

Taal in grenscorrectiegebied

De taalsituatie in het Duitse Elten onder Nederlands bestuur 1949-1963

Noëlle Steeghs
Studentnummer 3467678

Master Taal, Mens en Maatschappij
Faculteit Geesteswetenschappen
Universiteit Utrecht

Augustus 2014
Begeleiding: dr. A. Bruyn

Samenvatting

In deze scriptie focus ik me op de talige kant van het Nederlandse bestuur in de Duitse grensplaats Elten tussen 1949 en 1963. Op welke manier staats- en taalgrenzen zich tot elkaar verhouden wordt besproken in het theoretisch kader om zodoende een beter beeld te krijgen van de invloed van de Nederlandse annexatie op de taalsituatie. Dit raamwerk is specifiek gericht op de taalsituatie van de Nederrijn — de regio waarin Elten ligt —, nabij het Duitse Kleef en Nijmegen. In deze regio wordt het Kleverlands gesproken: een grensoverschrijdend dialect. In de literatuurstudie naar de periode in Elten onder Nederlands bestuur zet ik de historische, sociaal-culturele en linguïstische aspecten uiteen. Op welke manier het Nederlandse taalbeleid veranderde in Elten wordt beschouwd binnen de domeinen overheid, onderwijs en taallandschap. Daarnaast komen ook de attitudes van de bevolking ten aanzien van de annexatie en de taal aan bod. De resultaten van de diepte-interviews met enkele bewoners van Elten bevestigen uitkomsten van de literatuurstudie en geven aanvullende informatie. De informanten zijn ondervraagd naar hun taalgebruik, taalcompetentie, communicatiemethoden en taalattitudes met betrekking tot het Duits, Nederlands en het lokale dialect. Daarnaast is ingegaan op de persoonlijke ervaringen en attitudes ten aanzien van de Nederlandse periode. Bovendien komt ook naar voren welke gevolgen van de grenscorrectie er zijn aan te wijzen in de huidige situatie.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
2. Taal en grenzen	7
2.1 Inleiding	7
2.2 Een beknopte taalgeschiedenis.....	7
2.2.1 De laatste restanten van het Nederlands in Duitsland.....	9
2.2.2 De Nederlandse taal in relatie tot de samenleving.....	10
2.3 Staatsgrenzen en taalgrenzen	12
2.3.1 De invloed van de Duits-Nederlandse staatsgrens op de taalgrens.....	13
2.4 Dialect en grenzen met betrekking tot het Kleverlands	15
2.4.1 Indeling van de Kleverlandse dialecten	15
2.4.2 Invloed dialectgrens op dialectgebruik	18
2.5 Slot	19
3. Onderzoeksvraag en onderzoeksaspecten	21
3.1 Onderzoeksvraag.....	21
3.2 Onderzoeksaspecten.....	21
4. De annexatie van Elten.....	24
4.1 Inleiding	24
4.2 Historische achtergrond	24
4.2.1 Argumentatie voor en tegen de annexatie.....	25
4.2.2 Veertien jaar Nederlands	26
4.2.3 Teruggave aan Duitsland	27
4.3 Sociale achtergrond.....	28
4.3.1 De bevolking van Elten	28
4.3.2 Welvaart en toerisme	29
4.3.3 Organisatiestructuur van het drostambt	29
4.3.4 Nederlandse en Duitse invloeden	31
4.4 Taalsituatie in Elten tussen 1949 en 1963.....	34
4.4.1 Taalbeleid en taalgebruik.....	34
4.4.2 Onderwijs.....	35
4.4.3 Overheid	36
4.4.4 Taallandschap	39
4.5 Slot	43
5. Methode interviews	44
5.1 Opzet	45
5.2 De informanten	45
5.3 Uitvoering van het onderzoek	46
6. Resultaten interviews	47
6.1 Inleiding	47
6.2 Resultaten: taalachtergrond informanten	47
6.2.1 Attitude: nationaliteit een taal.....	47
6.2.2 Scholing en talenkennis	48
6.2.3 Taalcompetentie en blootstelling	48
6.2.4 Voorkeur	48
6.2.5 Communicatiemethoden	49
6.2.6 Taalattitude	49
6.2.7 Taalgebruik in het interview	50
6.3 Resultaten: annexatie van Elten	50
6.3.1 Relatie annexatie en taal	50
6.3.2 Attitude tegenover annexatie	51
6.3.3 Overheid en taal.....	52

6.3.4 Onderwijs en taal	52
6.3.5 Media en taal.....	53
6.3.6 Werk en taal.....	54
6.3.7 Studeren en taal.....	54
6.3.8 Toerisme en taal.....	55
6.3.9 Taallandschap	55
6.3.10 Grens en integratie.....	55
6.3.11 ‘Oranje’ cultuur	56
6.3.12 Overig	57
7. Conclusie en discussie.....	58
Bibliografie.....	61
Verantwoording beeld	64
Bijlagen	65
Bijlage 1 Interview.....	65
Bijlage 2 Transcripten.....	74
Transcript 1.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Transcript 2.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Transcript 3.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Transcript 4.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.

1. Inleiding

Edgar Leenders werd geboren in 1951 te Elten, twee jaar nadat deze (voormalig Duitse) grensplaats door grenscorrecties aan Nederland werd toegevoegd. Het gezin was naar Elten verhuisd, omdat Edgars vader daar een aanstelling als docent Nederlands had gekregen. Zijn familie had een Nederlandse nationaliteit en ze waren lang niet de enigen in het dorp: sommige Nederlanders waren volledig geïntegreerd en spraken enkel Duits. Zij werden daarom ‘Papier-Höllander’ genoemd. Toen Edgar de leeftijd van vier jaar had bereikt, ging hij naar de basisschool in Duitsland. Iedere dag stak de jongen twee keer de grens over om naar school te gaan. De grenscorrectie duurde voort tot in 1963, toen Elten werd teruggegeven aan Duitsland. Deze persoonlijke familiegeschiedenis is de aanleiding voor mijn scriptie.

Na de Tweede Wereldoorlog wilde Nederland Duits grondgebied annexeren. Voordat de staatsgrens tussen Nederland en Duitsland werd vastgesteld, verkeerden de oostelijke grensgebieden in wisselende handen. Zo vielen sommige delen ooit onder Nederlandse heerschappij: het graafschap Kleef was bijvoorbeeld tot in de veertiende eeuw in eigendom van de hertog van Gelre (Vrankrijker, 1946). Als gevolg van deze geschiedenis van ‘landjepik’ werd er in sommige delen van West-Duitsland, zoals het graafschap Bentheim, Oost-Friesland en rondom Kleef, tot ver in de negentiende eeuw Nederlands gehanteerd op scholen en in kerken. Dit vormde een historisch en linguïstisch argument voor annexatie. Een ander argument was veiligheid, zo luidde de leus op een affiche (afbeelding 1): “Het is namelijk beter voor ons om een voortuintje te hebben. Dan staat de volgende Hitler niet zo ineens bij ons in de gang, zoals in mei 1940...”.

Afbeelding 1. Annexatie! Affiche. Bron: VPRO archief, gevonden op: <http://weblogs.vpro.nl/radioarchief/files/2013/03/landjepik.jpg>

Eén van de grenscorrecties betrof de grenzen rondom Elten: een Duitse grensplaats net over de grens bij Zevenaar en Arnhem in de deelstaat Noordrijn-Westfalen, liggend aan de oevers van de Nederrijn. Aan drie zijden wordt Elten omsloten door Nederlands grondgebied, waardoor Nederlandse invloeden zich gemakkelijk konden verspreiden. Zo klinkt het dialect van Elten overwegend Nederlands en wonen Nederlanders en Duitsers hier al lange tijd naast elkaar aan de voet van de Eltenberg.

Toen Elten door Nederland werd geannexeerd op 23 april 1949 en het Nederlands de officiële

taal werd, vormde dat voor de meeste inwoners geen belemmering: “Die unmittelbare deutsche Grenzbevölkerung spricht überwiegend ein Umgangsholländisch [...]. Außerdem ist das Platt der Grenzgemeinden des Landkrieges Rees dem Holländischen sehr ähnlich” (Terhorst, 2006, p. 19). Deze omgangstaal van de grensbevolking is ontstaan door zowel het feit dat het Duits en Nederlands overeenkomsten hebben als het feit dat er sprake was van veel taalcontact met familie en vrienden over de grens.

Van de ene op de andere dag werd er in Elten met de Nederlandse gulden betaald, nam de Nederlandse Marechaussee het over en stonden er lange files in de richting van Elten. De eerste zichtbare veranderingen van het Nederlandse bestuur waren het vervangen van de Duitse verkeersborden en brievenbussen. Daarnaast werd de grensmarkering oranje geschilderd. De Duitsers kregen een paspoort met de toevoeging: ‘Wordt als Nederlander behandeld’ (Terhorst, 2008). Het alledaagse leven van de Eltenaren veranderde in vele opzichten zonder dat ze daarin hun stem konden uitbrengen. In het begin veranderde er niets in de structuur van het onderwijs, maar vanaf 1950 werd er een Nederlands schoolhoofd geïnstalleerd. Het Nederlands werd als eerste vreemde taal geïntroduceerd op de basisschool in Elten, waarvoor de docentenstaf werd uitgebreid met de aanstelling van een docent Nederlands (Terhorst, 2006).

De Nederlandse periode eindigde na veertien jaar op 1 augustus 1963. Het Nederlandse bestuur heeft de plaats en het dagelijks leven van de bewoners ingrijpend veranderd (Terhorst, 2006). Dit onderzoek focust zich op de talige veranderingen als gevolg van de grenscorrectie bij Elten tussen 1949 en 1963. Om de vraag te beantwoorden wat de gevolgen zijn voor de taalsituatie wanneer er grenzen verschuiven, dient er gekeken te worden naar het ontstaan van het Standaardnederlands voordat de grenzen van Nederland waren zoals ze nu zijn. Het Nederlandse taalgebied was niet gelijk aan de Nederlandse grenzen toen die werden vastgelegd rond de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden (1815). Deze historische achtergrond biedt interessante perspectieven wanneer ik de annexatie van Elten bespreek. In welke vorm het verschuiven van de Duits-Nederlandse staatsgrens invloed heeft op taal, vormt het thema van het theoretisch kader (hoofdstuk 2). In dit hoofdstuk bespreek ik studies en achtergrond met de focus op de verhouding tussen staatsgrenzen en taalgrenzen.

Daarna formuleer ik mijn onderzoeksvraag met betrekking tot taal tijdens de Nederlandse periode in Elten (hoofdstuk 3), waarna ik de aspecten van mijn onderzoek bespreek. Deze vraag beantwoord ik middels twee methoden: een literatuurstudie (hoofdstuk 4) en diepte-interviews (hoofdstuk 5). In de literatuurstudie komt de historische achtergrond van de annexatie aan bod. De stam- en taalverwantschap van de bevolking in sommige delen achter onze oostgrens vormde een argument voor annexatie. De Nederlandse bevolking had het idee dat deze verwantschap het gemakkelijk zou maken om van Duitsers Nederlanders te kunnen maken. Ik bespreek de talige en culturele veranderingen in Elten tijdens deze periode om de oriëntatie van de bewoners te bepalen: was de identiteit gericht op Nederland of Duitsland of kenmerkt Elten zich door een eigen cultuur die door beide is beïnvloed? In dit onderzoek kijk ik ook naar de attitudes van de bewoners ten aanzien van de Nederlandse annexatie en de taal. Aanvullend op de literatuurstudie heb ik diepte-interviews afgenomen met enkele bewoners van Elten. De resultaten hiervan presenteer ik in hoofdstuk zes en de conclusie in hoofdstuk zeven.

2. Taal en grenzen

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de verhouding tussen taal en grenzen nader bekeken met betrekking tot de taal en dialecten aan weerszijden van onze oostelijke staatsgrens. In dit kader komt de ontwikkeling van de functie of rol van taal binnen de samenleving aan bod: de standaardisering van een nationale taal. Er wordt een antwoord gegeven op de vraag: ‘hoe ontwikkelden de Duitse en Nederlandse taal zich in het Duits-Nederlandse grensgebied — met name de regio van het Kleverlands — en welke invloed heeft de Duits-Nederlandse grens gehad op deze ontwikkeling?’ Met deze achtergrond schets ik de taalsituatie van het gebied rondom de plaats Elten. Het doel is om beter inzicht te krijgen op de invloed van de verschuiving van de staatsgrens in 1949 op de taalsituatie.

In paragraaf 2.2 zet ik een beknopte taalgeschiedenis uiteen van het Duits-Nederlandse grensgebied. De focus ligt op de regio Nederrijn, waar de Kleverlandse dialecten worden gesproken. Deze zijn vernoemd naar de Duitse stad Kleef, nabij Elten. Daarna komt in paragraaf 2.3 de relatie tussen taal en grenzen aan bod met een focus op de Duits-Nederlandse grens. Die grens blijkt een zekere invloed uit te oefenen op de taalsituatie met betrekking tot de verschillende standaardtalen (het Hoogduits en het Standaardnederlands). In deze kwestie spelen de eenheidsvorming van natiestaten, de ontwikkeling van de West-Europese samenleving en de functies van grenzen een belangrijke rol. Tot slot komt de relatie tussen dialect en grenzen aan bod in paragraaf 2.4. Dit is beperkt tot de onderzoeken die betrekking hebben op het gebied van het Kleverlands. Doordat de onderzoekslocatie van deze scriptie (Elten) binnen dit gebied valt, wordt er inzicht gegeven in de taalsituatie van Elten.

2.2 Een beknopte taalgeschiedenis

Het continentaal West-Germaans kent tegenwoordig twee cultuurtalen (of standaardtalen): het Nederlands en Standaardduits (namelijk het Hoogduits, in het vervolg: Duits) (Goossens, 1968; Van den Toorn, Pijnenburg, Van Leuvensteijn & Van der Horst, 1997). Volgens Van den Toorn et. al. (1997) is als het gevolg van de eerste en tweede Hoogduitse klankveranderingen een scheiding ontstaan tussen de twee Germaanse talen. Het Nederfrankisch (afgeleid van de stam van de Franken) maakte zich definitief los van het Oostfrankisch (de latere Hoogduitse taal): ‘Deze Nederfrankische talen werden gesproken vanaf de kust van de Noordzee [...] [tot] de Nederrijn (het nu Duitse gebied tussen de Rijn aan de Nederlandse grens ten noorden van de zogenaamde Benrather Linie) (p. 21). In deze paragraaf ga ik eerst in op de verschillen tussen standaardtaal en dialect. Vervolgens wordt er, aan de hand van een terugblik op onze taalgeschiedenis, een antwoord gegeven op de vragen hoe de Oudgermaanse dialecten zich ontwikkeld hebben tot de huidige twee standaardtalen en waar tegenwoordig een scheidslijn getrokken kan worden.

Een standaardtaal is: ‘een taalvariëteit met een uitgesproken sociaal kenmerk, namelijk dat de taal in brede kringen van de taalgemeenschap als de norm wordt aanvaard en bruikbaar is in alle situaties en op alle plaatsen binnen het taalgebied’ (Nieuwenhuijsen, 1995, p. 101). Het verschil tussen standaardtaal en een dialect is dat een dialect een taalvariëteit is die zich niet in de juiste omstandigheden bevindt om te verspreiden. Een standaardtaal is dus een wijdverspreid, tot de norm verheven, dialect. Van der Sijs (2009, p. 38) geeft de volgende definitie voor dialect: ‘Een dialect wordt gekenmerkt door zijn regionale beperking en structuurverschillen in woordenschat, syntaxis en uitspraak. Ook zijn er verschillen in functie en prestige. Een dialect wordt vaak alleen mondeling gebruikt en heeft een lager sociaal prestige dan de andere variëteiten en zeker dan de standaardtaal’. Een belangrijk punt wat

betreft prestige is de houding van de sprekers ten opzichte van de taalvariëteit: ‘alle talen en dialecten zijn op linguïstische gronden principieel gelijk. De verschillen in waardering die geleidelijk aan ontstaan, zijn dan ook van sociale en taalpolitieke aard’ (Hoppenbrouwers, 1990, p. 217). Of een taal als standaardtaal bestempeld kan worden is dus afhankelijk van de status van de taal, die bepaald wordt door de taalgemeenschap. In Nederland had de Hollandse variëteit in de zestiende eeuw de status van belangrijkste cultuurtaal, die in de Hollandse steden werd gesproken (Van der Sijs, 2009). Deze taalvariëteit ontwikkelde zich tot het Standaardnederlands (in het vervolg: Nederlands) als gevolg van socio-economische en politieke omstandigheden (Goossens, 1968; Van den Toorn et. al. 1997). De verspreiding van de invloedrijkste taalvariëteit ging voorspoedig, omdat het Nederlandstalige gebied bezig was zich te ontwikkelen tot een onafhankelijke staat.

De West-Germaanse dialecten die rond de elfde eeuw werden gesproken — Middelhoogduits, Middelnederduits en het Middelnederlands — zijn reconstructies; verzamelingen voor schrijftalen die regionaal gekleurd waren (Van der Sijs, 2009). Het zijn de voorvaders van de huidige cultuurtalen Nederlands en Duits. Ook de gesproken taalvariëteiten verschilden per regio, stad en dorp. In de Middeleeuwen bestond er nog geen Duits-Nederlandse taalgrens. De grens tussen het Germaans en het Oudfrans is duidelijk, omdat het Frans tot de Romaanse taalfamilie behoort. De grens echter tussen het Middelnederlands (voorloper van het huidige Nederlands), Middelhoogduits (voorloper van het huidige Hoogduits) en het Middelnederduits (Nederduits) was eerder een vloeiende overgang van dialecten (Van der Sijs, 2009). Een dergelijke vloeiende overgang wordt een dialectcontinuüm genoemd. Dit is een geografisch gebied waarin dialecten over grote afstanden *mutually intelligible* (wederzijds verstaanbaar) zijn (Wardhaugh, 2010). Het West-Germaans dialectcontinuüm bevat geen scherpe grenzen: de dialecten vertonen graduele verschillen en zijn zodoende opeenvolgend verdeeld over de ruimte als A, B, C, D enzovoorts (Wardhaugh, 2010).

In de twaalfde eeuw verbreidde de westelijke invloed zich naar het oosten. De Nederduitse schrijftaal werd vervolgens sterk door de Hollandse variëteit beïnvloed waardoor er een menggebied ontstond, dat volgens Van der Sijs (2009) noch Nederlands noch Nederduits kan worden genoemd. De expansie van deze Westfrankische taalvariëteit reikte zelfs tot over onze huidige oostgrens, met name in Oost-Friesland, het graafschap Bentheim en het graafschap Kleef. Toen het zuidelijke Hoogduits zich in noordelijke richting verspreidde, heeft het in de zeventiende eeuw de Nederduitse schrijftaal en veel later het gesproken Nederduits (*Plattdeutsch*) verdrongen, hoewel het nog steeds in sommige plaatsen langs de Duits-Nederlandse grens wordt gesproken (Van der Sijs, 2009). Het Nederduits is alleen overgeleverd in dialecten in Noordoost-Nederland en Noord-Duitsland zonder een overkoepelende cultuurtaal. In andere gebieden langs de Duits-Nederlandse grens kwam het Hoogduits wel al eerder op, hoewel het Nederlands zijn belangrijke positie als schrijftaal handhaafde. De twee cultuurtalen hadden dus ieder hun eigen functie binnen de samenleving. Dit wordt diglossie genoemd (Spolsky, 2009). Het Nederlands nam af nadat het Hoogduits officieel werd ingevoerd rond 1880 en de banden met de Nederlandse kerken losser werden. Tot ver in de twintigste eeuw werd er nog op sommige plaatsen en in sommige kerken Nederlands gehanteerd (Van der Sijs, 2009).

Als gevolg van het verspreiden van een algemene Duitse en Nederlandse taal en de totstandkoming van de Duits-Nederlandse staatsgrens, groeiden de dialecten van de gebieden met verschillende standaardtalen geleidelijk uit elkaar (Goossens, 1968). Uit een groot West-Germaans dialectcontinuüm ontstonden twee taalsystemen (Duits en dialect tegenover

Nederlands en dialect). Met andere woorden: de Duits-Nederlandse grens werd ook een taalgrens.

Van alle Germaanse talen is het Nederduits het dichtst aan het Nederlands verwant, wat zich weerspiegelt in de naamgeving. Een taal wordt wel vaker genoemd naar de belangrijkste dialecten, volgens Van der Sijs (2009). In Nederland was het ‘Hollands’ het belangrijkste dialect. Duitsers spreken naast *Niederländisch* ook over *Holländisch*. Fransen over *hollandais* of *néerlandais*. Engelsen zeggen *Dutch*, dat eigenlijk verwijst naar *Deutsch* (Van der Sijs, 2009). Deze verwarring kan vanuit de naamgeving van de Franken worden verklaard. De Franken waren een Germaanse stam in Frankrijk, die hun taal *Frankisch* of *François* noemden, terwijl de Franken eigenlijk Romaans spraken in de zevende eeuw (Van der Sijs, 2009). Toen dit voor verwarring zorgde, doopten de Franken hun taal als *theudisk* (‘volkstaal’). Uit deze naam ontstonden later de namen: ‘Diets’ en ‘Duits’. Dit zorgde voor nog meer verwarring, want de Franken zaten zowel in Nederland als in Duitsland. Overall noemden ze hun taal Duits, slechts soms werd daar vanaf 1550 ‘Neder’ voor gezet. Hieruit is dus de naam Nederlands voortgekomen.

Men gebruikt nog relatief kort uitsluitend de naam Nederlands. De vroegste vindplaatsen van ‘Nederlantsch’ stammen uit de vijftiende eeuw. Deze naam dook ook op in Duitsland ter aanduiding van zowel het Nederlands als het Nederduits. Na een paar eeuwen waarin de naam in verval raakte, steeg de populariteit van de aanduiding ‘Nederduitsch’ weer in de achttiende eeuw (Van der Sijs, 2009, p.12). De term ‘Nederduits’ verdween pas in zijn geheel in het begin van de twintigste eeuw. Tegenwoordig wordt de benaming Nederduits gebruikt om te verwijzen naar enkele dialecten in Noord-Duitsland. Nederduits wordt soms ook *Platduits* (*Plattdeutsch* of *Platduuts*) genoemd, dat ook wordt gebruikt om te verwijzen naar alle non-standaard variëteiten van het Duits.

2.2.1 De laatste restanten van het Nederlands in Duitsland

Het Nederlands heeft zich vanwege religieuze banden ver tot in de negentiende eeuw kunnen handhaven in Duitsland. In graafschap Bentheim, iets ten noorden van Noordrijn-Westfalen, speelde religie een belangrijke rol in het hanteren van de Nederlandse taal. Hier verhinderde een nauwe verbondenheid met het calvinistische Twente tot ver in de negentiende eeuw het Hoogduits, dat met het lutheranisme werd geassocieerd (Van der Sijs, 2009). Toen het Hoogduits officieel werd ingevoerd rond 1880 en de banden met de Nederlandse kerken losser werden, nam het Nederlands af, hoewel het tot ver in de twintigste eeuw nog in sommige plaatsen en kerken werd gehanteerd (Van der Sijs, 2009).

In de omgeving van Kleef heeft de Nederlandse invloed het langst geduurd. Toen het gebied in de achttiende eeuw bij Pruisen kwam, bleef het Nederlands nog lange tijd in gebruik. De bewoners van de Nederrijn zijn voornamelijk katholiek: het spreken en schrijven van de Nederlandse taal werd gezien als verzet tegen het Hoogduits van de protestantse heersers in Pruisen. Rond 1830 sprak nog tachtig procent van de parochies en twintig procent van de scholen Nederlands (Van der Sijs, 2009). Pas rond 1913 werd het Nederlands vervangen door het Hoogduits op het gemeentehuis en scholen.

Deze ontwikkelingen beïnvloedden echter niet zozeer de dialectspreker, maar vooral de taal van de hogere lagen van de bevolking. De nationale en regionale administratie, kerken en andere officiële instanties hanteerden een andere taal dan de volkstaal (de term volkstaal wordt gebruikt in een diglossische taalsituatie waarin de elite of de kerk een vreemde (schrijf)taal hanteert zoals Frans of Latijn, dat niet de moedertaal van de bevolking is).

Zodoende was taal voor lange tijd een sociale scheidslijn, totdat de standaardisering van een nationale taal in alle sociale lagen van de bevolking was doorgedrongen.

2.2.2 De Nederlandse taal in relatie tot de samenleving

In deze paragraaf wordt de standaardisering van het Nederlands beschreven en de functie die de verschillende taalvariëteiten binnen de samenleving hebben. De veranderingen in de samenleving hebben invloed gehad op de (ontwikkeling van de) functie van de taal. In de bespreking van de invloed van grenzen op taal kan er niet voorbij gegaan worden aan de taalontwikkeling binnen deze grenzen. Een nationale taal creëert eenheid in een samenleving waardoor er zich binnen de grenzen een eigen identiteit vormt (zie paragraaf 2.3).

Vanaf de Renaissance werd de volkstaal steeds belangrijker en dankzij de boekdrukkunst werd een grote verspreiding mogelijk. Vooral de Statenbijbelvertaling (1637) vormde een grondslag voor de Nederlandse schrijftaal. In de Gouden Eeuw ontstond er in de Nederlanden een groeiende handelsperiode en een drukker sociaal-cultureel leven waardoor er meer behoefte kwam aan een standaardtaal.

De standaardisering vond voornamelijk plaats in de hogere standen die de taal actief — schriftelijk — gebruikten in de kerk, de rechtspraak en het onderwijs. Er was sprake van een sociale taalgrens die samenviel met de klassenmaatschappij: de Franse taal ontving in de achttiende eeuw veel status en werd gesproken door de bourgeoisie, die deze taal beschouwde als een tweede moedertaal. Het Nederduits, de volkstaal in een deel van de Nederlanden, werd de bourgeoisie als minderwaardig beschouwd (Van der Sijs, 2009). De implementatie van de standaardtaal in alle lagen van de bevolking werd vooral versterkt door de verspreiding van boeken in de volkstaal en het implementeren van het onderwijs voor iedereen. Ten tijde van de industrialisatie in de negentiende eeuw ontstonden er scholen en kwam er een generatie die het Standaardnederlands ging spreken, terwijl het voorheen voornamelijk geschreven werd. Op het platteland kwam de vernederlandsing pas op gang in de twintigste eeuw door de invoering van de leerplicht in 1900 en later door de uitvinding van de radio en televisie.

Het gevolg was dat de dialecten steeds meer onder de invloed van de standaardtaal kwamen te staan (Gerritsen, 1999). Alle lagen van de bevolking maakten kennis met de standaardtaal, die verplicht onderwezen werd en steeds vaker gebruikt werd ten koste van het dialect. Het dialect werd steeds meer alleen thuis met familie en vrienden gesproken (situationeel dialectverlies). Bovendien zakte de sociale status van dialecten waardoor deze minder overgedragen werden op nieuwe generaties (Hinskens, 2004).

Verklaringen voor dialectverlies zijn volgens Ten Thije (2013) de voorkeur voor de standaardtaal, de dominantie van geschreven standaarden en de dominantie van het Engels als lingua franca. (Een lingua franca is een taal die internationaal gebruikt wordt als communicatiemiddel tussen moedertaalsprekers van verschillende talen (Meyerhoff, 2006)). Deze ontwikkelingen voorkomen de uitbreiding van impliciete, receptieve kennis van de eerste taal in de richting van andere verwante variëteiten, waarover meer in paragraaf 3.2 (Ten Thije, 2013). Van der Sijs (2009) beargumenteert dat er ondanks de dominantie van de standaardtalen en het daarmee gepaard gaande dialectverlies, een tegenovergestelde trend merkbaar is genaamd *glocalisation*. Dit houdt in dat mensen terugkeren naar regionaliteit, wat zijn uitwerking heeft gehad op de herwaardering en het opnieuw tot leven komen van dialecten. Er worden bijvoorbeeld verenigingen opgericht die zich ten doel stellen om het lokale dialect in leven te houden. Deze trend is door Denge (2012) opgemerkt in de Duits-Nederlandse grensstreken.

Als gevolg van dialectverlies ontstaan er dialecten die voor een hele streek min of meer hetzelfde zijn: er is sprake van convergentie waardoor regiolecten ontstaan (Scholtmeijer, 2008). De term regiolect — of met andere woorden regionale streektaal — is door Hoppenbrouwers (1990) voor het eerst in 1983 gedefinieerd als: ‘de voortzetting van de oude dialecten waaruit die kenmerken verwijderd zijn die beperkt zijn tot een plaats of een klein gebied’. Deze definitie lijkt te duiden dat de unieke kenmerken van een dialect plaats moesten maken voor standaardtaalvariëteit middels nivellering van kleine verschillen en convergentie in de richting van de standaardtaal. Hinskens heeft daarom de definitie van Hoppenbrouwers bijgesteld: ‘tot de gevallen van dialectnivellering waarbij een meer verbreide dialectvariant wint’ (2004, p. 11). Dialectnivellering duidt niet per se op convergentie met de standaardtaal, maar kan ook betekenen dat dialectvariëteiten meer op elkaar gaan lijken. In het geval van een dialectvariëteit met een bredere geografische spreiding kan men spreken van regiolectvorming (Hinskens, 2004). De gemeenschappelijke varianten of de restanten van wat de oorspronkelijke dialecten gemeen hadden, hebben geleid tot de ontwikkeling van een zogenaamde regionale omgangstaal (Hinskens, 2009). Een belangrijk verschil tussen regiolect en regionale standaardvariëteit kan uitgelegd worden in de manier waarop deze convergeren: het regiolect is een onderlinge convergentie van oorspronkelijk verschillende dialecten en een regionale standaardvariëteit is een convergentie tussen dialect en standaardtaal (Hinskens, 2004). Tegenover convergentie staan variëteiten die divergeren: dialecten of standaardtalen die uit elkaar groeien (hierover meer in paragraaf 2.4.2).

Regiolecten zijn ontstaan als gevolg van een veranderende samenleving. De steden groeiden in de twintigste eeuw in aantal inwoners, omdat steeds meer mensen van het platteland naar de stad trokken. De mobiliteit nam toe en bracht dorpen die niet aan elkaar grensden in contact met elkaar. De economische en demografische veranderingen in de Nederlandse samenleving betekenden volgens Hinskens (2004) een sociale verschuiving van de verschillende taalfuncties:

De traditionele dialecten van het Nederlands functioneerden in een type samenleving dat nauwelijks nog bestaat. [...] Er is sprake van een functionele specialisatie: het dialectgebruik wordt hoe langer hoe meer beperkt tot intieme domeinen als ‘gezin’, ‘vrienden’, ‘buren’ – met uitzondering van de opvoeding’ met alle gevolgen van dien voor de overdracht van het dialect op de jongste generaties. (p. 9)

Dit proces waarin dialecten functioneel en situationeel worden verschoven, noemt men: ‘*language shift*’: het proces van het opgeven van een taal(variëteit) ten gunste van een andere’ (Hinskens, 2004, p. 9). Voordat de standaardtaal in het onderwijs werd onderwezen, sprak het merendeel van de bevolking altijd dialect. De dialectspreker van nu is tweetalig. Naast het Nederlands spreekt men ook een lokaal dialect. Het dialect wordt vooral in een omgeving gebruikt waarin men zich op zijn gemak voelt. Hierdoor zien dialectgebruikers het dialect tegenwoordig als iets positiefs, beweert Scholtmeijer (2008). Zodoende is er sprake van covert prestige (een strategie van de taalgebruiker die zich naar verschillende variëteiten oriënteert zonder dat hij zich daarvan bewust is (Meyerhoff, 2006)). Streektaalbewegingen zijn trots op hun regionale taalvariëteit en tonen aan dat hun streektaal functioneel gezien niet onder doet voor het Standaardnederlands (Scholtmeijer, 2008).

Tegenwoordig heerst er tevens een tendens in het Nederlandse taalgebied van versoepeling van de taalnormen. Deze ontwikkeling hangt volgens Hinskens samen met de culturele verandering en het vervagen van normen en waarden in de Nederlandse samenleving (Hinskens, 2004, p. 14):

Het gebruik van de standaardtaal zal echter niet in één keer in alle regio's in alle sociale groepen meebuigen. Het taalkundige eenwordingsproces, dat in zekere zin inzette met de vertaling van de Statenbijbel, lijkt voor het eerst tot stilstand te komen. We gaan een periode tegemoet van fragmentering van de standaardtaal [...]. De standaardtaalnorm zoals we die nu nog kennen zal teruggedrongen worden tot een schrijftaalnorm.

Het talige eenheidsproces vindt ergens een grens waardoor taalvariëteiten weer meer zullen gaan verschillen (divergeren). Mijns inziens past deze ontwikkeling van fragmentering bij de trend van *glocalisation* die al ter sprake kwam (Van der Sijs, 2009). Beide vloeien voort uit de drang van de taalgebruiker om zich sociaal te kunnen identificeren en taal is hiervoor een geschikt instrument (Hinskens, 2004). De standaardtaal heeft de functie van de nationale identiteit, maar een mens heeft meer identiteiten dan alleen een landelijke oriëntatie. Door middel van sociale variatie binnen ieders individuele verbale repertoire identificeren sprekers zich met groepen van allerlei maat, aard en oriëntatie (Wardhaugh, 2010). Hierin ligt een verklaring voor het feit dat niet iedereen een lingua franca (bijvoorbeeld het Engels) gaat spreken in plaats van zijn of haar moedertaal om taalbarrières te overbruggen. De geschiedenis van een bevolking en de nationale taal speelt in deze identiteitsvorming ook een fundamentele rol.

2.3 Staatsgrenzen en taalgrenzen

De grenzen van de huidige lage landen vinden hun oorsprong in de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden (1815). De grens met Duitsland werd officieel vastgelegd tijdens het congres van Wenen in 1815 (Giesbers, De Vriend, Van Hout & Ten Bosch, 2008). De zuidelijke grens werd verlegd in 1830 na afscheiding van België. In deze paragraaf wordt er gekeken naar de functies en kenmerken van staatsgrenzen en hoe taal een rol speelt in de eenheidsvorming binnen deze grenzen.

De opkomst van het nationalisme in Europa heeft voor verandering gezorgd. Het nationaliteitsbeginsel houdt in dat elke natie het recht toekomt om staatkundig een eenheid te vormen en zelfstandig te zijn (Giesbers, 2008). Verschillende landen in Europa streefden naar een zelfstandige en politieke identiteit binnen de grenzen van een staat met bindende factoren zoals geschiedenis, cultuur en taal. Toen in 1879 de Duitse staat werd gevormd, creëerde dat een eenheid binnen de gemeenschap en eenheid van taal. Taal kan echter ook een middel zijn voor de taalgebruiker om zich te distantiëren van een andere gemeenschap. Verschillende talen kunnen in conflicten leiden tot het uiteenvallen van naties, wat vaak gebeurt in combinatie met religie.

Vrankijker (1946) beschrijft de relatie tussen staats- en taalgrenzen naar aanleiding van de Nederlandse annexatievoorstellen van Duits grondgebied. Hij noemt enkele factoren die groepen mensen het gevoel kunnen geven bij elkaar te horen, waaronder eenheid van taal, godsdienst en politiek ideaal. Groepen mensen met eenzelfde taal hoeven echter niet noodzakelijk tot eenzelfde natie te behoren. Voorbeelden zijn er genoeg in Europa, maar neem nu Nederland: buiten onze grenzen wordt in onder meer het noordelijke deel van België Nederlands gesproken. En binnen onze grenzen in Friesland wordt Fries gesproken. Zodoende heerst er zowel binnen als buiten onze grenzen geen volledige eenheid van taal.

Ook eenheid van godsdienst bevordert de homogeniteit van een staat, maar hoeft niet slechts één staat in het leven te roepen (Vrankijker, 1946). Het kan ook naties in tweeën opdelen, wat kort na de Reformatie leidde tot de scheiding tussen Nederland en België. Tot slot kan als grondslag voor eenheid het politieke ideaal aangewezen worden. Dit kan de banden van de

bevolking doen versterken onder één persoon of vorstenhuis met één traditie. Daarentegen kunnen revolutionaire ideeën voor politieke onrust binnen de grenzen zorgen. De ligging, aard van de bevolking, binnenlandse rust en het verleden beïnvloeden of de staatsgrens ook een cultuurgrens vormt. Open grenzen zorgen voor een wederzijdse beïnvloeding tussen buurstaten, waardoor staat en cultuur zich rustig kunnen ontwikkelen in plaats van verstenen.

Volgens Vrankrijker (1946) zijn er twee doelen van politieke grenzen: het streven naar economisch ideale grenzen en het pogen om een volkseenheid binnen de nationale grenzen te bereiken wat vaak in de praktijk neerkomt op eenheid van taal. De grenzen blijven echter altijd een compromis. Definitieve grenzen zijn ondenkbaar in een evoluerende wereld, door steeds wisselende behoeften en onnodig bovendien door de vele vervoersmogelijkheden, beargumenteert Vrankrijker (1946). Na de Tweede Wereldoorlog weerklonk de term 'levensruimte', maar Nederland heeft de economische ruimte vergroot door landontginning, inpoldering, het drijven van wereldhandel en aanvoeren van grondstoffen, waardoor de welvaart werd bevorderd. Vanuit dit perspectief kon 'levensruimte' geen argument zijn voor annexatie (dit komt ter sprake in hoofdstuk 4).

2.3.1 De invloed van de Duits-Nederlandse staatsgrens op de taalgrens

Taalverschillen worden in vlakke gebieden gemakkelijker afgezwakt dan in bergstreken, maar ook is de kans op het ontstaan van taalverschillen hier kleiner. Hoe groter echter het vlakke landschap, hoe groter de taalverschillen zijn tussen de uiteinden. De tegenhanger van open grenzen zijn de structuurgrenzen die een scherpe scheiding vormen. In Nederland zijn de weinige echte structuurgrenzen de Noordzee en de grote rivieren. Omdat Nederland een structuurgrens miste in het oosten, was er sprake van een overgangsgebied, beweert Vrankrijker (1946, p.10):

Staats- en taalgrens zullen vaak samenvallen, omdat beide de lijn willen volgen van de structuurgrenzen. Waar deze ontbreken, moeten zich overgangsgebieden vormen. [...] Staat en taalgebied zijn dus niet steeds congruent, maar zij worden het uiteindelijk wel, mits de verschillen niet te groot zijn; zijn deze inderdaad gering, dan gaan door eeuwenlange ontwikkeling de grenzen van beide samenvallen, doordat het laatste zich corrigeert naar den eerste. Voorwaarde hiervoor is een levendig binnenlands verkeer tussen alle delen, een eis waaraan slechts de geografische homogene staat aan kan voldoen. Europa toont sinds de oudste tijden dat dit inderdaad zo gaat, mits de gevormde staten stabiel zijn en hun grenzen eveneens.

Van een taalgrens tussen Nederland en Duitsland was vroeger geen sprake, vanwege de graduele talige overgangen in het vlakke land (een continuüm). In de omgeving van Kleef was er sprake van een dergelijke overgang: het Kleverlands dialectcontinuüm. Vrankrijker (1946) beargumenteert dat er minderheden achter onze oostgrens wonen die tot het Nederlandse taalgebied behoren en aanvankelijk een taal spraken die gelijk was aan de taal die in de aangrenzende gebieden in Oost-Nederland werd gesproken. Dit geldt volgens hem onder andere voor de regio rondom Kleef (Vrankrijker, 1946, p. 38):

[Dat]binnen de grenzen van Nederland voldoende eenheid van taal en ras bestaat. Dit brengt niet mee, dat staats- en taalgrenzen van Nederland elkaar dekken. Ons land heeft geen minderheden binnen de grenzen, maar wel daarbuiten [...] Dit gold niet voor het oosten, die ik reken als geografisch tot het Nederlandse gebied te behoren, namelijk het Emdensche, het voormalig graafschap Bentheim, dat langs de Overijselsche Vecht in het Nederlandsche gebied inspringt, en het Kleefsche. Deze behoorden tot het Keizzerrijk, waarin het Hoogduitsch de voertaal werd. De in

genoemde streken gesproken taal moet oorspronkelijk gelijk geweest zijn aan die van de aangrenzende westelijker gelegen gebieden. [...] Deze gelijkheid bestond inderdaad tot in recenten tijd en is nog niet geheel verdwenen.

Volgens Vrankrijker (1946) kon het graafschap Kleef tot het Nederlandse gebied beschouwd worden, zelfs nog nadat de staatsgrens werd getrokken in 1815. De geografische gelijkheid bracht een gelijkheid van taal met zich mee, die nog niet geheel was verdwenen rond de Tweede Wereldoorlog.

De bewering van Vrankrijker (1946) dat de taalgrens zou gaan samenvallen met de staatsgrens is aangetoond door onderzoek van Giesbers (2008), Giesbers, Van Hout & Van Bezooijen (2005) en Giesbers, De Vriend, Van Hout & Ten Bosch (2008). Toen in 1815 de Duits-Nederlandse grens werd geconstrueerd, had dit invloed op taalverandering. Dit proces vertoont volgens Giesbers (2008) aan beide zijden van de grens zijn eigen kenmerken. Terwijl de Nederlandse zijde ‘verhollandst’, ‘verduits’t de Duitse zijde met als gevolg een taalgrens die eerst op het niveau van de standaardtaal actief is en later doorwerkt in de spreektaal en de regionale omgangstaal (in het Duits ‘*Umgangssprache*’). Dit geldt ook voor de Nederrijn stelt van den Toorn (1997, p. 156):

Vanaf de 16e eeuw zorgen politieke veranderingen ervoor dat de Nederfrankische Nederrijn meer en meer zijn westelijke bindingen verliest en alsmaar ‘Duitser’ wordt. Een rechtstreeks gevolg voor de taalsituatie is dat in het grensgebied de gecompliceerde, triglossische functieverdeling (dialect, Nederlands, Duits) geleidelijk door een gescheiden, diglossische (dialect en Nederlands tegenover dialect en Duits) wordt vervangen. Er ontstaat dus een taalgrens op het niveau van de standaardtaal (in de beginne eigenlijk vooral ‘schrijftaal’), die echter daarna ook op andere niveaus doorwerkt: de ‘Umgangssprache’ valt almaar meer uiteen in enerzijds een op het Nederlandse systeem en anderzijds een op het Duitse systeem geënte variant en uiteindelijk groeien zelfs de dialecten, door de verschillende overkoepeling, steeds verder uit elkaar.

Van der Sijs (2009) verklaart het ontstaan van een taalgrens als het gevolg van de ontwikkeling van de twee overkoepelende schrijftalen, het Nederlands en Hoogduits, waarmee ze zich aansluit bij Van den Toorn et. al. (1997) standpunt dat ik hiervoor vermeldde. Naar mijn mening laten de auteurs hierin onderbelicht dat de vaststelling van de staatsgrens in 1815 een rol speelde in taalverandering, zoals aangetoond is door Giesbers et. al. (2008). Deze grens bepaalde de richting waarin het dialect convergeerde, want dat was afhankelijk van aan welke zijde van de grens de taalgebruiker zich bevond.

Wardhaugh (2010) beweert dat de verharding van taalgrenzen het gevolg is van de verharding van politieke grenzen in de moderne wereld: de consequentie van de groeiende natiestaten (in tegenstelling tot multi-etnische staten). Ondanks de congruentie van taal- en staatsgrens, vertonen de taalgebruikers aan weerszijden van de Duits-Nederlandse grens nog veel gelijkenis in taal, hoewel ze zullen zeggen dat ze een taalvariëteit van het Nederlands of Duits spreken (Wardhaugh, 2010, p. 42).

De staatsgrens startte een proces waarin staats- en taalgrens elkaar steeds meer gingen overlappen. De opkomst van het nationaliteitsbeginsel en het streven naar eenheid binnen de grenzen bevorderden dit proces. Dit vond tegelijkertijd plaats met de standaardisering van nationale talen, waardoor dialectcontinua op de Duits-Nederlandse grens doorbroken werden door de politieke staatsgrens. Er ontstond een ongelijkheid tussen de oostelijke Nederlanden

en de westelijke grensstreken van Duitsland in talig, maatschappelijke en sociaal-cultureel opzicht met aan weerszijden van de grens een eigen ontwikkeling.

Daarentegen is er na de Tweede Wereldoorlog een tegenbeweging van de Europese Unie aan te wijzen met betrekking tot de . De EU streeft naar grensoverschrijdende samenwerking en betrekkingen door middel van Euregio's. Binnen de EU-lidstaten zijn de Europese grenzen toegankelijker geworden om mobiliteit en handel te bevorderen. Welke invloed dit heeft op de congruentie van staats- en taalgrens zal de toekomst moeten uitwijzen.

2.4 Dialect en grenzen met betrekking tot het Kleverlands

In het bovenstaande is gekeken naar de Duits-Nederlandse staatsgrens en de invloed van die grens op de taalsituatie. Het land rondom Kleef (de Nederrijn) kon tot het Nederlandse taalgebied beschouwd worden, maar de staatsgrens heeft een einde gemaakt aan de gelijkheid tussen de grensgebieden. Het Kleverlandse dialectcontinuüm werd doorbroken. Zodoende oriënteerde de Nederfrankische Nederrijn zich meer op het Duitse taalsysteem. De gebieden die nu bij Nederland horen, oriënteerden zich op het Nederlandse taalsysteem. Er ontstonden dus twee aparte systemen uit wat voorheen een triglossisch systeem was (dialect, Nederlands en Duits). Deze verandering is eerst ingetreden in de schrijftaal en later in de spreektaal. In deze paragraaf wordt de invloed van de staatsgrens op de lokale (Kleverlandse) dialecten nader bekeken. Deze achtergrond is van belang voor de verdere bestudering van de talige invloed van de grenscorrectie rondom Elten.

2.4.1 Indeling van de Kleverlandse dialecten

Het dialect in Elten wordt door de inwoners het Eltens plat genoemd. Dit dialect behoort tot het Kleverlands dat vroeger een grensoverschrijdend dialectcontinuüm was, maar waar tegenwoordig een dialectgrens is gevormd (Giesbers, 2008; Giesbers et. al., 2008). Voordat de dialectgrens tot stand was gekomen, werd het dialect gesproken in omliggende Nederlandse plaatsen zoals Doetinchem en Didam. Bruijfel omschrijft in 1901 de grenzen van het dialect van Elten als volgt:

In het zuiden wordt het dialect gehoord tot aan Netterden, waar die samenvalt met de grens van Nederland en Duitsland. In het oosten loopt die vanaf Elten via Didam en Wehl naar Doetinchem. Van Doetinchem tot bij Terbogh, waar de IJssel de grens vormt en bij Netterden wordt de cirkel weer rond. Midden in de cirkel ligt het dorp 's Heerenberg (Nederlands) maar dit dialect week rond 1900 af van het dialect van de bevolking doordat het grote invloed ervoer van het hof en nauw verbonden was met Emmerich. Het dialect van Elten behoort tot de Nederfrankische dialecten, maar het wijkt af van zowel de Rijnse als de westelijke dialecten en vertoont vooral op lexicografisch gebied overeenkomsten met de Saksische dialecten. (p.1)

De dialecten worden ook wel genoemd naar het geografische gebied van de Nederrijn (*Niederrhein*). De Nederrijnse dialecten vormen samen met Zuidoost-Gelderland en Noord-Limburg het gebied van de Kleverlandse dialecten (Van den Toorn et. al., 1997). Goossens kwam als eerste met de term “Kleverländisch” voor een grensoverschrijdend Duits-Nederlands dialectcontinuüm:

Zwischen dem saksischen und dem limburgischen Dialektgebiet liegt [in den Niederlanden] ein schmaler Streifen, dessen Mundarten ich mit einer Bezeichnung der rheinischen Dialektologie Kleverländisch nenne, weil sie viele Gemeinsamkeiten mit denen der niederrheinischen Gruppe um Kleve aufweisen. (Goossens 1968, als geciteerd in Giesbers, 2008, p. 71)

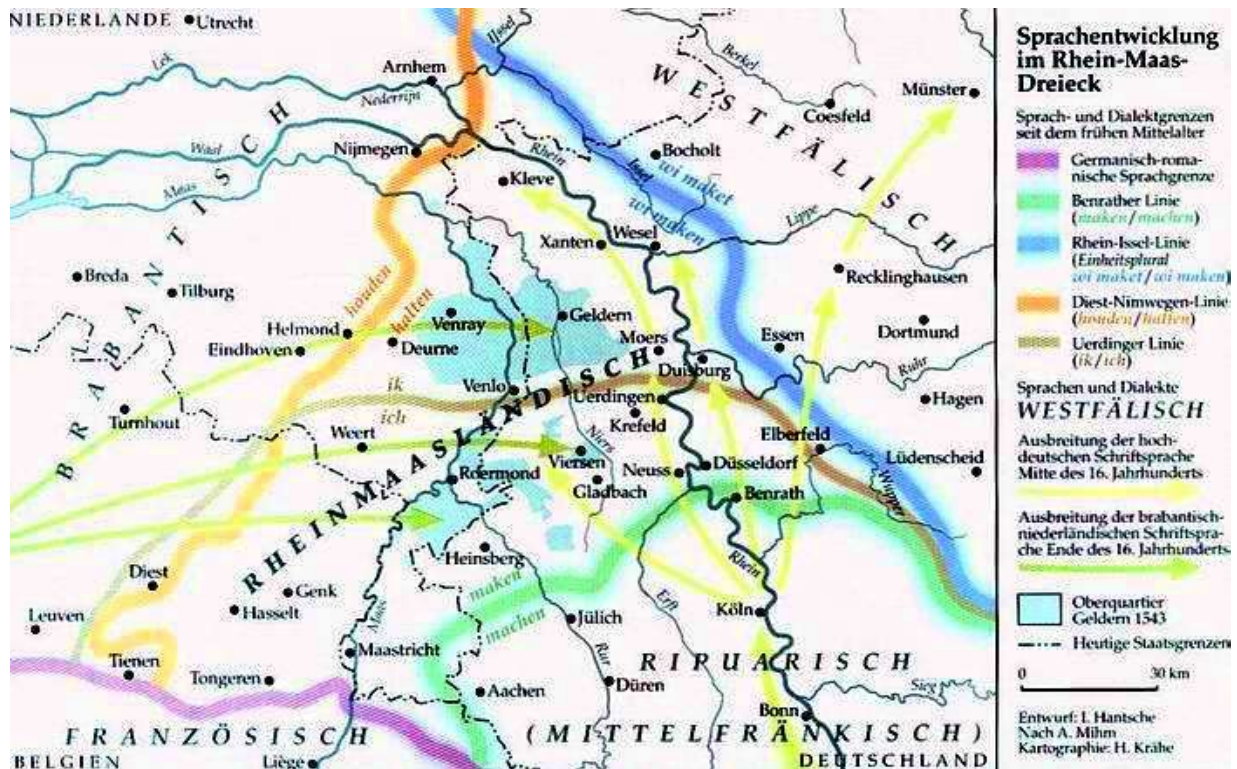
Op basis van Goossens maakte Cornelissen (2003) een kaart van het Kleverlands (zie afbeelding 2). Het Kleverlands loopt op Nederlands grondgebied van noord naar zuid tussen Nijmegen en Venlo en in Duitsland tussen Kleve en Duisburg.

Afbeelding 2. Het Kleverlands dialectcontinuüm. In: Giesbers (2008).

Liggend in het riviergebied van Maas en Rijn grenst het Kleverlands aan het Nedersaksisch, Brabants, Gelders en Limburgs. Volgens Hahn (2001) worden de Kleverlandse dialecten geschaard onder het Maas-Rijnlands (*Rheinmaasländisch*). Deze dialecten kunnen volgens hem aan weerszijden van de grens beschouwd worden als Nederfrankische en Middenfrankische variëteiten met als grenzen (zie afbeelding 3): de Benrather Lijn (groen), de eenheids-pluralis-lijn (blauw), Diest-Nijmegen-lijn (oranje) en de Uerdinger-lijn (groen-bruin).

Afbeelding 3. *Het Rheinmaasländisch: Sprachenentwicklung im Rhein-Maas-Dreieck.* Bron: *Hantsche Atlas zur Geschichte des Niederrheins* (2004). Gevonden op: <http://www.r-steger.de/sprachen.html>.

Het Maas-Rijnlands — dus ook het Kleverlands — (weergegeven op afbeelding 3) hebben niet deelgenomen aan de Hoogduitse klankveranderingen, waardoor deze groep dialecten meer gelijkenis toont met het Nederlands dan met het Duits (Hahn, 2001):

A Rhenisch-Maas group of dialects, often combined with Cleves dialects (Kleverländisch) as Rheinmaasländisch. Limburgish straddles the border between, Low Franconian and Middle Franconian varieties. More-or-less mutually intelligible with Ripuarian dialects, but show fewer, High German shifts.

De Kleverlandse dialecten vertonen wellicht meer verwantschap met een paar Nederlandse dialectgroepen, maar dankzij het ontstaan van de twee naties en standaardtalen vallen de dialecten aan weerszijden van de grens onder een verschillende overkoepelende cultuurtaal. De grenzen van de Duitse en Nederlandse dialecten vaststellen, is een complex historisch en sociolinguïstisch vraagstuk, waarover Goossens (1968) zich als volgt uitlaat:

Onze opvatting dat de grens tussen de Nederlandse en de Duitse dialecten geen andere kan zijn dan die tussen de Nederlandse en de Duitse cultuurtaalen, impliceert dat sommige dialecten die men nu voor Duits moet houden, vroeger Nederlands zijn geweest en omgekeerd [...] Ook in het Nederrijnse territoria Kleef, Gelderen en Meurs is het Nederlands als cultuurtaal gebruikt geweest tot in de 19^e eeuw en ook hier schijnt de verdeling van Duits en Nederlands in de 17^e en 18^e eeuw [...] door religieuze factoren bepaald geweest te zijn.

Bij mij rijst de vraag of het mogelijk is om de Kleverlandse dialecten in te delen bij het Duitse taalgebied ofwel bij het Nederlandse taalgebied. Aangezien de staatsgrens de dialectgroep in tweeën splitst, kan die als een scheidslijn worden gezien. Een derde optie is om het

Kleverlands sec te beschouwen als een dialectgroep op zich. Zoals ik al eerder aanhaalde in paragraaf 2.2 zijn dialecten immers ook taalvariëteiten en behoeven ze niet per se bij een standaardtaal geschaard te worden. Enkel de twee standaardtalen die aan weerszijden van de grens verschillen, vormen een scheidslijn. Op basis van taalverwantschap vormt het Kleverlands meer gelijkenis met het Nederlands. Om die reden kan de dialectgroep bij het Nederlandse taalgebied ingedeeld worden. Het blijft echter de vraag waar de scheidslijn tussen de Duitse en Nederlandse dialecten ligt als het niet de staatsgrens is.

2.4.2 Invloed dialectgrens op dialectgebruik

De Europese staatsgrenzen zijn minder oud dan de dialectgrenzen, maar ze blijken vaak een grote impact te hebben op taalverandering vooral wat betreft de dialectcontinua, stellen Hinskens, Kallen en Taeldeman (2000, p. 17):

The influence of socially constructed borders on the dialect land-scape, especially those that reflect political, economic, or ecclesiastic boundaries, is often assumed to be minor compared to the influence of natural borders. However, at closer consideration, European state borders cutting across old dialect continua sometimes appear to have a significant impact on dialect change.

De huidige dialectsituatie van afnemend dialectgebruik aan beide zijden van de Nederlands-Duitse staatsgrens en de rol van die grens komt naar voren in onderzoek van Gerritsen (1995; 1999), Giesbers (2001), Giesbers et. al. (2005, 2008) en Hinskens, Kallen & Taeldeman (2010).

De Duits-Nederlandse staatsgrens is volgens Giesbers (2008) slechts door politieke redenen tot stand gekomen. Toen de staatsgrens werd getrokken, was er nog geen sprake van een sociale grens, een taalgrens of een ander soort grens. Volgens Giesbers (2008) was de Tweede Wereldoorlog het omslagpunt: er was minder taalcontact tussen de gebieden aan weerszijden van de grens en de staatsgrens begon een taalbarrière te worden.

Giesbers (2008) concludeert dat de staatsgrens een breuk heeft opgeleverd tussen de dialecten die aan weerszijden van de Nederlands-Duitse grens werden gesproken: aan de oostzijde oriënteerde het dialect zich in de richting van het Hoogduits en aan de westzijde convergeerden de dialecten naar het Nederlands. Dit proces waarin divergentie plaatsvindt tussen gelijkvormige dialecten langs de staatsgrens en convergentie tussen het dialect en de standaardtaal, verloopt niet alleen langs de Duits-Nederlandse grens. Convergentie en divergentie van dialecten vindt plaats langs meerdere Europese staatsgrenzen, concluderen Hinskens, Kallen en Taeldeman (2010). Zij beweren dat staatsgrenzen, die oude dialectcontinua doorbreken, veranderen in een nieuwe dialectgrens. Volgens hen verliezen dialecten langzaam de functie van lingua franca in grens(contact)-situaties. De dialectcontinua verzwakken met als gevolg dat dialecten divergeren aan beide zijden van de staatsgrens in de richting van de prestigieuze standaardtaal.

Dialect fungeert tegenwoordig nauwelijks meer als lingua franca in grensoverschrijdende communicatie in het Duits-Nederlandse grensgebied (Giesbers, 2008). Dezelfde conclusie trekt Gerritsen (1989; 1999) voor de situatie langs de Duits-Nederlands-Belgische grens in Midden-Limburg. Ook hier waren de dialecten niet langer wederzijds verstaanbaar. Sprekers in het huidige grensgebied moeten de standaardtaal gebruiken in meertalige situaties (Gerritsen, 1999). De oudere generatie maakt wellicht nog gebruik van het dialect als grensoverschrijdend communicatiemiddel, maar de jongere generatie wendt zich tot de

standaardtalen: bijvoorbeeld Nederlands of Duits. Uit onderzoek blijkt bovendien dat aan de Duitse zijde bijna niemand van de jonge volwassenen en hun kinderen het dialect nog spreekt in tegenstelling tot het dialectgebruik aan de Nederlandse zijde (Gerritsen, 1999; Giesbers 2001, 2005, 2008). Recent onderzoek van Giesbers, et. al. (2008) bevestigt de uitkomsten van eerder onderzoek met betrekking tot meerdere plaatsen langs de Duits-Nederlandse grens in de regio van het Kleverlands. De conclusies luiden wederom dat dialectgebruik aan de Duitse zijde verder afgenomen was dan aan de Nederlandse zijde. Hierop gebaseerd voorspellen de auteurs dat dialect aan de Duitse zijde over niet al te lange tijd een zeldzaam verschijnsel is in tegenstelling tot dialectgebruik in Nederland.

Uit meerdere onderzoeken van Gerritsen (1989; 1999), Giesbers (2001) en Giesbers et al. (2008) blijkt dat er aanzienlijke verschillen zijn tussen de dialectverandering in Nederland en in Duitsland, zowel in de kwantiteit van dialectgebruik als in de structurele aanpassing aan de overkoepelende standaardtaal. Gerritsen (1999) verklaart dit verschil door te beweren dat dialectverlies niet alleen beïnvloed wordt door de standaardtaal, maar afhangt van sociale factoren, zoals de intensiviteit van het contact tussen de sprekers, de mate waarin de standaardtaal wordt gebruikt binnen de linguïstische gemeenschap en de attitude van de dialectsprekers tegenover de standaardtaal. Ook Giesbers (2001) onderzocht de relatie tussen dialectgebruik en attitudes. Ze constateert dat in het Nederlandse Groesbeek beduidend meer dialect werd gesproken dan in het Duitse Kranenburg. Beide dorpen liggen tegen de grens in de nabijheid van Kleef (Giesbers, 2001). De resultaten tonen aan dat het dialectgebruik onder jongeren afneemt. De attitudes wijzen echter op het tegendeel: de positievere attitudes hingen samen met minder dialectgebruik.

2.5 Slot

In de Middeleeuwen sprak de bevolking dialecten die over het gehele Continentaal West-Germaanse taalgebied vloeiend in elkaar overliepen en die tegenwoordig ingedeeld kunnen worden in drie groepen: Hoogduits, Nederduits en Nederlands. In het gebied van de Nederrijn was er sprake van een Kleverlands dialectcontinuüm, omdat er geen natuurlijke (structuur) grenzen of scherpe dialectgrenzen waren. Door de verspreiding van een standaardtaal in alle lagen van de bevolking, ontstond er eenheid van taal in een afgebakend gebied. Toen in 1815 een Duits-Nederlandse staatsgrens werd getrokken, die vooral een politieke functie had, werden de banden tussen Oost-Nederland en West-Duitsland losser. Uit onderzoek blijkt dat staatsgrenzen een significante rol spelen in taalverandering, met name wanneer ze door dialectcontinua heen getrokken worden. Zo veroorzaakte de staatsgrens ook een breuk in het Kleverlandse dialectcontinuüm, waardoor de dialecten convergeerden: aan de ene zijde van de grens ‘verduitsten’ de dialecten en ze ‘vernederlandsten’ aan de andere zijde. Dialectgebruik is verminderd in structureel en situationeel opzicht, maar kende aan beide zijden van de grens een ander verloop. De politieke grens leidde uiteindelijk tot een dialectgrens, waardoor het dialect niet langer in grensoverschrijdende communicatie toegepast kan worden.

Behalve de totstandkoming van de staatsgrens hebben andere ontwikkelingen, namelijk de standaardisering van een algemene cultuurtaal, het nationalisme en een veranderende samenleving een versterkende rol gespeeld in het ontstaan en de verharding van een taal- en dialectgrens. De van oorsprong politieke grens is langzamerhand ook een sociale, culturele en talige grens geworden. In West-Duitsland, vooral in het graafschap Kleef, klonk de Nederlandse taal tot ver in de negentiende, soms zelfs twintigste eeuw dankzij religieuze banden met Nederland. Belangrijke factoren hierin waren de verwantschap in religie, taal en een nauw verbonden geschiedenis tussen oostelijke delen van Nederland en de aangrenzende

Duitse gebieden. Bovendien stond de Nederfrankische spreektaal die er werd gesproken dichterbij het Nederlands dan het Hoogduits, dat in 1880 werd ingevoerd onder Pruisisch bewind. De staatsgrens heeft echter een breuk in deze gelijkheid gebracht.

Nu in dit hoofdstuk de invloed van de Duits-Nederlandse grens op de taalsituatie in het grensgebied is beschouwd, kan ik in hoofdstuk vier de annexatie van Elten door Nederland bespreken. De talige gevolgen worden gezien vanuit het kader van grensverschuiving. De taalsituatie in Elten draagt op die manier bij aan het vraagstuk hoe taal en grenzen zich tot elkaar verhouden in de grensplaats Elten.

3. Onderzoeksvraag en onderzoeksaspecten

3.1 Onderzoeksvraag

Mijn doel is om in het kader van de Nederlandse periode in Elten de volgende aspecten te behandelen: de taalvariëteiten (welke talen er gehanteerd werden), het taalbeleid (wie daarover besloot), het taalgebruik en de (taal)attitudes van de bevolking in Elten.

Vanuit deze doelstelling formuleer ik de volgende hoofdvraag: ‘Op welke manier had het Nederlandse bestuur in Elten tussen 1949 en 1963 invloed op talig niveau en welke attitudes had de bevolking van Elten ten aanzien van de annexatie en de taal?’

De hoofdvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

- Welke aspecten van de historische en sociaal-culturele achtergrond van de Nederlandse annexatie van Elten zijn Duits dan wel Nederlands georiënteerd?
- In hoeverre veranderde het Nederlandse bestuur in Elten het taalbeleid bij de overheid, in het onderwijs en in het taallandschap?
- In hoeverre had het Nederlandse bestuur in Elten invloed op het taalgebruik, de taalcompetentie, communicatie(methoden) en taalattitudes?
- Welke houding had de bevolking ten aanzien van het Nederlands bestuur, het Nederlandse taalbeleid en de taalsprekers?
- Op welke manier zijn er tegenwoordig nog gevolgen van het Nederlandse bestuur in Elten merkbaar?

Deze deelvragen beantwoord ik middels twee methoden: een literatuurstudie (hoofdstuk vier) en diepte-interviews (hoofdstuk vijf en zes).

De literatuurstudie omtrent de Nederlandse periode in Elten betreft drie aspecten: de historische achtergrond van de annexatie in Elten (paragraaf twee), de sociaal-culturele achtergrond (paragraaf drie) en de taalsituatie (paragraaf vier).

Vervolgens beschrijf ik de opzet van de interviews en de achtergrondgegevens van de informanten (hoofdstuk vijf), voordat ik de resultaten van de interviews presenteer (hoofdstuk zes). De transcripten van de interviews zijn opgenomen in bijlage 2, maar vanwege privacyredenen weggelaten uit de digitale versie. De beantwoording van de hoofdvraag komt aan bod in hoofdstuk zeven.

3.2 Onderzoeksaspecten

Taalbeleid

Taalbeleid is volgens Spolsky (2009) een kwestie van keuzes maken. Als je tweetalig bent, kun je kiezen uit een taalrepertoire van meer dan één taal. Een dialectspreker moet in elke situatie kiezen tussen de standaardtaal en zijn dialect. Een taalmanager kiest voor een bepaalde taalvariëteit. Bijvoorbeeld de keuze tussen één of meerdere (officiële) talen als voertaal voor het onderwijs, in de communicatie binnen overheidsinstellingen, in de media en in de kerk. De term ‘officiële taal’ verwijst naar de status en functie(s) van de taal (Spolsky, 2009). De Nederlandse Rijksoverheid erkent het Nederlands in de wet als officiële taal en het Fries als tweede officiële taal in de provincie Friesland. Het Nedersaksisch en Limburgs zijn erkend als regionale talen, waardoor de overheid of gemeente regionaal taalbeleid kan voeren.

Tijdens het Nederlandse bestuur in Elten werd het Nederlands de officiële taal, omdat Elten onder de Nederlandse wet viel.

Volgens de *Language ecology*-benadering van Haugen (1972) is taal een vorm van gedragspatronen voortkomend uit de sociale behoefte van mensen: communicatie, cultuur en gemeenschap. Het onderzoeken van de interactie tussen taal (linguïstische repertoires) en haar omgeving (sociale structuren), kan volgens hem een interessant perspectief geven op taaltheorie. Het doel van een theorie van taalbeleid is het verklaren van de keuzes van individuele sprekers op basis van de patronen die door de taalgemeenschap worden herkend (Spolsky, 2009). De inspanning van een taalmanager kan tot doel hebben om de keuzes van de mensen te beïnvloeden.

Taallandschap

Onder taallandschap valt de openbare ruimte en alles wat voor het publiek toegankelijk is, zoals het straatbeeld, het openbaar vervoer, de horeca en het gemeentehuis. In de openbare ruimte zijn er ook taalmanagers, hoewel ze misschien minder duidelijk aan te wijzen zijn. De taalkeuze voor een reclamebord of aanplakbiljet dient hoofdzakelijk rekening te houden met de lezer. De taalmanager wil dat de boodschap begrepen wordt of een bepaalde groep mensen aanspreken. Niet voor niets ziet men in toeristische oorden teksten in de taal van de toeristen.

Taalattitude

Indrukken die men heeft over de spreker op basis van het taalgebruik noemt men taalattitudes (Boves & Gerritsen, 1995). Taal kun je negatief of positief beoordelen. Dit kan te maken hebben met de status (de functie of het 'nut') van de taalvariëteit of de schoonheid. Verder kan iemands waardering van een groep mensen het oordeel beïnvloeden. Er is dus een samenhang tussen taalattitudes en de houding van de beoordelaar ten aanzien van een groep mensen.

Het uitgangspunt van attitudeonderzoek is dat de attitude ons gedrag kan beïnvloeden: als een taalgebruiker een negatieve attitude tegenover een bepaalde taalvariëteit heeft, is de kans groter dat die zich daarvan distantieert, zich minder welwillend opstelt om iemand te begrijpen of het niet doorgeeft aan de volgende generatie.

Taalgebruik

Het taalgebruik van een persoon kan twee richtingen op gaan: zich aanpassen aan de ander (assimilatie of convergentie) of zich onderscheiden (dissimilatie of divergentie) (Meyerhoff, 2006). Taal is een indicator van identiteit en solidariteit en om die reden is het een geschikt middel om bij een groep te horen (Wardhaugh, 2010). Identiteit wordt gevormd door interactie met anderen en veel factoren, zoals etniciteit, gender, religie, woonplaats of sociale klasse, beïnvloeden die (Wardhaugh, 2010).

Door taalcontact blijft het taalgebruik dynamisch, omdat de spreker zich binnen de samenleving wil identificeren met meer dan één groep of gemeenschap. Deze groepen zijn onderdelen van een complex concept van de identiteit van een individu: iemand kan bijvoorbeeld een Nederlander, moeder, verpleegkundige, buurvrouw en een lokale politicus zijn. Taal kan bovendien een eenheid scheppen binnen een gemeenschap.

Taalcompetentie

Vroeger waren het vooral de Nederlanders die de Duitse taal leerden, maar de Duitsers zijn nu steeds meer Nederlands aan het leren (Beerkens & Ten Thije, 2011). Nederlanders zijn over het algemeen bekwaam in het Engels, maar steeds minder in het Duits. Duitsers tonen echter steeds meer interesse tonen in deze talen (Denge, 2012). Hoewel Duits niet langer een verplicht vak is op de middelbare school in Nederland en leerlingen steeds vaker meer

exotische talen leren, kiezen Duitse studenten steeds vaker vrijwillig voor Nederlandse cursussen (Beerkens, 2010). De Nederlandse en Duitse standaardtaal zijn daarom een optioneel communicatiemiddel.

Grensoverschrijdende communicatiemethoden

In grensgebieden wonen mensen met verschillende nationaliteiten en talen dicht bij elkaar. De meertalige gespreksdeelnemers kunnen schakelen tussen communicatiemethoden, wanneer ze de keuze hebben tussen verschillende talen of taalvariëteiten. Gesprekdeelnemers kunnen in meertalige gesprekken ieder hun eigen taal of de taalvariëteit waar ze zich comfortabel bij voelen gebruiken en vertrouwen op hun receptieve vaardigheden evenals hun mentale, interculturele kennis van de taal die de ander gebruikt voor een goed begrip. Dit wordt receptieve meertaligheid (RM), *lingua receptiva* (lara) of luistertaal genoemd (Ten Thije, 2010, 2013).

De bevolking van een dorp vormt een gemeenschap en ze gebruiken vaak dezelfde codes: 'het systeem dat mensen gebruiken om te communiceren met elkaar in spraak. Sprekers met toegang tot meerdere systemen maken gebruik van *code-switching* (codewisseling) (Wardhaugh, 2010). Een meertalige spreker van het Duits en Nederlands kan wisselen tussen deze twee talen. Andere manieren van grensoverschrijdende communicatiemethoden zijn het toepassen van een *lingua franca* (zoals het Engels) en receptieve meertaligheid.

Uit onderzoek van Ten Thije (2010) blijkt dat gespreksdeelnemers in het huidige Europa vaak het bewustzijn missen van de mogelijkheid voor receptieve meertaligheid. Daarnaast ontbreekt er een flexibiliteit in orale communicatie vanwege de dominantie van gestandaardiseerde talen in alle domeinen.

Doordat de Nederlanders en de Duitsers veel in contact komen met elkaar is receptieve meertaligheid mogelijk een goede optie om taalbarrières te overbruggen. Dit communicatiemiddel bleek succesvol in de Duits-Nederlandse grensstreek, omdat de talen vele verschillende overeenkomsten hebben op syntactisch, lexicologisch en morfologisch gebied (Beerkens & Ten Thije, 2010). Ten Thije (2006) beweert tevens dat de afname van het dialectgebruik receptieve meertaligheid bevordert. Zijn bevindingen demonstreren dat de grensoverschrijdende samenwerking in de Euregio's langs de Nederlands-Duitse grens leidt tot receptieve meertaligheid in diverse vormen van mondelinge en schriftelijke communicatie. Op die manier behouden Duitse en Nederlandse gespreksdeelnemers hun eigen talige en culturele identiteit, omdat ze hun eigen standaardtaal gebruiken.

4. De annexatie van Elten

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de Nederlandse annexatie van Elten behandeld. Dit hoofdstuk is in drie aspecten opgedeeld: de historische, sociale en linguïstische achtergrond van de annexatie. Naar voren komen de aanleiding en argumentatie voor annexatie, hoe de annexatie verliep en hoe die werd ervaren door de bevolking (paragraaf 4.2). Daarna worden de veranderingen die het gevolg waren van het Nederlandse bestuur op politiek, economisch en sociaal-cultureel vlak besproken (paragraaf 4.3). De gevolgen op het gebied van taal met betrekking tot het taalbeleid van de overheid, in het onderwijs en in het taallandschap vormt de inhoud van de laatste paragraaf (paragraaf 4.4).

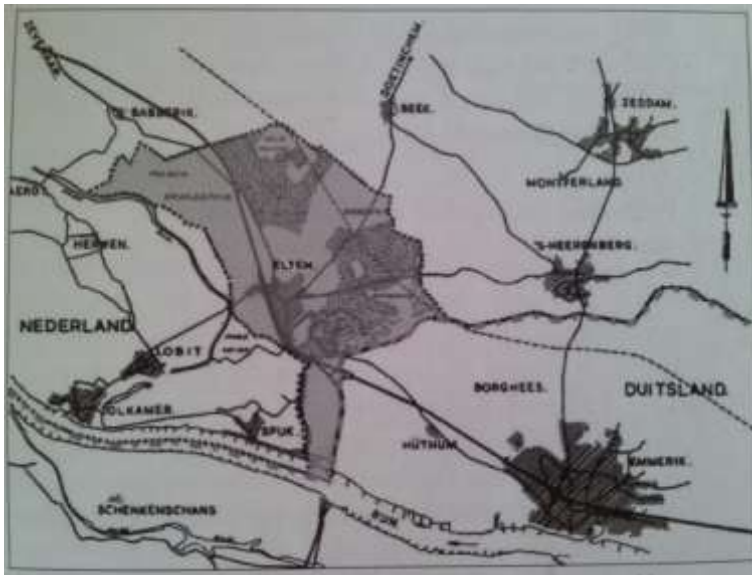
4.2 Historische achtergrond

Na de Tweede Wereldoorlog wilde Nederland ter compensatie van de geleden oorlogsschade Duits grondgebied annexeren. Omdat de herstelbetalingen uitsluitend mochten geschieden in natura en niet in vijftwintig miljard gulden, werd er gekozen voor grondgebied. De Nederlandse regering en de grenscomités wilden in het bijzonder het Waddeneiland Borkum (dat van oorsprong een Fries eiland was), het Eems-Dollard gebied, en — vanwege stam- en taalverwantschap — Oost-Friesland, het Eemsland, het graafschap Bentheim, het land van Kleef en het Duitse Gelre (Smits, 2012). De directeur van de Rijksdienst voor het Nationale Plan, Bakker-Schut, kwam met een annexatievoorstel dat duizenden vierkante kilometers omvatte en bovendien eiste hij een gedwongen verhuizing van de Duitse bevolking om de groeiende Nederlandse bevolking ruimte en landbouwgrond te geven (Smits, 2012).

Uiteindelijk werd op 23 april 1949 een grenscorrectie aangekondigd: een gebied ter grootte van 69 vierkante kilometer werd aan Nederland toegevoegd (Smits, 2012). De grootste gebieden waren de gemeente Selfkant (Tüddern) en Elten. Verder waren er talrijke andere minuscule grenswijzigingen in de buurt van Nijmegen en Dinxperlo. De regering beschouwde de grenscorrecties echter als voorlopig, omdat ze het hoopten in te zetten in onderhandelingen in ruil voor het Waddeneiland Borkum (Smits, 2012).

Nog diezelfde dag bezetten Nederlandse krijgsmachten het gebied dat voorlopig onder Nederlands bestuur zou vallen. In totaal woonden er 9.553 mensen eerst op Duits- en daarna op Nederlands grondgebied. Dit bleef zo van 23 april 1949 tot 1 augustus 1963. Het gebied in en om Elten besloeg 19,54 vierkante kilometer en betrof meer dan drieduizend inwoners (Terhorst, 2006). Op afbeelding 4 is de grenscorrectie in het donkergrijs weergegeven: dit gebied viel onder Nederlands bestuur tussen 1949 en 1963.

Afbeelding 4. Grenscorrectie bij Elten, 1949. Bron: Terhorst (2006).

4.2.1 Argumentatie voor en tegen de annexatie

Locher (1946) vermeldt als hoofdmotieven de schadeloosstelling, levensruimte, vergelding en veiligheid na de Tweede Wereldoorlog. De Nederlands-Duitse grens is geen natuurlijke of structurele grens. Locher stelt dat (1945, p. 6): ‘de grenzen tussen Nederland en Duitsland zijn toevallig ontstaan, niet heel lang geleden en niet door de natuur of de taal en afstamming van de bevolking gegeven.’

Historische argumenten voor de annexatie hielden in dat delen van West-Duitsland nog tot ver in de negentiende eeuw religieuze, politieke en culturele banden had met oostelijke delen van Nederland en de bevolking in etniciteit en taal veel overeenkomsten had (Locher, 1950). De bevolking in het Nederlands-Duitse grensgebied kent een gemeenschappelijke geschiedenis. In de zestiende eeuw, toen de Nederlandse staat in wording was, verschilden de gebieden niet van elkaar: het Nederduits of Nedersaksisch was de spreektaal. Toen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd gesticht, bleef de band met het Duitse grensgebied sterk: de Nederlandse taal klonk nog tot in de negentiende eeuw van verscheidene Duitse kerken en scholen (zie ook paragraaf 2.2.1, p.9). Het Duits nationalisme en de vorming van de Duits-nationale staat onder Pruisisch bewind brachten de Duitse grensgebieden onder de invloed van het Hoogduits. Het Nederlands stond echter dicht bij de spreektaal van de bevolking, het Nederduits, dan de vreemde Hoogduitse taal van de staat Pruisen (Locher, 1945). Deze geschiedenis werd gebruikt als historisch en linguïstisch argument dat West-Duitsland een nauwe band had met Nederland, daarnaast vormde dit ook een argument om geen evacuatie van de bewoners te eisen. Dit motief was echter minder aantrekkelijk omdat het ook gehanteerd zou kunnen worden om Nederlandse gebieden bij Duitsland in te lijven (Smits, 2012).

Er waren ook Nederlanders tegen de annexatie of een gedwongen verhuizing. Men beweerde dat annexatie een blijvende nationale krenking was en op die manier een bron van onrust en gevaar vormde. Dat schiept geen goede basis voor vrede. De voorstanders van annexatie zaten met twee onderwerpen van discussie: de grootte van het te annexeren gebied en het wel of niet uitzetten van de Duitse bevolking. De omvang van het gebied omvatte in sommige voorstellen duizenden mensen, en in andere zelfs miljoenen, zoals het Bakker-Schut-plan (Smits, 2012). Degenen die vonden dat de Nederduitse gebieden bij Nederland hoorden, wilden geen annexatie met gedwongen evacuatie van de bewoners. De verschillende

annexatievoorstellen hielden nauwelijks rekening met de opneming en assimilatie van de Duitse bevolking. Deze radicale inlijving van Duitsers en het plan om van hen Nederlanders te maken is gebaseerd op de verwantschap van taal en stam, waarover Locher (1945, p. 10) opmerkt: “een nationalistische opvatting die van Duitse oorsprong is”. Hiermee impliceert hij dat annexatie met assimilatie is gebaseerd op Duits nationalistisch gedachtegoed, dat ook de argumentatie vormde voor de Duitse expansie waar Nederland juist onlangs van bevrijd was.

Taalverwantschap is een factor in staatsvorming, zoals besproken in paragraaf 2.3 (p.12), maar is beslist niet de enige of de machtigste. Voorbeelden hiervan zijn er talloos, zoals in België: de Walen horen niet bij Frankrijk en de Vlamingen niet bij Nederland. De band tussen een volk en een staat is complex. Historie, politiek, religie, etniciteit en taal zijn een aantal factoren die meespelen in de gedachte dat een volk een eenheid vormt binnen de afbakening van bepaalde staatsgrenzen.

4.2.2 Veertien jaar Nederlands

De Eltenaren wisten al sinds het einde van de oorlog dat Nederland annexatieplannen had. Dat het echter zo ver kwam dat ze werkelijk bij Nederland werden ingelijfd, hadden ze niet verwacht¹. Ze leefden lang in onwetendheid omtrent de datum van de overname en wat de gevolgen zouden zijn. In Elten werd protest zichtbaar via pamfletten, posters en met graffiti (zie afbeelding 5).

Afbeelding 5. Aangepast van: zomerseizoen in Elten, jongetjes eten ijs. Op de fontein staat geschreven ‘Deutsch’ (1949), fotocollectie Anefo. Gevonden op: <http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/weergave/detail/start/1/tstart/0/q/zoekterm/Elt en%201949/q/commentaar/1>

Op 23 april 1949 passeerden veertig Nederlandse vertegenwoordigers de grenspost Elten-Babberich. Deze afgevaardigden hadden de taak om Elten over te nemen, een grens uit te zetten en een politiebrigade op te richten. De functie van de landdrost, vergelijkbaar met de rol van een burgemeester, werd vervuld door Adriaan Blaauboer. Bij de aankomst van de Nederlandse colonne stonden er veel Eltenaren uit belangstelling te kijken.² Het Duitse bestuur werd overgenomen en de Duitse ambtenaren werden uit hun ambt ontzet.

De bevolking had al snel respect voor en vertrouwen in de politie. Bovendien organiseerde de marechaussee en later de grensbrigade een sinterklaasfeest waardoor zij nauw met de bevolking in aanraking kwamen. Geheel naar Nederlandse traditie werd dit met grote vreugde

---

¹ *Het Spoor Terug* van 14 maart 1989 (17 minuten). Deze documentaire maakte deel uit van de 17-delige serie *Cheerio*, over de eerste jaren na de oorlog. Deze aflevering werd gemaakt door Marnix Koolhaas.

² Radioprogramma serie *Cheerio. Het Spoor Terug* van 14 maart 1989 (11 minuut 50 seconden).

gevierd, aldus het volgende citaat (Terhorst, 2006, p.57):

Das war ja typisch holländisch. Und für uns war das ganz neu. Wir trafen uns an der Schule und zogen dann mit 'Sinterklaas' und vier oder fünf 'swarte Pieten' durch ganz Elten [...] Da hatten sich die Marechaussees jede Menge Arbeit mit gemacht. Das fand ich damals ganz große Klasse.

De bevolking maakte kennis met de Nederlandse cultuur, waarbij niet alleen het sinterklaasfeest, maar ook de carnavalsoptocht werd georganiseerd. Dit werd door de bewoners uitbundig gevierd. Deze feesten trokken ook veel toeristen, maar zij kwamen ook om andere redenen naar Elten toe.

De attitude van de Eltenaren tegenover de annexatie was verschillend. Hierin heb ik deels een antwoord gevonden op mijn onderzoeksvraag: 'welke houding had de bevolking ten aanzien van de annexatie?' (zie paragraaf 3.1). Sommigen accepteerden de situatie en anderen deden hun beklag, bijvoorbeeld over de beperkte mogelijkheden om de grens over te gaan in het eerste jaar. Bovendien veranderde de stemming binnen het dorp naarmate de problemen werden aangepakt en men gewend was geraakt aan sommige veranderingen.

4.2.3 Teruggave aan Duitsland

De Bondsrepubliek Duitsland beloofde 280 miljoen Duitse mark uit te keren voor teruggave van de geannexeerde gebieden. Hoewel het verdrag in 1960 was getekend, duurde het nog tot 1 augustus 1963 totdat dit werkelijk gebeurde.

Men kan niet zeggen dat de mededeling bij de bevolking grote vreugde losmaakte (Terhorst, 2006). Pas een aantal maanden voor de teruggave werd de precieze dag bekend gemaakt. Volgens velen was 1 augustus ongunstig gekozen: de boeren zaten midden in de oogsttijd en de horeca en winkeliers in het hoogseizoen. Probleempunten waren dat er significante verschillen bestonden tussen de Duitse en voormalig Nederlandse pensioenregelingen, toeslagen en belastingen. De economische betrekkingen waren sterk verbonden met Nederland, dat bij terugkeer het Duitse klantenbereik klein zou zijn. Overigens zou het toerisme in Elten verminderen doordat de Nederlandse toeristen de belangstelling zouden verliezen. De Duitse prijzen maakten het dorp minder aantrekkelijk en Elten zou de functie van 'doorreisplaats' verliezen door de aanleg van de A12(Nederland)/A3(Duitsland) (Terhorst, 2006, p. 99). De mensen kregen weinig informatie omtrent de terugkeer en vragen bleven onbeantwoord. Volgens een krantenbericht hadden veel Eltenaren het gevoel dat ze 'prettig bij de burens hadden geloged en blij waren om weer naar huis te kunnen gaan' (Miedema, 1960, p. 15)

De geannexeerde gebieden werden in de nacht van 1 augustus 1963 overgedragen aan de Duitse autoriteiten. Deze nacht ging de geschiedenis in als de *Butternacht* (boternacht): aan de vooravond van de overgang van Nederland naar Duitsland hadden zich veel vrachtwagens met te exporteren goederen (voornamelijk boter) in het Nederlandse Elten gepositioneerd (Terhorst, 2006; Smits, 2012). De volgende dag bevonden de goederen en de volgeladen vrachtwagens zich in Duitsland. Hiermee omzeilden ze het betalen van de invoerrechten. De vermoedelijke winst bedroeg 50 tot 60 miljoen gulden (Knepper, 1949). Volgens het Reformatorisch Dagblad was het een rijke terugkeer na alle Nederlandse investeringen: "Elten voer opnieuw wel bij de dit keer Duitse toeristen die het nieuwe stukje land kwamen bewonderen. De terugkeer betekende dus niet alleen "Heim ins Reich" (terug in het rijk), maar ook "Reich ins Heim" (rijk in het moederland)."

Sinds 1 januari 1975 hoort Elten bij de gemeente *Emmerich am Rhein*.³ Op de website van de gemeente wordt het volgende over Elten geschreven: “Durch die wechselhafte Geschichte leben heute Niederländer und Deutsche Tür an Tür im sogenannten ‘Silberdorf’”. In 2012 had Elten bijna vijfduizend inwoners van Duitse en Nederlandse origine die samen een hechte gemeenschap vormen.⁴ De Nederlandse grensarbeiders zijn vooral werkzaam in de regio Arnhem.⁵

Zijn er na de annexatie nog overblijfsels van de Nederlandse periode te vinden? In ‘De Plek’ (1996) werd geschreven dat alles in Elten na 1963 nog steeds ‘oranje’ voelde en dat Eltenaren goede herinneringen zouden koesteren aan de Nederlandse periode: ‘Elten zegt nog steeds volmondig “JA” tegen Nederland. De herinneringen aan de correctietijd (1949-1963) zijn zoet en tot de dag van vandaag tastbaar in weelde en onroerend goed.’⁶ Dit fragment is geschreven vanuit Nederlands perspectief en naar mijn mening lichtelijk overdreven. Het is onbekend hoe Elten zou reageren op een terugkeer bij Nederland. En de herinneringen aan de correctietijd zijn waarschijnlijk niet zo zoet wanneer men dit beeld nuanceert.

4.3 Sociale achtergrond

In deze paragraaf komen de sociale aspecten van de annexatie van Elten aan bod. Ten eerste bespreek ik de samenstelling van de bevolking in Elten en die van de religieuze gemeenschap. Op de tweede plaats komt naar voren hoe de welvaart steeg en taalcontact werd bevorderd door een groeiend aantal toeristen. Vervolgens zet ik de structuur van het drostambt uiteen zoals de Nederlandse gezaghebbers dat hebben ingevoerd en de tevredenheid van bevolking over de organisatie. Daarna evalueer ik de sociale identiteit van de Eltenaren door middel van hun oriëntatie ten aanzien van verschillende sociale en culturele aspecten uit het alledaagse leven: was die gericht op Duitsland of op Nederland?

4.3.1 De bevolking van Elten

In 1949 hadden ongeveer 600 van de 3225 paspoorten in Elten de Nederlandse nationaliteit (negentien procent) (Terhorst, 2006). Deze Nederlandse groep bestond grotendeels uit families die al meerdere generaties woonachtig waren in Elten en net als de rest Duits spraken, waardoor men het onderscheid tussen de ‘Duitse’ en ‘Nederlandse’ inwoners niet meer wist. Deze groep werd naast ‘Duitsers met een Nederlands paspoort’ ook ‘Papier-Holländer’ genoemd. Het inwoneraantal bleef tijdens de veertien jaar onder Nederlands gezag nagenoeg gelijk, maar het aandeel van de Nederlandse groep steeg ongeveer van negentien naar dertig procent door de toevloed van Nederlandse beampten met hun families.

Verklaringen van getuigen tonen dat deze personen veel aanzien genoten en goed geïntegreerd waren in het dorpsleven. Volgens Terhorst (2006) heeft deze groep een positieve invloed uitgeoefend op het beeld dat de Duitse bevolking van Nederlanders had.

Het saamhorigheidsgevoel van de dorpsgemeenschap in Elten was na de Tweede Wereldoorlog nog duidelijk merkbaar, zoals de actieve burenhulp. Het feit dat de bevolking in

---

³Gevonden op:

<http://www.emmerich.de/C125747B00264310/html/91909D628EF31FAFC1257520003382D5?opendocument&nid1=18664>

⁴Gevonden op:

<http://www.emmerich.de/C125747B00264310/html/91909D628EF31FAFC1257520003382D5?opendocument&nid1=18664>

⁵ Bron: KRZN, 30 juni 2012 (Kommunale Rechenzentrum Niederrhein)

⁶ Auteur onbekend, expositie VPRO (radio 5), programma De Plek (10 september 1996). Gevonden op: <http://weblogs.vpro.nl/radioarchief/2013/03/21/daar-werd-iets-kleins-verricht/#more-14856>

Elten vrijwel geheel katholiek was en dus in religieus opzicht een eenheid vormde, heeft een grote rol gespeeld in het behoud van de eenheid in Elten (Athmer, 1950). Belangrijke feesten zoals Sint Maarten, carnaval, de kermis en de schuttersfeesten werden door jong en oud bezocht. Het feit dat de dorpsgemeenschap in Elten een eenheid vormde, is van belang in het kader van de annexatie (zoals ook ter sprake kwam in eenheidsvorming van natie-staten in paragraaf 2.3, p.12). De houding van de Eltenaren ten opzichte van de grenscorrectie was vrijwel eensgezind. Degenen die actief protesteerden tegen de Nederlanders, hadden daarom ook weinig succes (Athmer, 1950, p. 58). De orde en rust in Elten was mede te danken aan het politieke beleid en de uitvoering daarvan in Elten.

4.3.2 Welvaart en toerisme

Het is interessant om te zien dat de annexatie zorgde voor toeristische belangstelling. Veel Nederlanders wilden het nieuwe stukje land zien. Deze belangstelling kwam de oude en nieuwe ingezetenen van het land ten goede, aldus de landdrost van Elten (Athmer, 1950). Van 1949 tot en met 1950 kwamen er tussen de 400.000 en 500.000 Nederlandse bezoekers en dit aantal bleef alleen maar stijgen in de jaren erna (tot 1963).

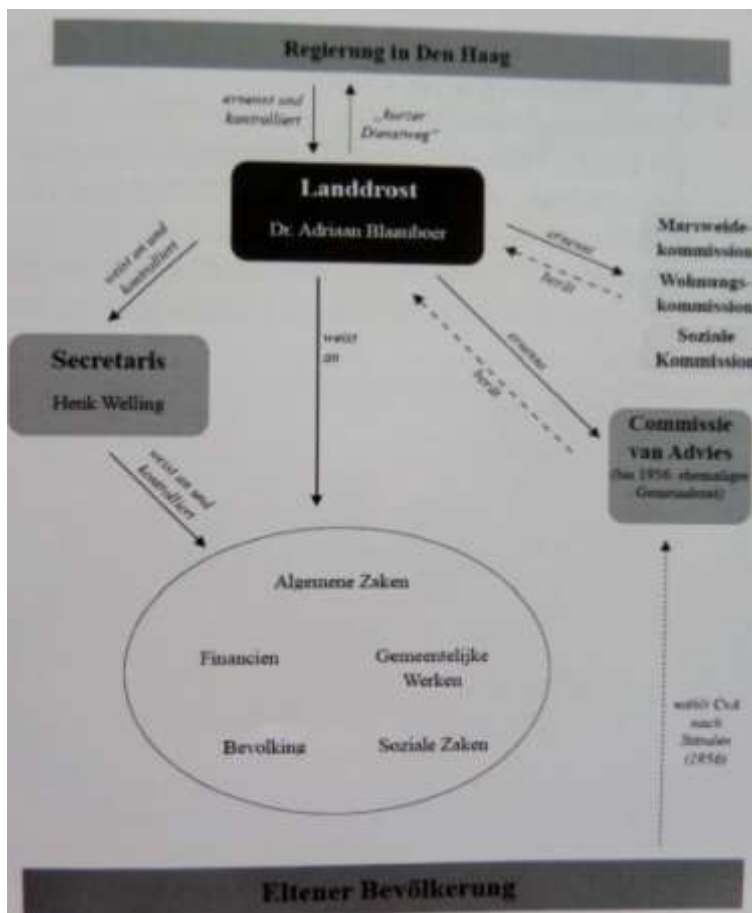
Sommige consumptiemiddelen waren na de Tweede Wereldoorlog schaars: zoals koffie, boter en benzine. Toen Elten bij Nederland kwam, werden de schappen van de winkels weer volgeladen. Hierdoor besteedden niet alleen de Nederlandse toeristen hun geld in Elten; ook Duitsers kwamen inkopen doen. De horeca en winkeliers in Elten profiteerden enorm van de toeristen in het hoogseizoen, waardoor de economie en de welvaart opbloeden. Ook Nederlandse horeca-eigenaren zagen kansen om te profiteren van de situatie in Elten. Dankzij de Nederlandse toeristen en Nederlanders die zich in Elten vestigden, kwamen de Eltenaren in aanraking met de Nederlandse taal. Op deze manier kon de (receptieve) kennis van de taal van de ander gemakkelijk uitbreiden, want er was economisch belang bij. Daarnaast stimuleerde het contact met de toeristen eventuele vriendschappelijke en amoureuze verbindingen tussen Nederlanders en Duitsers.

In de jaren vijftig nam de welvaart en de mobiliteit enorm toe. In Elten werd er met de gulden betaald met als gevolg dat Duitse tourbussen een laatste Nederlandse stop in Elten maakten, opdat de Duitse dagjestoeristen hun overgebleven guldens daar konden uitgeven. Deze toename van toeristen is aan te tonen door middel van het stijgende aantal grenspassanten. In 1950 was dit aantal nog rond de 300.000 maar dit steeg enorm en bereikte een hoogtepunt van zeven miljoen in 1961 (Terhorst, 2006). Geheel genomen heeft Elten in hoge mate van de grenscorrectie geprofiteerd. Logischerwijze beïnvloedde dit de algemene tevredenheid en daarmee de houding van de bevolking tegenover de Nederlandse situatie.

4.3.3 Organisatiestructuur van het drostambt

In plaats van een gemeenteraad met een college van burgemeester en wethouders werd er besloten om één persoon aan te stellen: de landdrost. In Elten werd deze functie vervuld door reeds genoemde Blaauboer (Terhorst, 2006, p. 25). Hij kreeg veel bevoegdheden en stond rechtstreeks onder de minister van Binnenlandse Zaken. Het politieke systeem in Elten bood nauwelijks mogelijkheden voor participatie van de bevolking (zie afbeelding 6). Enkel een 'commissie van advies' stelde de bevolking in staat zich in de politiek te mengen. Haar functie beperkte zich echter tot het geven van advies aan de landdrost. Bovendien werd de commissie slechts eenmaal tijdens de Nederlandse periode opnieuw gekozen (in 1955). De mening van de bevolking over de organisatiestructuur was verdeeld. Sommigen vonden het systeem ondemocratisch, omdat er geen verkiezingen waren en het volk geen medezeggenschap had.

Afbeelding 6. Het politieke systeem in Elten tijdens Nederlandse periode. In: Terhorst (2008).

De Nederlander Hans Welling was de rechterhand van de landdrost. Samen kozen zij de ambtenaren die verdeeld waren over vijf afdelingen: Algemene Zaken, Gemeentelijke Werken, Sociale Zaken, Bevolking en Financiën. Daarnaast had de landdrost vier adviescommissies, die verder weinig bevoegdheden hadden. Het merendeel van de Duitse ambtenaren mocht in hun positie blijven, zoals bij de post en op het station. Hun toekomst was bij de overname nog onzeker, omdat in het ‘grenscorrectiebesluit’ stond dat alle Duitse overheidsambtenaren hun ontslag zouden krijgen. Als men voor de Nederlandse overheid wilde werken, moest men de Nederlandse taal hanteren (Terhorst, 2008).

Blaauboer had een visie voor Elten met betrekking tot taal (zie ‘taalbeleid’ paragraaf 3.2, p. 20). In het Haarlems Dagblad van november 1949 verwijst een artikel naar zijn ideologie van ‘vernederlandsing’: “Het is zeker dat alle ‘gecorrigeerde’ Duitsers [...] nu na een half jaar nog Duitsers blijken te zijn. Maar er is naar het oordeel van de heer Blaauboer niet meer dan één generatie nodig om daar veel verandering in te brengen” (Terhorst, 2006, p. 30). Een groot deel van de bevolking van Nederland had de eerste jaren van de annexatie dezelfde opvatting.

De situatie in Elten heeft Blaauboer echter al snel anders doen inzien. Zo was in het bijzonder zijn bezoek aan de katholieke volksschool, waar nog volgens het Duitse onderwijssysteem werd lesgegeven, niet gericht op aanpassing van het onderwijs naar Nederlandse maatstaven. Blaauboer verklaarde dit door toe te geven dat hij zijn rol als landdrost zag als een plicht jegens zijn vaderland, hoewel hij persoonlijk niet begreep waarom zijn regering interesse had in Elten (Terhorst, 2006, p. 31). Deze opvatting had invloed op zijn beleid als landdrost:

getuigen verklaren dat hij zich altijd weer sterk maakte voor het belang van de Eltenaren en zijn best deed om de grootste problemen op te lossen. Hij had zelfs een aantal keer per week een ‘spreekuur’ in het gemeentehuis waar de bevolking heen kon gaan om hem hun problemen voor te leggen, dat vooral in het begin veel werd gebruikt.

Blaauboer stierf in 1961 na een twaalfjarige ambtsperiode als landdrost in Elten. De indruk die deze man bij de bevolking van Elten heeft achtergelaten is overwegend positief en Blaauboer zelf was ‘dik tevreden’ (Terhorst, 2006, p. 35). Na zijn dood werd de burgemeester van de nabije gemeente Wisch (Gelderland) aangesteld als landdrost: Hans van Tuyll van Serooskerken. Op het moment dat hij het ambt overnam was reeds onderhandeld dat Elten weer Duits zou worden; enkel de datum was nog niet bekend. Het belang van zijn bestuur is hierdoor beperkt en zal daarom verder niet ter sprake komen.

4.3.4 Nederlandse en Duitse invloeden

Binnen enkele weken na de grenscorrectie was Elten van buitenaf zichtbaar Nederlands geworden: de grens werd door een oranjekleurige lijn gemarkeerd; er werden Nederlandse brievenbussen geplaatst; de treinen van de Nederlandse Spoorwegen reden het station binnen en de straat ‘Bergstraße’ heette vanaf nu ‘Bergstraat’ (Terhorst, 2006). Van binnenuit voelde het echter nog Duits: in de katholieke kerk hielden Duitse geestelijken de mis in het Duits en de school ging door met Duitse leraren en het Duitse schoolsysteem. Ook de kranten in Elten waren hoofdzakelijk nog Duitse kranten: ‘Men leest nog de *Rheinische Post*, de *Rhein-Ruhr Zeitung* en de *Neue Ruhr Zeitung*. Maar men leest ook al een paar Hollandse kranten.’ (Elten na half jaar grenscorrectie, 14-11-1949).

In deze paragraaf behandel ik de onderzoeksvraag in hoeverre Elten zich oriënteerde op Nederland dan wel Duitsland tussen 1949 en 1963. Ik analyseer de oriëntatie (Nederlands of Duits) van enkele domeinen in Elten: het onderwijs, de kerk, de grens, de attitude ten aanzien van nationaliteit en het sociaal-cultureel gemeenschapsleven.

Onderwijs

In Elten bestonden er twee lagere scholen (*Volksschule*). Een rooms-katholieke school met meer dan vierhonderd leerlingen en een protestantse school met zeventien leerlingen. Deze aantallen corresponderen ongeveer met het aandeel van beide geloofsgemeenschappen van de totale bevolking in Elten (Terhorst, 2006, p. 83). Tegen de verwachting in van de bewoners bleven de scholen zo goed als onaangetast: de Duitse docenten bleven aangesteld, het Duits bleef de voertaal en er werd volgens Duitse onderwijsnormen les gegeven.

De school was ook in financieel opzicht ‘Duits’, doordat het van de Duitse deelstaat Noordrijn-Westfalen een financiële ondersteuning kreeg. De negen Duitse leraren hadden een belangrijke voorbeeldfunctie en Duitsland had er belang bij dat ze pro-Duits bleven. Toen de leraren beklag deden over de hoogte van hun salaris en het verschil met hun Duitse collega’s, ontvingen ze dit verschil in salaris met terugwerkende kracht van 1949 tot aan 1963 uit een Duits *Grenzlandfonds*. Het doel van dit fonds bestond uit het bevorderen van de “Kultur- und Heimatpflege” middels financiële middelen (Terhorst, 2006, p. 107). De deelstaat Noordrijn-Westfalen probeerde de pro-Nederlandse houding met dit *Grenzlandfonds* tegen te gaan door ieder jaar meer geld naar Elten te sturen (Terhorst, 2006, p. 111). De *Oberkreisdirektor* van Rees, Rolf von Bönninghausen, maakte zijn redenen hiervoor kenbaar (Terhorst, 2006, p. 87):

Es ist unbestreitbar, dass die deutsche Schule in den annektierten Gebieten einen kulturpolitischen Faktor ersten Ranges darstellt. [...] Wenn die deutsche Schule in

den annektierten Gebieten aufhört zu bestehen, dann ist dem Deutschtum der kulturelle Nährboden gänzlich entzogen.

Hij wilde grensconflicten van Duitse kant vermijden om de houding van de Eltenaren niet ongunstig te beïnvloeden. Men was bang voor een pro-Nederlandse houding in Elten en de rol van de docenten die deze houding gemakkelijk zouden kunnen beïnvloeden wegens hun voorbeeldfunctie. De leraren zorgden echter voor spanningen zoals blijkt uit het volgende citaat (Terhorst, 2006, p. 85):

Eins hatten die Lehrer gemeinsam: Die Holländer mochten sie überhaupt nicht. Und vond daher haben die häufig –so unterm Tisch- gegen die niederländische Auftragsverwaltung gearbeitet. Die haben sich ein paar Mal entschuldigen müssen, oder sollten versetzt werden nach Deutschland. Das war schon so krass, dass es auch auffiel.

In hoeverre Blaauboer invloedsmogelijkheden had op het onderwijs in Elten of hier geen gebruik van maakte, is de vraag. Blaauboer stuurde niet aan op een Nederlands onderwijssysteem met Nederlands als voertaal. Na het overlijden van de Duitse rector in 1950 stelde Blaauboer een Nederlands schoolhoofd aan, de heer Palm, met wie hij regelmatig informatie uitwisselde. Met ingang van zijn functie werd het Nederlands verplicht als (eerste) vreemde taal voor de hogere klassen van de lagere school. In 1950 werd het lerarenteam versterkt door de reeds genoemde heer Leenders uit Huissen (Terhorst, 2006, p. 86). Dat de landdrost invloed had op deze ‘Duitse’ scholen blijkt ook uit het feit dat er schoolgeld geheven werd, wat niet gebruikelijk was in Duitsland. Blaauboer verwierp het verzoek van de gemeenteraad om hiervan af te zien. Het onderwijsbeleid bleek echter niet toegankelijk voor Blaauboer. Waarom de Nederlandse regering geen onderwijshervorming naar Nederlandse maatstaven heeft geïntroduceerd, is niet duidelijk (Terhorst, 2006, p. 87). Uit de historische achtergrond bleek al dat de Nederlandse regering vanaf het begin nooit volledig achter Elten stond, omdat men het beschouwde het als ruilmiddel tegen het Waddeneiland Borkum (zie paragraaf 4.2). Dit zou ook een reden kunnen zijn waarom de Nederlandse regering het onderwijs in Elten niet aanpaste naar Nederlandse structuur en methode. Ik concludeer daarom dat de katholieke school met zijn Duitse docenten en het Duitse onderwijsbeleid een belangrijke Duitse hoeksteen in de gemeenschap vormde.

De katholieke kerk

De invloed van de geestelijken was in de jaren vijftig van wezenlijk belang: er waren in Elten tussen 1949 en 1963 drie pastoors werkzaam. Meer dan negentig procent van de bevolking in Elten was aangesloten bij de katholieke kerk (St. Martinus). De grenscorrectie veranderde weinig aan de structuur van de katholieke gemeente. Zo bleef het bisdom Münster de bovenliggende instantie. Hieruit volgt ook dat missen en preken in het Duits — of Latijn — voortgezet werden. Vanaf het begin van de annexatieplannen liet de geestelijke Paul Wiegels, zijn mening kenbaar maken in de *Rheinische Post*: “Wir stehen in christlicher Liebe zu unserem Land. [...] Man ist zunächst Gott dem Herrn verpflichtet, dann aber der Heimat” (Terhorst, 2006, p. 89). Vanwege zijn persoonlijke band met de bewoners konden zijn politieke overtuigingen zich gemakkelijk verspreiden. Alhoewel de pastoors in Elten terughoudend tegenover de situatie bleven en de kerk op die manier niet direct symbool stond als anti-Nederlands, kon dat wel van Paul Wiegels worden gezegd. In 1954 werd hij echter overgeplaatst op aandringen van een Nederlandse geestelijke, die lucht had gekregen van zijn verkondigingen (Terhorst, 2006, p. 90).

De grens

De grensovergang vormde niet alleen een zichtbaar Nederlands symbool met zijn rood-witte slagbomen, maar betekende voor de bewoners ook een beperking van hun mobiliteit naar Duitsland. Ze mochten in het begin niet verder dan vijftien kilometer van Elten reizen (Athmer, 1950, p. 58).

De dagelijkse vertrekkende en terugkerende mensen werden streng gecontroleerd. Iedereen kreeg een grenspas met daarop een nummer dat bij de douane opgenoemd moest worden. Dit werd altijd met een lijst bijgehouden, zodat men kon controleren wie wegging en wie terugkwam. Overnachten in Duitsland mocht niet: men moest diezelfde dag terugkomen.⁷ De mensen ergerden zich niet alleen aan de Nederlandse douane, maar ook aan de Duitse. In de beginmaanden van de grenscorrectie was het uiterst moeilijk om de grens over te steken, zeker wanneer je geen *Arbeitspass* of een schoolpas had die de bestemming over de grens aangaf (Terhorst, 2006, p. 92). Deze beperking deed een groot deel van de bevolking terugverlangen naar de oude situatie en zorgde voor een stemming van ontevredenheid, maar na een jaar versoepelde de controle langzaam.

Sociaal- culturele activiteiten

Na de oorlog begon men ook weer feest te vieren. In Elten werden veelzijdige activiteiten georganiseerd, wat zorgde voor een saamhorigheidsgevoel onder de burgers. Tijdens de Nederlandse periode organiseerde men een carnavalsoptocht, het sinterklaasfeest en Koninginnedag. Dit trok veel Nederlandse toeristen naar Elten toe met als gevolg dat de Eltenaren en Nederlanders gezamenlijk feest vierden (Terhorst, 2006, p. 94). De bevolking werd zo een beetje beïnvloed door de Nederlandse cultuur en tegelijkertijd bleven de Duitse feesten en tradities bestaan.

Nationaliteit

De Duitse paspoorten in Elten werden voorzien van de toevoeging: “Wordt als Nederlander behandeld” (Terhorst, 2006, p. 14). Hiermee wordt bedoeld dat het Nederlandse recht op de bewoners van toepassing was, hoewel hierop uitzonderingen bestonden: zo moesten de jongemannen met een Nederlands paspoort in militaire dienst, maar de jongemannen met een Duitse nationaliteit niet. De houding van de Eltenaren met betrekking tot deze status was er een van weinig protest (Elten na half jaar grenscorrectie, 14-11-1949):

Natuurlijk wil dit geenszins zeggen, dat de nieuwe Hollanders enthousiast zijn over hun tegenwoordige status, maar zij weten zich erin te schikken. Daarbij uiteraard geholpen door de nimmer puur-nationalistische geest van een grensbevolking, gemoedelijke Duitsers die van deze verandering in hun leven geen groot probleem maken. Althans de meesten doen dat niet. Sommigen kunnen zich nog wat moeilijk schikken, maar wat — zei dr. Blaauboer — kan men anders verwachten als 3500 mensen ineens van nationaliteit veranderen? Het kan niet ontkend worden dat de Eltenaren tot nog toe Duitsers zijn gebleven. De ophitsende teksten die voor 23 april op muren en schuttingen in het dorp werden geschreven, zoals ‘Deutsch sind und bleiben wir’ en ‘Elten bleibt Deutsch’, en die ook nog steeds op de muren staan, zijn ten dele waar gebleven, maar de heftigheid is er af. Men heeft uiteraard nog veel belangstelling voor Duitsland, waar de familie woont, waar ongeveer 350 Eltenaren nog steeds werken (vlak over de grens in Emmerik) en waar men sinds mensenheugenis zo nauw mee verbonden is geweest.

⁷ Radio 5 (VPRO). De Plek, 15 september 1996. Gevonden op: <http://weblogs.vpro.nl/radioarchief/category/zonder-categorie/page/2/>

De Eltenaren bleven Duits, net zoals de binding die men met Duitsland voelde. Nederlands hebben de Eltenaren zich nooit gevoeld, omdat “nationaliteit niet te verwisselen is zoals je een hemd verwisselt”, zoals een bewoner van Elten het verwoordt.⁸ Zelfs als het Nederlands de voertaal was geweest in het onderwijs, dan nog zou het enkele generaties duren voordat alle mensen Nederlands zouden spreken. De voortdurende Duitse invloeden hebben verhinderd dat er zich tussen 1949 en 1963 een Nederlandse identiteit kon vormen. Om de Eltenaren volledig te assimileren, was het noodzakelijk geweest de Nederlandse macht in te zetten voor een volledige hervorming van het onderwijssysteem. De regering in Den Haag toonde echter weinig interesse in de grenscorrecties en daarom was er geen sprake van een politiek die aanstuurde op vernederlandsing.

Een Nederlandse krant berichtte in 1961 dat een deel van de bevolking de ‘schemertoestand’ prettig vond. Elten hoorde niet bij Duitsland maar ook niet volledig bij Nederland. Bovendien steeg de welvaart naarmate de grensplaats langer bij het Koninkrijk der Nederlanden behoorde: “Bij een volksstemming zou een keuze tussen een hogere welvaart in Nederlands staatsverband en vaderlandsliefde wel eens moeilijk zijn”, beweerde Blaauboer (Terhorst, 2006).

Inmiddels zijn enkele domeinen behandeld betreffende het leven in Elten tijdens de Nederlandse periode. De sociaal-culturele activiteiten in het dorp kenden de feesten en tradities van beide landen. De bewoners van Elten zaten ertussenin: ze waren niet langer Duits, maar ze waren ook niet volledig Nederlands. Het drostambt deed niet mee in gemeentelijk en provinciaal bestuur, maar vormde een uitzondering. De kerk en school bleven georiënteerd op Duitsland, hoewel het Nederlands wel een verplicht schoolvak werd en de rector van de school een Nederlander was. De dominante religie van de bewoners was net als in de aangrenzende Nederlandse gebieden het katholicisme. De landdrost stelde de tevredenheid van de bevolking voorop en voerde een succesvol beleid om Elten economisch op te laten bloeien na een periode van oorlog.

4.4 Taalsituatie in Elten tussen 1949 en 1963

Deze paragraaf gaat in op het taalbeleid van Elten tijdens de Nederlandse periode. De volgende domeinen van taalbeleid komen aan bod: de overheid, het onderwijs en het taallandschap.

4.4.1 Taalbeleid en taalgebruik

Tijdens het Nederlandse bestuur in Elten werd het Nederlands de officiële taal, omdat Elten onder de Nederlandse wet viel. In het navolgende zal blijken hoe dit in de praktijk werd gerealiseerd. Naast het Hoogduits sprak de bevolking een lokaal dialect: het Eltens plat. Dit was een grensoverschrijdend dialect in de tijd van de Nederlandse periode, alhoewel de taalsituatie toen al langzaam aan het veranderen was. Volgens Giesbers (2008) lag het omslagpunt van continuüm naar dialectgrens rond de Tweede Wereldoorlog (zie hoofdstuk 3.3). Een bewoner uit de regio van Elten sluit zich aan bij dit standpunt en vertelt over de taalsituatie in Elten tijdens de Nederlandse periode⁹:

Die mensen zaten op de lagere school in de periode 1949-1963. Ze leerden Duits, maar kregen ook Nederlandse taalles van Hollandse onderwijzers. Daarom spreken de oudere Eltenaren zo keurig Nederlands [...] Wij grensbewoners zijn

---

⁸ De Plek (podcast). VPRO, 10 september 1996: 1 min. 57 sec.

⁹ Zeegers, C. De heen- en weergrens van Elten. In: *Trouw* (20-07-2013).

allemaal in een dubbele, eigenlijk driedubbele cultuur opgegroeid. We zitten hier precies tussen Amsterdam en Keulen en kijken Nederlandse én Duitse televisie. We schakelen moeiteloos over van het Nederlands naar het Duits en naar het grensdialect. Of je nu in Duitsland woont of in Nederland, onze gemeenschappelijke streektaal is hier de lingua franca. En het is heel normaal om over de grens te trouwen. Dat ging ook altijd goed, tót de Tweede Wereldoorlog. Toen liep de grens opeens dwars door families.

Deze bron impliceert dat de Eltenaren die tijdens de Nederlandse periode in Elten woonden, nog steeds goed Nederlands spreken. Bovendien kunnen ze zonder inspanning wisselen tussen de Duitse en Nederlandse taal en het dialect. Daarnaast fungeerde het grensdialect als lingua franca voor over de grens in de periode voor de Tweede Wereldoorlog. Tijdens deze oorlog vormde de staatsgrens een barrière om te trouwen en contact met familie te onderhouden. Door de Nederlandse periode in Elten ontstond er weer veelvuldig contact met Nederland. Het grensdialect fungeerde echter steeds minder als lingua franca, omdat het aan beide zijden van de grens zich convergeerde naar de standaardtaal en dus divergeerde van elkaar. Door dit herstelde contact groeiden de bewoners in Elten op in een driedubbele cultuur, zoals de spreker hierboven aangeeft. De grenscultuur was een soort mengelmoes van de Duitse en Nederlandse cultuur. Dit is ook te merken aan de drie taalvariëteiten die er in het gebied gesproken worden: het grensdialect is beïnvloed door de Duitse en de Nederlandse taal.

4.4.2 Onderwijs

Op de katholieke school met ruim vierhonderd leerlingen werd in 1950 Martinus Leenders aangesteld als docent Nederlands. Hij was Nederlander en vertelde over zijn werk in een radioprogramma tien jaar na het einde van de annexatie¹⁰:

In 1950 ben ik gekomen om Nederlands te geven aan de Duitse school in Elten. De school bleef Duits, ze kregen alleen twee uur per week Nederlands. Verplicht. Van klas 4 t/m 9. [...] Op het rapport van de Hauptschule kregen de leerlingen een aantekening en een punt voor het Nederlands. In Emmerik wordt soms zelfs een eindexamen Nederlands afgelegd. [...] Het was verplicht tijdens de Nederlandse periode. Daarna is het facultatief gevonden, zodat leerlingen konden kiezen tussen typen of steno en Nederlands.

Leenders gaf ook Nederlandse les in Emmerik aan de volkshogeschool en het gymnasium. Ook gaf hij Nederlandse les aan de Duitse douane in Elten: ze moesten een beetje kunnen converseren met de Nederlanders die aan de grens kwamen. Dit was volgens hem erg succesvol, mede doordat de douanebeambten zich erg gemotiveerd opstelden. Ze wilden niet alleen Nederlands leren spreken maar ook leren schrijven, omdat ze veel formulieren in het Nederlands moesten invullen.

Hij vertelt ook over de houding die de Eltenaren hadden tegenover de invoering van het Nederlands als schoolvak. Volgens hem was van protest geen sprake¹¹:

Ik heb echter nooit moeilijkheden ondervonden met het onderrichten van het Nederlands. Liefde kent geen grenzen. Er waren veel Nederlandse vaders en moeders die het leuk vonden dat hun kinderen een beetje Nederlands leerden [...] Er zijn

¹⁰ Elten in Duitsland centraal (audio-cd). VARA, n.d. 1973, 15 min. 25 sec.

¹¹ Elten in Duitsland centraal (audio-cd). VARA, n.d. 1973, 16 min. 3 sec.

sommige die een aardig woordje spreken. Sommigen hadden minder belangstelling, anderen wilden een heel woordje spreken of lezen.

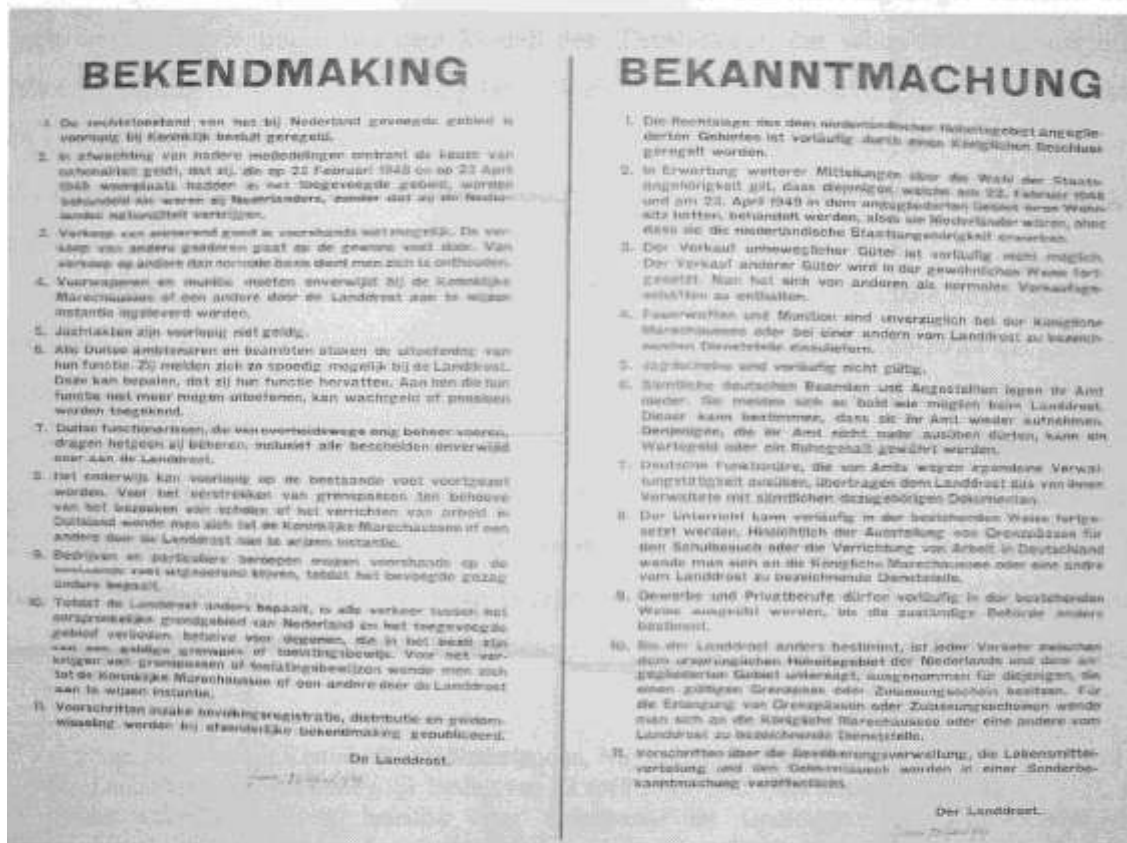
Dankzij de Nederlandse les op school zagen de ouders kansen voor hun kinderen om ze vooruitzichten te geven op doorstudeermogelijkheden en arbeidsplaatsen in Nederland. Ook volgens het Utrechts Nieuwsblad was er geen weerstand op de introductie van het Nederlands als vreemde taal (Grenscorrectie na half jaar, 14-11-1949): ‘Er zijn geruchten geweest dat Eltenaren steeds meer tegenstand ontwikkelden tegen hun nieuwe regeerders [...] dat is niet juist. De Eltenaren protesteren heel weinig, niet tegen de militaire dienst [...] en ook niet tegen het Nederlands op school, dat voorlopig trouwens nog maar een overgang betekent naar de tijd dat het Nederlands – misschien over drie jaar – voertaal zal worden op de twee scholen die Elten heeft’. Het Nederlands is echter nooit als voertaal ingevoerd op de scholen (zie ook paragraaf 4.3.4), maar het vak Nederlands bleef verplicht en daar protesteerden de Eltenaren niet tegen. Dit beantwoordt de onderzoeksvraag welk taalbeleid er werd gevoerd in het onderwijs en welke houding de Eltenaren hadden ten aanzien van dit beleid.

4.4.3 Overheid

Het Nederlands was de officiële taal van de overheid, omdat Elten vanaf 1949 onder het Koninkrijk der Nederlanden viel. Voor Elten werd door de Nederlandse regering geen uitzondering hierop gemaakt, maar de vraag is hoe dit in de praktijk werd uitgevoerd.

De allereerste bekendmaking rond de overname van Elten op 23 april 1949 had men tweetalig verkondigd (zie afbeelding 7). De affiches gaven te lezen dat de Duitse overheid geen bevoegdheden meer had en dat Elten vanaf heden onder Nederlandse gezag viel.

Abbildung 2 – Grenzkorrektur in Elten

Quelle: StA Emmerich, Archiv Elten, Fb 104

⁰ Vgl. Blaauboer: Uit de praktijk van een landdrost

¹ Vgl. ebd.

Abbeelding 7. Eerste bekendmaking grenscorrectie in Elten. In: Terhorst (2006).

De overheid gebruikte tot in 1956 het Nederlands als voertaal voor bepaalde openbare bekendmakingen, maar na de aanstelling van een nieuw gekozen adviescommissie veranderde deze taalregeling. De nieuwe leden van de commissie eisten dat Blaauboer belangrijke publicaties niet alleen in het Nederlands, maar ook in het Duits zou drukken, omdat sommigen het Nederlands niet altijd goed zouden begrijpen. Het antwoord van Blaauboer hierop luidde (Terhorst, 2006):

Ik heb de indruk, dat de Nederlandse taal met het in Elten algemeen gesproken dialect veel gemeen heeft. In het verleden hebben me weinig of geen klachten bereikt. Bij wijze van proef zullen gedurende enkele maanden belangrijke bekendmakingen, waarbij de individuele belangen van de bevolking betrokken zijn, in beide talen worden afgekondigd. (p. 51)

Het algemeen gesproken dialect (het Eltens Plat) vertoonde volgens Blaauboer veel gelijkenis met het Nederlands, waardoor de bevolking in Elten volgens hem geen problemen zou hebben met het Nederlands als ambtelijke taal en het lezen van de verordeningen in het Nederlands.

Van de dertien benodigde ambtenaren stelde de landdrost acht Nederlandse ambtenaren aan en vijf van de oorspronkelijk tien Duitse ambtenaren (Terhorst, 2006, p. 37). Zowel de

ambtenaren als de leden van de adviescommissies werden door de landdrost benoemd. Terhorst (2006) beweert dat de ambtenaren van alle overheidsdepartementen Nederlandse les kregen. Zij kregen de eerste maanden één tot twee maal per week Nederlandse les van een Nederlandse docent. Zij hadden de Nederlandse taal nodig om te kunnen communiceren en Nederlandse formulieren in te vullen.

De landdrost had eenmaal per maand een vergadering met de adviescommissie, waarvan drie van de twaalf leden de Nederlandse nationaliteit hadden. De landdrost besloot in 1955 dat elke deelnemer zich tijdens de tafelronde in zijn eigen taal mocht uiten (Terhorst, 2006). Hij had zijn machtspositie kunnen gebruiken om aan te dringen op het gebruik van de Nederlandse taal, maar hij kwam met deze regeling de sprekers van beide talen tegemoet. Het opleggen van de Nederlandse taal zou voor een moeilijke samenwerking hebben gezorgd, aangezien negen van de twaalf leden Duits waren. Het is me echter onbekend in hoeverre alle twaalf leden de Nederlandse taal beheersten. De drie Nederlandse leden konden in het Nederlands spreken, maar of zij gebruik maakten van deze regel, is onduidelijk. Het zou ook een optie zijn geweest om in dit geval luistertaal toe te passen (Ten Thije, 2013).

In het radioprogramma ‘Elten in Duitsland centraal’ (1973) vertelde Heinrich Bermse over taalsituatie van de adviescommissie. Hij was als voormalig gemeenteraadslid aanwezig bij de overname van het bestuur op 23 april 1949 en werd daarna enkele weken naar huis gestuurd. Vervolgens werden de gemeenteraadsliden teruggeroepen en werd hen gevraagd of ze voor de Nederlandse staat wilden werken. Bermse nam dit aanbod aan en kreeg de taal opgedragen:

We moesten de Nederlandse schrift en de Nederlandse taal aanleggen. Dat hadden de Nederlanders moeten van 1945 tot 1950, dat werd van ons ook verlangd. Er was geen Nederlandse examen, we hadden niks. We moesten voor een klein salaris werken in het Nederlands gemeentebestuur. Niet alleen de eerste maanden, maar de eerste zes, zeven jaar.¹²

Dit citaat geeft weinig duidelijkheid over het gebruik van de Nederlandse taal en eventuele Nederlandse lessen, toen hij lid werd van de adviescommissie. Bermse was ontzet over deze regeling en zijn lagere salaris. Hij beschouwde het gebruik van de Nederlandse taal als een teken van bezetting, zoals dat ook tijdens de Tweede Wereldoorlog had plaatsgevonden met het Duits. De interviewer vroeg Bermse naar de houding van de Eltenaren: was die nauw verbonden met Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog? Hij stelt dat grensgemeenten een beetje tussen nationaliteiten in zweven of neutraler zijn.¹³ Bermse beantwoordt de vraag als volgt:

Ik mag u wel vertellen. De mensen die Duitsers zijn, zijn Duitsers gebleven en trots daarop. Daartegenover zijn er Nederlanders die vroeger in Elten geboren zijn en voor die tijd hadden die zich bij Duitsland bekend en toch waren ze trots op het feit dat Nederland Elten annexeerde. Voor die tijd kon je dat niet vaststellen. Er was geen rivaliteit tussen Duitsers en Nederlanders.¹⁴

Voor het werk van de ambtenaren werd dus de Nederlandse taal vereist, waarover Blaauboer opmerkt: “Zij schrijven onze taal slecht en lezen haar langzaam, zodat het tempo van hun arbeid niet vlug kan zijn” (Terhorst, 2006, p. 37). Zij beheersten de Nederlandse taal niet

---

¹² Elten in Duitsland centraal (audio-cd). VARA, n.d. 1973, 8 min. 6 sec.

¹³ Elten in Duitsland centraal (audio-cd). VARA, n.d. 1973, 10 min. 45 sec.

¹⁴ Elten in Duitsland centraal (audio-cd). VARA, n.d. 1973, 10 min. 54 sec.

zodanig dat ze zonder problemen konden samenwerken met hun Nederlandse collega's. Daarnaast verliep de samenwerking tussen de Nederlandse en Duitse ambtenaren niet zonder moeilijkheden vanwege de houding van de Nederlanders, volgens een Duitse ambtenaar (Terhorst, 2006):

Zu Anfang war das nicht einfach. Die Holländer waren damals ja nicht unbedingt deutschfreundlich. Das Verhältnis war also nicht unbedingt so toll. Sie vertrauten uns nicht so sehr. Ich muss aber sagen, später verbesserte sich unser Verhältnis – vielleicht so nach einem Jahr ungefähr – von Monat zu Monat. (p. 38)

Dit citaat toont nog enige tegenzin aan Nederlandse zijde: een implicatie dat er — ten minste in het begin — geen sprake was van een goede verstandhouding tussen de Nederlandse vertegenwoordigers en de dorpingen. Dit werd echter over het algemeen niet door iedereen zo gevoeld. De enorme behulpzaamheid en beleefdheid van de Nederlandse ambtenaren werd door vele Eltenaren geprezen, beweert Terhorst (2006).

Blaauboer was overtuigd van zijn juiste handelswijze, maar toonde ook bereidheid tot concessies in zijn (taal)beleid. Omwille van een voorspoedige samenwerking tussen Nederlanders en Duitsers bood hij de ambtenaren Nederlandse lessen aan. Hij gaf de Duitse ambtenaren bovendien hun functie terug, mits ze de Nederlandse taal zouden hanteren. Bovendien was hij van mening dat het algemeen gesproken dialect de communicatieproblemen kon overbruggen en het Nederlands ook voor de Duitse Eltenaren geen moeilijkheden zou opleveren.

4.4.4 Taallandschap

Tot nu toe hebben we domeinen bekeken waarin duidelijk een taalmanager aanwezig was: iemand die de bevoegdheid had om een beleidskeuze te maken, zoals de regering, de landdrost of de directeur van de school. In de openbare ruimte zijn er ook taalmanagers, hoewel ze misschien minder duidelijk aan te wijzen zijn. Om een beeld van het toenmalige taallandschap in Elten onder Nederlands bestuur te geven, toon ik hierna een aantal afbeeldingen.

Op afbeelding 8 uit 1957 staan twee borden van een tandarts afgebeeld. Deze tandarts heeft zijn spreekuren uitgedrukt in het Nederlands (links) en Duits (rechts). Hij wilde waarschijnlijk zijn boodschap duidelijk maken aan sprekers van zowel het Nederlands als het Duits.

Afbeelding 8. Aangepast van Serie Elten Grenscorrectiegebied 1957, fotocollectie Anefo, copyright van Nationaal Archief, gevonden op:

[\[http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/start/10/weergave/detail/tstart/0/q/zoekterm/Elten%201957\]](http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/start/10/weergave/detail/tstart/0/q/zoekterm/Elten%201957)

De bakker, een (kleine) supermarkt en de kapper behielden hun Duitse naam, respectievelijk 'Bäckerei', 'Lebensmittel' en 'Herren-salon'. Afbeelding 9 toont een winkeletalage waarin een reclamebord hangt met de Nederlandse tekst: 'Van Nelle's koffie'.

Afbeelding 9. Aangepast van: Het plaatsje Elten, winkel (1963). Fotocollectie Anefo, copyright Nationaal Archief, gevonden op: <http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/weergave/detail/start/4/tstart/0/q/zoekterm/Elt en%201963>

De marechausseekazerne had twee borden aan het gebouw bevestigd (zie afbeelding 10). Een bord met de Nederlandstalige tekst: 'Koninklijke Marechaussee brigade Elten' en het andere bord met de tweetalige tekst: 'Politiebrigade Polizeiamt'. Wie hierover heeft besloten, is onbekend. Het is een mogelijkheid dat de Nederlandse Marechaussee een Nederlandstalig bord heeft opgehangen om de officiële Nederlandse taal te hanteren: ze vervulden immers een functie in dienst van de Nederlands overheid. Het andere bord diende mogelijk ter informatie voor de Duitse bewoners van Elten.

Afbeelding 10. Aangepast van: Marechausseekazerne van de brigade Elten (1955), fotograaf Wieger Steenberg. Gevonden op: http://www.marechausseesparen.nl/pagina_brig_elten.htm

De stroom aan toeristen die tijdens de periode onder Nederlands gezag naar Elten kwam, werd aangesproken in de Nederlandse taal. Cafés en restaurants plaatsten borden met Nederlandse teksten zoals: 'kop koffie met appeltaart en slagroom'. Menukaarten verschenen in Duitse en

Nederlandstalige versies. Zo is ook het bord met de tekst: ‘Schitterend panorama op de nieuwe grenz’ op afbeelding 11 een toeristenlokker:

Afbeelding 11. aangepast van: Bord in Elten (1949): “schitterend panorama op de nieuwe grenz”, fotocollectie Anefo, copyright Nationaal Archief, gevonden op: <http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/start/15/weergave/detail/tstart/0/q/zoekterm/Elten%201949>

De laatste letter van het woord grens, de ‘z’, zou een Nederlandse ‘s’ moeten zijn. Dit is waarschijnlijk beïnvloed door de Duitse schrijfwijze, wat het waarschijnlijk maakt dat het bord door een Duitser is gemaakt. Bij de grenspost in 1959 kon men benzine krijgen en tevens stoppen voor een ‘oranjeboom bier’ (afbeelding 12).

Afbeelding 12. Aangepast van: Oude Grenspost Elten (1959), copyright Spaarnestad archief, gevonden op: <http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/weergave/detail/start/0/tstart/0/q/zoekterm/Elten%20Spaar>

De nieuwe grens werd voorzien van een tweetalig bord met de tekst: ‘Nederland rijksgrens, Reichsgrenze’, zoals te zien is op afbeelding 13.

Afbeelding 13. Aangepast van: Elten na halfjaar 'correctie' (1949). Copyright Nationaal Archief, gevonden op: <http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/start/38/weergave/detail/tstart/0/q/zoekterm/Elten>

Afbeelding 14. Aangepast van ANWB-borden in het plaatsje Elten (1963). Fotocollectie Anefo, copyright Nationaal Archief, aangepast van: <http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/weergave/detail/start/5/tstart/0/q/zoekterm/Elten%201963>

Elten was een belangrijke doorreisplaats. Om die reden plaatste de ANWB wegwijzers, zoals in afbeelding 14. Voor de Nederlandse toeristen was er een V.V.V.-kantoor in Elten. Zij hadden een publicatie geschreven over Elten die speciaal gericht was aan de Nederlandse toeristen (zie afbeelding 15 en 16).

Afbeelding 15. Voorkant. Uitgave V.V.V. te Elten (1950). Foto uit eigen collectie.

Afbeelding 16. Binnenkant. Uitgave V.V.V. te Elten (1950). Foto uit eigen collectie.

In Elten werd men omringd door de Nederlandse taal tijdens de Nederlandse periode, maar in 1963 verdwenen er heel wat borden toen het aantal Nederlandse toeristen afnam. Na de teruggave van Elten aan Duitsland in 1963 werden de Nederlandse borden verwijderd uit het straatbeeld. Op afbeelding 17 is te zien dat er teksten de borden staan met 'stop' en 'stopverbod'.

Afbeelding 17. Elten (1963). Nederlandse verkeersborden worden opgeruimd. Bron: fotocollectie Elten, copyright Het Genootschap van het Nationaal Archief, aangepast van: www.gahetna.nl.

4.5 Slot

In dit hoofdstuk zijn de historische, sociale en talige gevolgen van de annexatie van Elten behandeld. Nederland heeft veertien jaar lang het bestuur in handen gehad, waardoor het

leven van de Eltenaren grootschalig veranderde. Het politieke systeem en de wetten waren Nederlands. De landdrost en de ambtenaren waren Nederlanders, maar ze werkten samen met de Duitsers. Tijdens de Nederlandse periode kwamen er miljoenen toeristen naar Elten. Mede daardoor heeft Elten in economisch opzicht geprofiteerd van de annexatie. Daarnaast investeerde de landdrost in zaken waar financiële hulp geboden was.

Elten kenmerkt zich als echte grensplaats. Handelsbetrekkingen en relationele betrekkingen met Nederland waren sterk, maar de culturele binding met Duitsland raakte men niet kwijt. De Duitse invloed was nog merkbaar in het onderwijs en in de kerk, waar Duits de voer- en preektaal was. Ook de Duitse cultuur, tradities en het verenigingsleven werd voortgezet. Men dient rekening te houden met het feit dat er in Elten altijd al Nederlanders en Duitsers woonden, hoewel de bevolking zich daar vaak niet bewust van was tot in 1949. De Duitse Eltenaren bleven zich altijd Duits voelen, hoewel ze een paspoort kregen met de toevoeging: ‘wordt als Nederlander behandeld’. Nederlander worden was een mogelijkheid, maar men wisselt niet zomaar van nationaliteit: ‘het is niet alsof men de Duitse mark moest wisselen voor de gulden’, was de reactie van de bevolking.

Het Nederlandse bestuur had in Elten het Nederlands als officiële taal ingesteld, maar dit gold in de praktijk vooral voor de ambtenaren en niet voor alle Eltenaren. Het vak Nederlands werd verplicht voor de hogere klassen van de *Volksschule* (basisschool), omdat Elten bij Nederland hoorde. Zowel de Duitse als de Nederlandse ouders zagen hierin een goede ondersteuning van de Nederlandse taalontwikkeling. Daarnaast gaf de docent Nederlands ook les aan de ambtenaren en douanebeambten in het dorp. Het Nederlands lijkt niet tot communicatieproblemen te hebben geleid. Verklaringen hiervoor kunnen zijn dat Nederlands en Duits verwant aan elkaar zijn en men dankzij het Nederfrankische dialect dichter bij het Nederlands stond dan de meeste andere Duitsers die verder van de grens af wonen. Daarnaast veranderde het taallandschap: het Nederlands werd gebruikt door overheid, horeca-eigenaren en winkeliers.

5. Methode interviews

In aanvulling op de theoretische bevindingen in de voorgaande hoofdstukken heb ik diepte-interviews afgenomen. Het doel is om de persoonlijke ervaringen van mensen inzake de Nederlandse periode in Elten te onderzoeken.

Interviews zijn altijd subjectief en interpretatief, maar dat zijn de antwoorden ook. Het is belangrijk om je dat als interviewer te realiseren. In paragraaf 2.2 (p.11) besprak ik al covert prestige, een strategie van de taalgebruiker die zich naar verschillende variëteiten oriënteert zonder dat hij zich daarvan bewust is. Dit speelt ook een rol in het interview, waarin de informanten een zelfrapportage geven over hun eigen taalgebruik en communicatiemethoden: zij denken of beweren wellicht het een, maar dit is in werkelijkheid vaak anders. Daarom dient er rekening mee gehouden te worden dat deze zelfrapportage niet altijd de werkelijkheid weerspiegelt en de antwoorden zelfreflecties zijn van een momentopname. Ook moet ik bedacht zijn op de setting van het interview en de rol die ik als onderzoeker aanneem: de informanten zouden wellicht een andere respons geven als ze zich niet in een

onderzoeksetting bevinden.

De open vragen geven de respondenten de kans vrij te antwoorden en hun eigen verhaal te vertellen. Voordelen zijn dat ik de respondent om voorbeelden en uitleg kan vragen en tevens antwoorden uitlok die ik anders mogelijk niet zou horen. Deze methode is daarom geschikt om attitudes en persoonlijke ervaringen te onderzoeken. De gesloten vragen zijn geschikt om bijvoorbeeld korte ja/nee antwoorden uit te lokken en geven mij als interviewer meer een sturende rol, waardoor deze vragen geschikt waren om het interview mee te starten.

5.1 Opzet

De interviewvragen zijn opgenomen in bijlage 1. Een deel van deze vragen heb ik gebaseerd op een onderzoek naar het gebruik van het Nedersaskisch in Noord-Nederland (Ter Denge, 2012). Daarnaast heb ik ook gekeken naar de enquêtes die gebruikt zijn door Giesbers (2008) in haar onderzoek naar het Kleverlands.

In het interview wil ik factoren bevragen die betrekking hebben op (zie ook paragraaf 3.2):

- Taalvaardigheid – van de taalvariëteiten die in het gebied gesproken worden;
- Blootstelling – aan de taalvariëteiten die in het gebied gesproken worden;
- Communicatiemethoden – bewustzijn en gebruik van de talen (codewisseling, keuzes, voorkeur) (zie p. 22);
- Attitudes – tegenover de taalvariëteiten en de sprekers (zie p. 21);
- Ervaring/kennis - uitlokken van aanvullende informatie over de Nederlandse periode van Elten en de gevolgen daarvan.

Het eerste deel van het interview be vraagt de talenkennis van het Nederlands, Duits en het dialect van Elten. Verdere vragen gaan over het taalgebruik; waar en hoe vaak komt iemand in aanraking met deze talen en tot slot de attitudes ten opzichte van de situatie, de talen en de sprekers. Deze onderwerpen heb ik opgedeeld in thema's: scholing en talenkennis, taalcompetentie, blootstelling, communicatiemethoden, attitude en voorkeur.

Het tweede deel van het interview gaat in op de persoonlijke ervaringen en attitude met betrekking tot de Nederlandse periode in Elten, met name op het gebied van taal. Dit heb ik opgesplitst in een aantal subonderwerpen: overheid, onderwijs, media, werk, toerisme, taallandschap, de grens en familie en vrienden.

5.2 De informanten

Ik heb vier informanten ondervraagd waarvan drie mannen en een vrouw, die allemaal in Elten zijn opgegroeid (zie tabel 1). De informanten zijn geselecteerd op woonplaats en leeftijd: drie van hen zijn geboren voor of in de tijd dat Elten onder Nederlands bestuur was. De vierde is geboren in het jaar dat Elten weer Duits werd, maar ik heb hem toch als informant gekozen om twee redenen. Ten eerste was zijn vader de docent Nederlands op de school in Elten, waardoor hij indirect informatie over deze periode heeft en ten tweede onderzoek ik ook deels de gevolgen van het Nederlands bestuur in Elten na 1963. Drie van hen wonen nog steeds in Elten en hebben het grootste deel van hun leven hier gewoond. Man nummer 1 is hierop een uitzondering: hij heeft sinds 1975 niet meer in Elten gewoond (zie II in tabel). Bovendien is hij de oudere broer van informant nummer 2. Drie informanten hebben een Nederlandse nationaliteit en een Duits.

Geslacht	Man (I1)	Man (I2)	Man (I3)	Vrouw (I4)
Woonplaats	Culemborg (NL)	Elten	Elten	Elten
Geboortjaar	1951	1963	1937	1954
Nationaliteit	Nederlands	Nederlands	Duits	Nederlands
Geboren in	Elten	Zevenaar	Elten	Arnhem
Opgegroeid in	Elten	Elten	Elten	Elten
Ook gewoond in	Sinds 1975 in NL	Emmerik (12 jaar)	-	Nederland (10 jaar)
Basisschool in	Spijk	Elten	Elten	Elten
Vervolgopleiding in:	Emmerik	Emmerik	Emmerik	Nijmegen
Beroepstak	Vertaler (heeft niet gewerkt in Duitsland)	Tandtechniek	Aannemer en bij brandweer	Docent Nederlands (voorheen docent Duits in Nederland)
Moedertaal	Nederlands en Duits 1. Eltens Platt 2	Nederlands op 1 Duits op 2	Duits 1 Eltens Platt 2 Nederlands 3	Duits 1 Nederlands 1
Spreekt ook	Engels	Engels en Frans	-	Engels

Tabel 1. Gegevens van de informanten

5.3 Uitvoering van het onderzoek

Voorafgaand aan het interview heb ik de informanten op de hoogte gebracht van het doel van het onderzoek: inzicht krijgen in de gevolgen van de Nederlandse annexatie van Elten met betrekking tot de taal. De taal die ik voor het interview hanteerde was het Nederlands, wat voor geen van de informanten een hindernis vormde. De interviews zijn opgenomen. Deze audio-opnames heb ik uitgewerkt in een globale transcriptie (zie bijlage 2: dit is echter niet in de digitale (online) versie opgenomen vanwege privacyredenen). Dit houdt in dat ik herhalingen, herformuleringen, tussenwerpsels en dergelijke heb weggelaten in de transcripties.

6. Resultaten interviews

6.1 Inleiding

De twee hoofdthema's die ik in dit hoofdstuk weergeef, zijn de taalachtergrond van de informant (paragraaf 6.2) en op welke manier de annexatie van Elten invloed had op de taalsituatie (paragraaf 6.3). Voor de analyse van de resultaten heb ik een aantal subthema's gehanteerd overeenkomstig met de thema's die zijn aangegeven in de opzet van het interview (paragraaf 5.1). De resultaten zijn geïllustreerd met getranscribeerde fragmenten (bijlage 2). In de bijlage zijn deze fragmenten van de transcripten terug te vinden onder de corresponderende informant zoals in de tabel in paragraaf 5.2 is aangegeven (respectievelijk I1, I2, I3 en I4).

6.2 Resultaten: taalachtergrond informanten

In de onderstaande paragraaf vergelijk ik de verschillende taalachtergronden van de informanten. Ik begin met de attitudes van de informanten tegenover nationaliteit. Vervolgens analyseer ik de aspecten talenkennis, taalcompetentie, blootstelling, voorkeur, communicatiemethoden en taalattitudes. Tot slot merk ik enkele punten op met betrekking tot het taalgebruik in de interviews.

6.2.1 Attitude: nationaliteit een taal

Twee van de drie Nederlanders voelen zich op de eerste plaats Nederlander en daarna Duits, hoewel één man (I2) zegt zich soms meer Duits te voelen. De derde Nederlander (I1) die opvallend genoeg al sinds 1975 in Nederland woont, Nederlandse ouders heeft en een Nederlandse nationaliteit draagt, zegt zich geen Nederlander te voelen. Het volgende fragment toont zijn tweestrijd (I1):

N: *Wat is je eerste ingeving: wat voel je je op de eerste plaats?*

I1: *In die tijd voelde ik me eigenlijk noch het een noch het ander, gewoon een Eltens jong.*

N: *Toen Elten Duits werd in 1963, voelde je je ....?*

I1: *Allebei eigenlijk. Je was gewoon zo, ik dacht daar niet over na. Ik stond er nooit bij stil. Een houding had ik niet, ik was een kind.*

N: *En nu? Als iemand het nu vraagt, zou je Nederlands zeggen?*

I1: *Ja ik ben wel Nederlander in die zin dat ik de Nederlandse nationaliteit heb.*

N: *Maar voel je je Nederlander?*

I1: *Nee, ik voel me geen Nederlander.*

Het is volgens deze spreker iets anders om Nederlander te *zijn* en zich Nederlander te *voelen*. Dat de nationaliteit van kinds af aan diep geworteld is, blijkt uit deze gesprekken, maar ook dat het voelt alsof je 'er tussen in zit'. De Duitser was stellig in zijn antwoord: op de eerste plaats Duits, ten tweede Eltenaar en ten derde Nederlander. Over de Nederlandse identiteit zegt hij: 'Ik heb de Nederlandse mentaliteit toch doorschaut [doorzien]. Ik weet wat daarvan de bedoeling is' (I3). Ondanks zijn Duitse paspoort en woonplaats, voelt hij zich toch een beetje Nederlander: dit kan naar mijn mening gezien worden als een gevolg van de Nederlandse periode, omdat Duitsers die geboren zijn na 1963 vermoedelijk minder binding met Nederland voelen.

6.2.2 Scholing en talenkennis

De drie Nederlandse informanten hebben het Nederlands verworven van hun ouders. Duits hebben ze buitenshuis geleerd op school en in het dorp. Een van de informanten (I1) is naar een Nederlandse basisschool gegaan (niet in Elten) met als gevolg dat hij later een tussenjaar heeft gedaan om goed Duits te leren voor het gymnasium in Duitsland. Een andere informant (I4) heeft na Duitse scholing voor vervolgonderwijs in Nederland gekozen. Ze noemen alle drie zowel het Nederlands als het Duits hun moedertaal. Twee van de drie geven aan het dialect te hebben geleerd in omgang met dialectsprekers; de derde (I4) geeft aan het wel te begrijpen maar het niet te gebruiken.

De Duitse informant (I3) heeft van thuis uit Duits en dialect (Eltens plat) meegekregen en heeft Nederlands geleerd op de basisschool in Elten. Zijn vervolgopleiding heeft hij in Emmerik gedaan. Hij beschouwt het Duits als zijn moedertaal, op de tweede plaats zet hij het dialect en als derde het Nederlands (zie ook tabel 1 paragraaf 5.2).

6.2.3 Taalcompetentie en blootstelling

De twee Nederlanders, die beide in Elten wonen (I2 & I4), geven aan dat hun Duits iets sterker is dan hun Nederlands. Zij spreken met hun gezin en kinderen dan ook hoofdzakelijk Duits. De gezinnen verschillen echter in het feit dat de partner van de een (I4) Nederlands kan en van de ander niet (I2): die partner heeft een andere moedertaal en heeft het Duits moeten leren door het thuis veel te spreken. Dit heeft invloed uitgeoefend op de talige opvoeding van de kinderen. Van het ene gezin (I4) krijgen de kinderen thuis af en toe Nederlands te horen, terwijl de kinderen van het andere gezin zelden tot nooit worden blootgesteld aan Nederlands binnenshuis en het op school leren (I2).

De twee informanten (I2 & I4) komen zelf regelmatig in aanraking met het Nederlands via Nederlanders die woonachtig zijn in Elten, Nederlanders van net over de grens in Elten, een lokale Nederlandse krant, uitstapjes naar Nederland en Nederlandse vrienden en familie. De Nederlander (I1) die al jaren in Nederland woont, geeft aan in beide talen even vaardig te zijn, hoewel hij nu niet meer zo vaak met het Duits in aanraking komt behalve via familiebezoek, de radio en televisie.

Dit geldt tevens voor de Duitser (I3), die vooral aan het Nederlands wordt blootgesteld door de toeristen in Elten, Nederlandse familie en vrienden. Thuis spreekt hij met zijn partner vooral dialect en met de kinderen (die niet meer thuis wonen) spreekt hij dialect of Duits. In de Nederlandse tijd kwam hij vaker in aanraking met het Nederlands, omdat hij ook met Nederlanders heeft samengewerkt.

6.2.4 Voorkeur

Ik heb de informanten gevraagd naar hun voorkeur voor het Nederlands of Duits wanneer ze spreken, schrijven, luisteren en lezen. Dit hangt in gesprekken deels af van de gesprekspartner of gespreksdeelnemers. Als de gesprekspartner zich aanpast aan de ander, wordt dat assimilatie genoemd (zie paragraaf 3.2, p. 21). Een Nederlandse informant (I1) kijkt graag het journaal in het Duits, luistert graag Duitse radio en leest soms in het Duits, afhankelijk van het onderwerp. De Nederlandse vrouw in Elten (I4) heeft een voorkeur voor het Duits, telefoneert bijvoorbeeld liever in het Duits, maar schrijft brieven of e-mails liever in het Nederlands. Dit geldt tevens voor de andere Nederlander (I2): het schrijven van brieven doet hij liever in het Nederlands. Dit heeft bij beiden (I2 & I4) te maken met de Nederlandse grammatica waar ze een 'moedertaal'- gevoel voor hebben. Voor de Duitser (I3) is het juist omgekeerd: hij schrijft liever in het Duits. De twee mannen die in Elten woonachtig zijn, hebben meestal een voorkeur voor het Duits, vooral wat betreft de media (de televisie en krant), maar zeggen ook dat het ze vaak om het even is.

6.2.5 Communicatiemethoden

Twee informanten (I1 & I2) zijn broers van elkaar. Bij familiebezoek vindt er vaak codewisseling plaats: Nederlands en Duits wisselen elkaar gemakkelijk af (zie paragraaf 3.2, p. 21). Dit hangt er vanaf wie er nog meer in de buurt is, omdat het gezin van de jongere broer weinig Nederlands verstaat. De oudere broer (I1) woont in Nederland en gebruikt in zijn taalgebruik tegen zijn twee reeds volwassen zonen ook regelmatig codewisseling: soms alleen een Duits woord, soms een hele zin of meerdere zinnen, maar de voertaal is hoofdzakelijk Nederlands.

De jongere broer (I2) geeft aan dat het van de andere persoon afhangt; sommige Nederlanders in Elten willen geen Nederlands praten. Hij spreekt bijvoorbeeld met een Nederlandse collega in Nederland altijd Duits en daar zijn ze zich beide van bewust. Soms begint een gesprek in het Nederlands en eindigt in het Duits. Of een gesprek in het Duits wordt een mengeling die meer op het dialect lijkt. Ook dit hangt af van de gesprekspartner.

De Nederlandse vrouw (I4) die in Elten woont, houdt — naar eigen zeggen — de talen strikt gescheiden, maar zoals ik verderop (6.2.7) bespreek, ligt dit in de werkelijkheid waarschijnlijk iets genuanceerder. Dit is een voorbeeld van covert prestige (zie paragraaf 2.2.2, p. 11) Ze gebruikt zelden Nederlandse woorden in haar Duits of andersom. Ze zegt dat ze alleen woorden die moeilijk te vertalen zijn, letterlijk in het Duits vertaalt. Dit is geen probleem, omdat haar kinderen en man het Nederlands beheersen en de boodschap daarom begrijpen. Als ze voor de klas staat, doceert ze het Nederlands met Duits als instructietaal. Dan wisselen de talen zich af, maar dit gebeurt in een bewuste rol als docent, waarin de aandacht op de taalverwerving ligt.

De Duitser (I3) zegt dat hij voornamelijk dialect en Duits spreekt. Wanneer hij Duits of Nederlands spreekt, gebruikt hij soms automatisch woorden of zinnen uit het dialect. Deze persoon lijkt zich niet zo bewust bezig te houden met zijn eigen methoden van communicatie, maar beschouwt het als iets vanzelfsprekends.

Deze uitkomsten komen verderop (6.2.7) aan de orde wanneer ik het taalgebruik bespreek dat de informanten tijdens de interviews gebruikten.

6.2.6 Taalattitude

De vier informanten vinden de Nederlandse en Duitse taal ‘mooi’, wat in overeenstemming is met hun open, positieve houding om contact te hebben met Nederlanders en Duitsers. De drie mannen (I1, I2 & I3) vinden het dialect mooi en hebben ook graag contact met sprekers van het dialect. De Nederlandse vrouw (I4) is de enige die ‘oneens’ antwoordt op de stelling: ‘Ik vind het dialect van Elten mooi’. Dit is in lijn met haar respons ‘oneens’ op de stelling: ‘Ik heb graag contact met sprekers van het dialect van Elten’. Alle vier de informanten waren het ‘eens’ dat het ‘nuttig’ is om dialect, Duits en Nederlands te kennen. Dialect beweren ze, is vooral nuttig in contact met de oudere generatie, waarbij degene die het meest dialect spreekt (I3), toevoegt dat het vooral ‘leuk’ is om dialect te kunnen. Hij (I3) is bovendien actief lid van een vereniging die zich inzet voor het dialect van Elten, genaamd ‘*Stammtisch proot platt*’. De ongeveer dertig leden komen bij elkaar om nieuws uit te wisselen in het plat om zodoende het dialect levendig te houden. Dit is een vorm van glocalisation (zie paragraaf 2.2.2, p. 10).

Uit de vragen over de taalvaardigheid van de Eltenaren komt naar voren dat naar de mening van de informanten niet alle Duitse Eltenaren een goede kennis hebben van het Nederlands en niet alle Nederlandse Eltenaren een goede kennis hebben van het Duits. Twee van de informanten (I2 & I4) menen dat de Nederlanders in Elten over het algemeen beter Duits

kunnen dan de Duitsers Nederlands. Bovendien zou vooral de oudere generatie, zowel Nederlanders als Duitsers, nog goed dialect kunnen, maar de jongere generatie minder (zie voor dialectafname onder jongeren ook paragraaf 2.4.2, p. 18).

6.2.7 Taalgebruik in het interview

Zoals reeds gezegd was het geen probleem om het interview in het Nederlands af te nemen. De informanten hebben in het interview overwegend Nederlands gesproken, maar soms gebruikten ze een Duits woord of Duitse zin of leek het wat betreft uitspraak Duits of tussen Nederlands en Duits in.

De Duitse woorden die werden gebruikt, refereerden dikwijls naar een Duits aspect of een bepaalde binding met Duitsland, zoals: *Mittagsruhe, Zoll, Schulrat, Zevenaarer Strasse, Pass, Kommunale Wahl, Auftragsverwaltung unbefristet, Speisekarten, Pensioenkasse, Bundeswehr, Anerkennung, Polizei*. Of het betrof woorden die in vertaling niet geheel de Duitse betekenis dekken, zoals: *Volksschule, Abitur, Hauptschule, Abschluss, Kreis, Weihnachtsfeiern*.

Dit geldt niet voor alle vier de informanten even sterk. Vooral de vrouw (I4) sprak tijdens het interview het meest volledig Nederlands, wat te verklaren is vanuit twee redenen. Ten eerste is zij zich waarschijnlijk bewuster van haar taalgebruik omdat ze docent Nederlands is. Ten tweede geeft ze aan geen dialect te spreken. Uit onderzoek blijkt dat de factor gender verschillen in taalgebruik beïnvloedt: vrouwen hanteren vaker standaardtaal dan mannen (Wardhaugh, 2010, H.13). Bovendien bleek uit het interview dat ze niet deed aan codewisseling en een licht negatieve kijk op het dialect heeft.

In het interview werd er willekeurig gewisseld tussen Nederlander, Nederland en Nederlands ten opzichte van Hollander, Holland en Hollands. In paragraaf 2.2 (p. 8) kwam reeds ter sprake dat Duitsers zowel *Niederländisch* als *Holländisch* gebruiken om te verwijzen naar het Nederlands. Nederlanders hanteren geen ‘Hollands’, tenzij men naar de regio of het accent verwijst, maar de informanten spreken over Holland in de betekenis van Nederlanders, Nederland en Nederlands, zoals in deze uiting: ‘Er waren veel Hollanders in die tijd dat Elten Hollands was. Je had ook Hollands bestuur’ (I1). In de gesprekken werd dit alleen door de drie mannen gehanteerd, maar niet door de vrouw. Bovendien zijn twee van de drie mannen officieel Nederlander. Dat zij deze ‘Duitse’ woorden hanteerden, wijst op enige Duitse invloed.

6.3 Resultaten: annexatie van Elten

Hieronder bespreek ik de uitkomsten van de interviews die de relatie tussen de annexatie van Elten en het taalbeleid, de communicatie en de attitudes blootleggen. Eerst analyseer ik de relatie tussen taal en de periode in Elten onder Nederlands bestuur. Ook bespreek ik de attitude van de bevolking tegenover de grenscorrectie. Vervolgens ga ik in op het taalbeleid tijdens de Nederlandse periode bij de overheid en in het onderwijs en het taallandschap. Daarnaast bespreek ik invloeden van de media, het toerisme, cultuur en de grens en komen de motieven van de informanten met betrekking tot taal aan bod in het kader van wonen en werken in een grensgebied.

6.3.1 Relatie annexatie en taal

Een gevolg van de geografische situatie, de nauwe geschiedenis met Nederland en het intensieve contact met Nederlanders is dat ‘het Eltens plat, het taalgebruik erg door het Nederlands [is] beïnvloed’, beweert een van de informanten (I2). Dit sluit aan bij de bewering van de docent Nederlands, een moedertaalspreker van het Nederlands, dat het Eltens plat niet

zo moeilijk te begrijpen is: ‘want het is 70 à 75 procent Nederlands’.¹⁵ Volgens hem kan men door zich twee dagen in Elten te begeven, het dialect al goed verstaan. Het lijkt me logisch dat Elten door de geografische ligging en geschiedenis van de annexatie meer invloed van het Nederlands heeft gehad dan andere Duitse dorpen die aan de grens liggen. Of de Nederlandse periode hier een versterkende rol in heeft gespeeld, zou aangetoond moeten worden door de overeenkomsten met het Nederlands in het Eltens plat te vergelijken met de overeenkomsten met het Nederlands in een of meerdere dialecten in nabijgelegen Duitse dorpen aan de grens.

6.3.2 Attitude tegenover annexatie

Dat Elten door Nederland werd geannexeerd, is voor de informanten iets wat gebeurde in hun kindertijd. ‘Het was gewoon zo’, is een veelgehoorde uitspraak. Ze hadden geen houding tegenover de situatie of vonden het hooguit spannend. Een informant (I1) vermeldt dat sommige Eltenaren fel tegen de annexatie waren, zo werd er in het dorp met grote letters gekalkt: ‘Deutsch wollen wir bleiben’ (zie ook paragraaf 4.3.4, p. 32). Maar toen wist men nog niet dat het een economisch vruchtbare periode zou worden. Vooral de horeca-eigenaren en winkeliers zagen het als iets positiefs, omdat er veel toeristen naar Elten kwamen waaraan ze iets konden verdienen (paragraaf 4.3.2, p.28).

De bevolking van Elten vond de Nederlandse bestuurders vriendelijk. De Nederlandse ambtenarij was vriendelijker dan de Duitsers die ze ‘uit het tijdperk van het nazi-regime’ gewend waren (I1). Ook de landdrost hield rekening met de mensen en ging voorzichtig met ze om, omdat hij wist dat zij er niet om gevraagd hadden.

Toen Elten in 1963 terug bij Duitsland kwam, zei de bevolking dat ze wel langer bij Nederland hadden willen blijven. Over de overname op 1 augustus 1963 herinnert een van de informanten zich het volgende (I4):

I4: Voor Elten was de business veel beter in de Nederlandse tijd. Het was eigenlijk heel vreemd dat het weer Duits werd. Ik heb die nacht meegemaakt als tienjarige. De Butternacht vanwege al die toestanden. Om twaalf uur 's nachts kwam de Duitse politie en ging de Nederlandse marechaussee eruit. Naderhand kwamen die allemaal bij ons het café binnen. Mijn moeder stond als soort scheidsrechter in de gang en deed de Duitsers in de zaal en de Nederlanders in het café. Die splitste ze gewoon.

N: Waarom werd dat gesplitst?

I4: Gesplitst gehouden vanwege de stemming, het was 's nachts beladen, beetje spannend. Hele tuin stond vol met politievoertuigen. Ik weet nog goed. De volgende ochtend ging ik broodjes halen en waren de straatnaambordjes uitgewisseld.

N: Die waren Nederlandstalig geweest?

I4: Ja die waren Nederlands geweest. Het geld werd Duits, heel raar de volgende dag. En de grenzen waren verlegd. We hadden de grens tussen Elten en Emmerik. En we werden een dorp dat helemaal door Nederlandse grenzen omgeven werd: Beek, Lobith, Babberich, Spijk. We hebben vier, vijf grenzen met Nederland. Heel raar.

De Eltenaren moesten wennen aan alle veranderingen in 1949 en wederom in 1963. Zo waren ook de verkeersregels twee keer veranderd, het geld, de borden, de grensovergangen enzovoorts. Ook was het opeens rustig in 1963, omdat de belangstelling van de toeristen afnam en Elten dankzij de aanleg van de snelweg geen doorreisplaats meer was. Ook trokken er in 1963 veel Nederlanders weg uit Elten, zoals de ambtenaren en douanebeambten die werden overgeplaatst.

---

¹⁵ VARA: Elten in Duitsland centraal, 1973 (datum onbekend). Interview met Martinus Leenders.

6.3.3 Overheid en taal

In het bestuur werkten Duitsers en Nederlanders samen: twee informanten (I1 en I3) bevestigen dat er Nederlanders en Duitsers op het gemeentehuis actief waren en het Nederlands gehanteerd werd. Dit sluit aan bij de besproken literatuur (Terhorst, 2006). ‘Op het gemeentehuis werd Nederlands gepraat [...] en ze moesten alleen Hollandse formulieren uitvullen’, vertelt een informant (I3). Dit sluit aan bij de bevindingen in de literatuurstudie (paragraaf 4.4.3). Er waren Duitsers die het Nederlands heel goed konden verstaan: soms moest er een woord vertaald worden en dan begreep iedereen elkaar weer. De Nederlanders konden over het algemeen ook Duits. Ook de 120 douanebeambten leerden een beetje Nederlands, waar ze hulp bij kregen.

Niet alleen op het gemeentehuis waren er Nederlanders, maar ook bij de politie en de Nederlandse marechaussee. De informanten hebben hier over het algemeen ‘goede herinneringen’ aan. De Nederlanders die in Elten kwamen werken onder Nederlandse bestuur vielen zodanig in de smaak dat er ‘vele huwelijken ontstonden tussen beambten en de meisjes uit Elten’ (I3).

6.3.4 Onderwijs en taal

In 1949 werd er een Nederlandse directeur aangesteld op de basisschool in Elten. ‘Hij sprak Duits, omdat hij met Duitse docenten samenwerkte, maar het bestuur was van Nederland’ (I3). Ook was het vak Nederlands verplicht gesteld en werd er een docent Nederlands aangesteld. Alleen tijdens het vak Nederlands werd er in het Nederlands gesproken, voor de andere vakken was het Duits de voertaal. Deze feiten komen overeen met wat is besproken in de literatuurstudie (paragraaf 4.4.2). De informanten herinneren zich ook schoolreisjes naar delen van Nederland, Limburg of de Noordoostpolder (waar Blaauboer ook drost was). Na 1963 kon dat niet meer, omdat de school daar niet voor verzekerd was.

Een andere informant vertelt dat toen ze in ’57 naar de basisschool ging het een Nederlandse school was, maar ‘verder was alles Duits, de voertaal was Duits. Officieel werd het pas Duits in ’63’ (I4). Voor haar was het Nederlandse vak geen probleem, omdat ze thuis Nederlands sprak. Na de *Hauptschule* (vorm van middelbaar onderwijs) is ze in Nederland gaan werken.

Over het vak Nederlands en de docent zijn de informanten positief enthousiast. ‘Ik heb zelf drie jaar lang [Nederlandse] les gehad. Dat was leuk, prachtig. Ik heb nog een examen.’ (I3). Op dit eindexamen (zie afbeelding 18) uit 1952 is de stempel van de R.K. Volksschool Elten te zien. Deze stempel komt uit de Nederlandse tijd: opvallend is dat die in het Nederlands is, terwijl de rest van het rapport in het Duits is geschreven.

Het vak Nederlands staat achter nummer 14. Ook staan er op het rapport cijfers voor Nederlands lezen, spreken, opstel en dictee (achter *Bemerkungen*).

Schul-Entlassungszeugnis

für Theodor van Dier

II. Schülerverzeichnis geboren am 19.10.37 zu Elten
 Schülerkartei

Bekanntnis: von holl. Schüler der 5. Klasse der 6. Massigen
holl. Volksschule zu Elten

I. Führung: gut III. Fleiß: gut
 II. Beteiligung am Unterricht: gut IV. Schulbesuch: regelm.

Leistungen:

1. Religion:	6. Raumlehre: <u>befriedigend</u>
Katechismus: <u>gut</u>	7. Naturkunde: <u>befriedigend</u>
Bibl. Geschichte: <u>gut</u>	8. Naturlehre: <u>befriedigend</u>
2. Deutsch:	9. Musik: <u>gut</u>
Sprachlehre: <u>genügend</u>	10. Zeichnen und ~~Malen~~ : <u>befriedigend</u>
Lesen: <u>befriedigend</u>	11. Weibl. Handarbeit: <u>-</u>
Aufsatz: <u>befriedigend</u>	12. Schreiben: <u>genügend</u>
Rechtschreiben: <u>befriedigend</u>	13. Turnen: <u>gut</u>
3. Geschichte: <u>befriedigend</u>	14. Nden: <u>8</u>
4. Erdkunde: <u>befriedigend</u>	15. <u>-</u>
5. Rechnen: <u>befriedigend</u>	16. <u>-</u>

Bemerkungen: Spellen: 4
Niederlande: Lesen: 8 Dicten: 4
Opstal: 11

R.K. VOLKSSCHOOL
 Bergstraat 34
 ELTEN

Dieser Schüler wird mit den besten Wünschen für die Zukunft aus der Volksschule entlassen.

Elten den 28. März 1952

Der Hauptlehrer [Signature] 1st Lehrer [Signature]

Schulverlag Weidner & Co. Wiesbaden 4230

Abbeelding 18. Einddiploma R.K. Volksschool Elten.

Twee informanten (I1 en I3) beweren dat er strubbelingen waren tussen de Nederlandse docent en een Duitse docent. De onderwijzers hadden het tijdens de Nederlandse tijd niet slecht gehad, maar zij hebben niet zo veel geprofiteerd als de handelaren. Tijdens de Nederlandse periode moest men echter wel samenwerken, werd er gezegd door de informanten. Bovendien waren er ook vriendschappen ontstaan. Vooral na 1963 had de docent Nederlands het een en ander te verduren omdat sommige mensen trots waren weer Duits te zijn. Zo was er de Duitse onderwijsinspecteur die ‘nog van de oude stempel was’ en tegen meneer Leenders zei: ‘Herr Leenders, Sie haben 24 Stunden Zeit sich zu entscheiden ob sie Holländer oder ob Sie Deutscher werden’ (I1). De docent weigerde dit en gaf als reactie dat men niet zomaar een nationaliteit wisselt zoals men een kledingstuk wisselt.

Na 1963 werd het Nederlands een facultatief vak. Dankzij de informanten is er ook bekend dat er belangstelling voor de taal bleef bestaan, zo vertelt een informant: ‘Dat waren ondertussen ook weer kinderen van ouders die hij vroeger les gegeven had. Die hadden er prettige herinneringen aan en wilden dat hun kinderen ook Nederlands zouden leren’ (I1). Nog steeds wordt er Nederlandse les georganiseerd in Elten, zodat kinderen hun Nederlands kunnen ontwikkelen. Een van de informanten heeft ook nog Nederlandse les gegeven op de kleuterschool in Elten: ‘Duitse ouders vonden dat leuk en dat was ook leuk voor de Nederlandse kinderen’ (I4).

6.3.5 Media en taal

In de media was er veel aandacht voor de situatie in Elten, dat bleek reeds uit de vele krantenartikelen die er bestaan omtrent het onderwerp. In 1949 was dat vooral van Nederlandse kant en rond de teruggave in 1963 van Duitse kant (I1). Wat betreft de media

binnen Elten voorzag de literatuurstudie van weinig informatie (zie ook paragraaf 4.3.4, p.30), maar de informanten hadden die informatie wel. Duitse kranten gingen gewoon door in Elten in de Nederlandse tijd, zo ook de *Rheinische Post*: een Duitse regionale krant. Deze krant stopt tegenwoordig aan de Nederlandse grens. Een Nederlandstalige lokale krant is de Rijnwaarden post, die wordt verspreid in de gemeente Rijnwaarden (Gelderland), maar ook in Elten wordt bezorgd (I2). Dit is verrassend, omdat Elten nu Duits is en de krant dus de grens over gaat. Dit is wellicht te verklaren uit het feit dat er veel Nederlanders in Elten wonen.

Daarnaast was er aandacht voor de annexatie op de radio en kon men Duitse en Nederlandse radiozenders ontvangen. Ook stond er een televisie bij enkele bewoners thuis: men kon Nederland 1 en Duitsland 1 ontvangen. Sommige Eltenaren danken mede aan de radio en televisie hun Duitse of Nederlandse taalontwikkeling, verklaren een paar informanten (I1 en I4).

6.3.6 Werk en taal

Eltenaren werkten tijdens de Nederlandse periode met Nederlanders samen. Ook had men Nederlandse klanten en patiënten. De samenwerking van Duitsers en Nederlanders verliep voorspoedig doordat men over het algemeen probleemloos met elkaar kon communiceren.

Een informant (I3) ging bij de vrijwillige brandweer tijdens de Nederlandse periode. Bij de teruggave van Elten aan Duitsland veranderde er veel: andere uniformen, materialen en een andere opleiding. Voor zowel zijn werk bij de brandweer als zijn eigen aannemersbedrijf was het kunnen spreken van beide talen handig ten tijde van de Nederlandse periode (I3):

Wij moesten [Nederlandse] materialen bestellen en ik heb met architecten uit Zevenaar samengewerkt. Nodig is het niet, wel handig, wel belangrijk. Toen Elten bij Nederland kwam, moesten we een Duitse en Nederlandse architect hebben om de juiste vergunningen te krijgen. Die architecten moesten samenwerken.

Voor de keus tussen werken in Duitsland of in Nederland zouden de informanten geen (taal-) drempels over hoeven. Zij hebben allen zowel in Nederland (tijdens of na de Nederlandse periode in Elten) en Duitsland gewerkt. Een voorkeur hebben ze wel, zo doet een informant uit de doeken dat hij liever met Duitse collega-tandartsen samenwerkt (I2):

Dan weet ik ten minste waar ik aan toe ben. Ik kan met Duitsers, met de klanten of patiënten, beter omgaan als met Nederlanders. Dat is altijd zo geweest. [...] Ook met Nederlandse patiënten en Nederlandse tandartsen, die zijn moeilijker geworden [...] Ik zou ook niet meer echt in Nederland willen werken, misschien nog in de grensstreek.

De factor die hierin een belangrijke rol speelt, is voor de informanten niet de taal, maar vooral het karakter en de omgang met mensen. De grens is een sociaal-culturele grens die aan beide zijden een andere gebruiksaanwijzing kent. Een informant stelt ook: ‘de Duitse cultuur voelt men sterk hier in Elten, hoewel het echt dicht tegen de Nederlands grens aanligt’ (I2).

6.3.7 Studeren en taal

Eén van de informanten (I4) is docent Nederlands in Duitsland. Het Nederlands is een verplicht vak op de school in Duisburg waar studenten twee beroepsopleidingen kunnen volgen (kapper en gehandicaptenverzorger). De reden hiervoor is dat er in de grensstreek mogelijk sprake is van Nederlandstalig cliënteel. Of deze studenten stage willen lopen of

werken in Nederland, komt volgens de informant nauwelijks aan de orde (I4): ‘Dat durven ze niet, daar zijn ze niet sterk genoeg voor in de taal’.

Een andere informant beweert dat zijn dochter door Nederlands te kiezen op het gymnasium de mogelijkheid creëert om in Nijmegen te studeren. Over een potentiële taaldrempel zegt hij (I2): ‘Dat doet die, als dat een keer zo ver is, dan kan ze plotseling best wel goed Nederlands’. Een andere informant met een dochter die in Nijmegen heeft gestudeerd, vertelt echter: ‘Ze vond dat heel lastig. Ze moest haar examen in het Nederlands doen, maar de boeken waren in het Engels. Haar hoofd was Duits [...] dat was echt sorteren. Duitsers zijn niet zo goed in Engels als Nederlanders’ (I4).

6.3.8 Toerisme en taal

‘De toeristen zag je overal’ (I4) (zie ook paragraaf 4.3.2, p. 30). De informanten beschreven welke gevolgen dit had in Elten in tegenstelling tot de literatuurstudie. Vooral de horeca speelde hierop in met tweetalige menukaarten en Nederlandstalige reclameborden voor sigaretten, bier en dergelijke. Bovendien had ieder tweede huis een ‘rijwielstalling’ voor de toeristen die op de fiets naar de Eltenberg kwamen (I4).

In de Nederlandse periode openden Nederlandse eigenaren een hotel of café, zo ook de ouders van een van de informanten (I4). Alles stond in het Nederlands geschreven voor de Nederlandse toeristen, zoals: ‘Koffie met appeltaart’. Voorbeelden van horeca die zich bedienden van het Nederlands zijn hotel Wanders, café Vink en restaurant het Oude Posthuis. Ook de winkels en supermarkten hadden toentertijd reclameborden met Nederlandse teksten.

Zelfs na de Nederlandse tijd lijkt er een Nederlandse invasie in de Eltense horeca waar te nemen (I4). Er openden typisch Nederlandse pannenkoekenrestaurants, die Nederlandstalige reclameborden hadden staan. En onlangs opende het café *Wirtshaus*. In de Gelderlander werd de opening aangekondigd met de woorden: “‘Duitse Hollander’ opent grandcafé in Elten”. Deze horeca-eigenaar is Nederlander, maar woont al acht jaar in Elten. Volgens een informant (I4) brengt dit ook ‘Nederlandse prijzen’ met zich mee.

Tegenwoordig zijn er nog steeds toeristen in Elten en doorreizigers, die inkopen komen doen of de bezienswaardigheden komen bekijken. Met de uitspraak: ‘*Wir haben mal gesagt. Sie sind gefühlte siebzig Prozent*’, verwijst een informant (I2) naar de grote aantallen toeristen die door Elten heenrijden en alleen even stoppen voor goedkope benzine en levensmiddelen.

6.3.9 Taallandschap

Naast de Nederlandstalige reclameborden en menuborden van de horeca, waren er ook Nederlandstalige borden in het taallandschap te zien (waarvan reeds voorbeelden zijn gegeven in paragraaf 4.4.4). In 1949 werden alle borden in de publieke ruimte Nederlands (I3): het plaatsnaambord van Elten, verkeersborden, borden van de ANWB en straatnaamborden: ‘*Bergstraße* werd Bergstraat, *Smidtstraße* werd Smidstraat, *Beekerstraße* werd Bekerstraat’ (I3). Ook de naamborden van firma’s en bedrijven kregen een nieuw bord (I3).

Tegenwoordig is er nog iets zichtbaars overgebleven van de Nederlandse periode. Een aantal straten met nieuwbouwhuizen verwijst naar Nederlandse personen in een Duitse schrijfwijze, zoals de ‘*Landdrost-Blaauboer-Straße*’ en de ‘*Prinz-Claus-Straße*’ (I4).

6.3.10 Grens en integratie

De bewoners van Elten gingen in de Nederlandse periode vaak, soms meerdere malen per dag, de grens over (zie ook paragraaf 4.3.4 pp. 30-31). Bijvoorbeeld om te werken, familie en vrienden te bezoeken of boodschappen te doen. Smokkelarij was toen heel gewoon. De

informanten beschouwen het passeren van de grens — zowel toen en nu — als normaal. Voor hen vormt de grens geen (taal)barrière: ‘Ik spreek die talen en ga daar gewoon overheen, dat is voor mij heel gewoon, ik ga naar Holland. Anderen doen dat niet zo snel’ (I2). Voor sommige Eltenaren vormt de grens echter een barrière: er zijn er die zelden of nooit naar Nederland gaan.

Tegenwoordig is een kwart van de bewoners van Elten Nederlands. Er zijn het laatste decennia veel Nederlanders net over de grens gaan wonen, omdat het in economisch opzicht voordelig is. De informanten (I2 & I4) zijn van mening dat ze niet goed integreren in tegenstelling tot de Nederlanders die hier in 1949 kwamen wonen. De zogenaamde ‘Papier-Höllander’ die door geboorte Nederlander zijn, spreken soms helemaal geen Nederlands en zijn volledig geïntegreerd in het gemeenschapsleven.

De nieuwe immigratie van Nederlanders leven vaak volledig in Nederland en zien Elten alleen als goedkope plaats om te slapen. Volgens de informant (I2 & I4) vereist emigreren ook het aannemen van Duitse gewoontes en tradities. Sommige mensen zeggen: ‘Al die Höllander hier, die wollen ma nie, maar die zijn er en destijds waren dat er nog meer’ (I2).

Voor de kinderen die naar de Nederlandse scholen gaan, hebben niets in Elten: geen vrienden of verenigingen. Een informant vertelt (I2):

Sommigen passen zich niet aan. Wonen in Elten, maar sturen de kinderen naar Nederland naar school, hebben Nederlandse vrienden die ze in Elten niet tegenkomen. En in Nederland zeggen ze: ‘dat zijn die uit Duitsland [...] Sommigen redden het niet, zoals hiernaast. Een dochtertje ging eerst in Nederland naar school. Toen ging ze naar Duitsland, in Elten naar school. Dat heeft ze een paar jaar gedaan, dat ging niet goed. Nu gaat ze naar Zevenaar naar school. Ze heeft daar vriendinnen en hier in Elten heeft ze niets. Die heeft dat niet gered hier in Duitsland.

Een van de informanten is onlangs een burgerinitiatief begonnen, waarin men ook contact heeft opgenomen met bewoners van Babberich (Nederland). Over de communicatie tussen de Eltenaren en Nederlanders vertelt ze: ‘Ze konden goed Duits, maar die van ons konden ook Nederlands, dus half half gedaan. Maar het was voor het eerst dat ik het officieel meemaakte’, (I4). De standaardtalen zijn hier de methode om te communiceren in een context waarin een gezamenlijk doel wordt beoogd. De informant beweert dat er over het algemeen geen officieel contact is tussen gemeenten en burgers, want dat stopt aan de grens.

6.3.11 ‘Oranje’ cultuur

‘Er hangt een beetje oranje hier en daar’, verklaart een informant (I4). Koninginnedag of Koningsdag werd hier toentertijd en tegenwoordig nog steeds gevierd. De Duitsers doen mee en het wordt deels voor de toeristen georganiseerd. Elten is volgens de informant wel tolerant door de hele situatie en ze kunnen ‘eigenlijk van twee landen de leuke dingen uitkiezen’ (I4). Zo zijn er in december Sint Nicolaasvieringen. Tijdens de Nederlandse periode vermomde de docent Nederlands zich als hoofd Sinterklaas, alvorens dit door de marechaussee was ingevoerd (I1). Dit is in de literatuurstudie ook ter sprake geweest (paragraaf 4.2.2, pp. 25-26; 3.4.3 p.32). Tegenwoordig noemen ze dat *Weihnachtsfeiern*, beweert een informant (I3): ‘wat hetzelfde is als het Sinterklaasfeest met een Sinterklaas die langs alle verenigingen en ook particulieren gaat, in gezelschap van zijn zwarte pieten’. Ook in Elten is de Zwarte Pietendiscussie recent opgelaid.

Tijdens de Nederlandse periode werd er een aantal keren een grote carnavalsoptocht georganiseerd en nu nog steeds, maar volgens de informant gebeurde dat zelfs voor de oorlog

al en niet alleen in Elten (I3): ‘Bijna overal. Iedereen doet mee: Katholieken, Turken, alle kinderen van de kleuterschool krijgen een petje op en worden bont gemaakt’.

Het regionale feest Sint Maarten wordt ook nog steeds ieder jaar groots gevierd op elf november (I3). Er komen dan veel Nederlanders met kinderen van omliggende dorpen naar Elten om aan de optocht deel te nemen. Maar niet iedereen heeft begrip voor de Duitse tradities en daar kun je de Nederlanders aan herkennen, vertelt een informant (I4):

Er gebeuren soms dingen, dan staan mijn haren overeind. Je hebt hier gewoonte met zes januari, Koningsdag. Drie heilige koningen gaan als kinderen verkleed rondzingen aan de deuren om geld in te zamelen voor arme kinderen. Ze werden weggejaagd op het Nederlandse bouwgebied. Dat vind ik erg.

6.3.12 Overig

Tijdens de interviews kwamen de informanten met nog twee interessante onderwerpen, die ik hieronder nog kort wil belichten.

Een bijzondere vraag was: stemmen de Nederlanders in Elten tegenwoordig voor de Nederlandse verkiezingen? ‘Nee’, was hierop het antwoord van de informanten (I2 en I4). Tijdens de Nederlandse periode waren zij nog niet meerderjarig, maar verkiezingen waren er toen slechts eenmaal (zie paragraaf 4.3.3, p. 28). Nu moeten zij zich aanmelden om te stemmen in Nederland, maar ze krijgen daarover geen informatie van de Nederlandse overheid. Bovendien zouden ze niet genoeg op de hoogte zijn van de Nederlandse politiek. Op de vraag of de informant (I2) dan geen Duitse paspoort wil, antwoordt hij ontkennend. Naast zijn Nederlandse paspoort heeft hij een verblijfsvergunning om in Duitsland te mogen wonen en werken. Naar mijn mening is dit een vreemde constructie, maar voor de bewoners van Elten is het normaal.

Het onderwerp dienstplicht brengt ook interessante perspectieven naar boven. In de Nederlandse periode werden de Nederlandse jongemannen opgeroepen (zie ook paragraaf 4.3.4, p. 32). Na 1963 werden de Nederlanders in Elten met rust gelaten, waarover een informant opmerkt: ‘In Nederland kent men mij niet en in Duitsland wil men mij niet’ (I2). Geen wonder dat men het gevoel heeft tussen twee grenzen in te wonen.

7. Conclusie en discussie

De voorgaande bevindingen van de literatuurstudie en de interviews hadden het doel om inzicht te krijgen in de taalsituatie in Elten onder Nederlands bestuur en de houding van de bevolking ten aanzien van deze situatie. Ik kom nu tot beantwoording van de onderzoeksvraag: ‘Op welke manier had het Nederlandse bestuur in Elten tussen 1949 en 1963 invloed op talig niveau en welke attitudes had de bevolking van Elten ten aanzien van de annexatie en de taal?’

Bij de vorming van een conclusie is het van belang dat de taalsituatie in Elten wordt gezien vanuit de relatie tussen taal en grenzen. Ik heb in het theoretisch kader uiteengezet dat de Duits-Nederlandse staatsgrens een belangrijke rol speelt in taalverandering en andersom: eenheid van taal is een belangrijke factor in de identiteitsvorming van staten. Het Eltens plat wordt nog altijd door een deel van de lokale bevolking gesproken en is onderdeel van de Kleverlandse dialecten: een grensoverschrijdend dialect dat veel overeenkomsten heeft met het Nederlands. Sinds de totstandkoming van de Duits-Nederlandse grens in 1815 zijn staats- en taalgrens steeds meer gaan samenvallen. De staatsgrens veroorzaakte een scheiding in het dialectcontinuüm met als gevolg dat dialecten divergeerden. Aan weerszijden van de grens is het gebruik van de standaardtaal toegenomen met de consequentie dat dialectgebruik afneemt. Dit is vooral onder de jongere generatie het geval, omdat de ouders het dialect minder vaak doorgeven. Om die reden kan het lokale dialect niet langer als grensoverschrijdend communicatiemiddel gebruikt worden. Door de invloed van de grensverhuiving in Elten nader te bekijken, wordt het duidelijk welke invloed dit — op kleine schaal — kan hebben op taalniveau.

Om beter inzicht te krijgen in de gevolgen van de annexatie op talig niveau heb ik eerst de historische en sociaal-culturele achtergrond onder beschouwing genomen. Nederland wilde als vergelding voor de Tweede Wereldoorlog Duits grondgebied annexeren. Een historisch argument hiervoor was gebaseerd op de stam- en taalverwantschap en de nauwe verbondenheid van enkele West-Duitse gebieden met Oost-Nederland. De spreektaal van de bevolking in verschillende delen van West-Duitsland, waaronder het graafschap Kleef, stond in zekere mate dichter bij het Nederlands dan het Hoogduits. Veertien jaar lang was Elten onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden. Toen werd duidelijk in het dorp wie Nederlands was en wie Duits. Dat wist men daarvoor niet, want de Nederlandse Eltenaren waren goed geïntegreerd in het Duitse gemeenschapsleven. Vooral vóór 23 april 1949 protesteerden enkele bewoners tegen de annexatie. De houding van de Eltenaren was over het algemeen bijzonder inschikkend. Enkele bewoners deden hun beklag over de beperkte mobiliteit naar Duitsland, maar dankzij succesvol beleid van onder meer landdrost Blaauboer waren de Eltenaren tevreden gestemd. Toen men merkte dat er economische vooruitgang werd geboekt als gevolg van de vele toeristen, had men nog wel langer bij Nederland willen blijven. De Eltenaren bleven zich tijdens de Nederlandse periode Duits voelen, maar ze maakten er geen probleem van dat er aan hun Duitse paspoort werd toegevoegd: ‘Wordt als Nederlander behandeld’. De bewoners van Elten kenmerken de houding van een grensbevolking die zich tussen beide landen bevindt: ze waren niet langer Duits, maar ze waren ook niet volledig Nederlands. De sociaal-culturele activiteiten in het dorp kenden de feesten en tradities van beide landen. De katholieke kerk en de scholen bleven georiënteerd op Duitsland. De invloed van het Nederlandse bestuur in Elten was duidelijk zichtbaar door de aanwezigheid van de Nederlandse (douane)ambtenaren, de Nederlandse politiebrigade en de Koninklijke Marechaussee. Hier beland ik bij de volgende vraag: ‘Welke houding hadden de bewoners ten aanzien van het Nederlandse bestuur, het beleid en de Nederlanders?’

In 1949 woonden er 3225 mensen in Elten. Het aandeel Nederlanders in Elten steeg tussen '49 en '63 van 600 naar meer dan 1500. Het betrof vooral Nederlanders die als ambtenaar of bij de politie in Elten werden aangesteld. Zowel de resultaten van de literatuurstudie als die van de interviews wijzen op een positieve gezindheid jegens de Nederlandse bestuurders, de politie en de ambtenaren; zij werden zelfs vriendelijker ervaren dan het voormalige Duitse bestuur. Duitsers en Nederlanders werkten samen bijvoorbeeld op het gemeentehuis en op de school. Hier en daar waren er in het begin wat strubbelingen te bemerken, maar over het algemeen verliep dat goed. De samenwerking tussen Nederlanders en Duitsers vereiste communicatie. Als onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden, werd het Nederlands de officiële taal in het drostambt Elten. Op dit punt kom ik bij de volgende vraag: 'In hoeverre veranderde het Nederlandse bestuur in Elten het taalbeleid bij de overheid, in het onderwijs en in het taallandschap?' De communicatie binnen de overheid geschiedde in het Nederlands. In de praktijk betrof dit voornamelijk de ambtstaal op het gemeentehuis, bij de marechaussee en de politie. Binnen de adviescommissie had Blauboer de leden de vrije keuze gegeven om tijdens de vergaderingen de taal naar hun voorkeur te hanteren. Toen het Nederlands werd ingevoerd als officiële taal was dit voor de Eltenaren geen probleem, omdat het veel gemeen heeft met het dialect van de bevolking. Bovendien kregen de Duitse ambtenaren en de douanebeambten Nederlandse les van M. Leenders, die ook docent Nederlands was op de *Volksschule* (basisschool). Terwijl het Nederlands de officiële taal was, vervulde het Duits echter nog steeds een belangrijke rol als cultuurtaal in de kerk en op school. Op die laatste gaven Duitse docenten onderwijs volgens het Duitse onderwijssysteem en de school werd zelfs financieel ondersteund vanuit Duitsland. Wel kreeg de rooms-katholieke school in Elten een Nederlandse naam: de R.K. Volksschool Elten. Daarnaast was de rector van de school een Nederlander en werd er in 1950 een docent Nederlands aangesteld. Tussen 1949 en 1963 kregen de drie hoogste klassen wekelijks verplicht Nederlandse les. Zowel de ouders als de kinderen protesteerden hier niet tegen en vonden het zelfs leuk om Nederlands te leren, bleek uit de literatuurstudie. Ook de informanten waren zeer positief over de docent en zijn manier van lesgeven. Terwijl het Nederlands de officiële taal was, vervulde het Duits echter nog steeds een belangrijke rol als cultuurtaal in de kerk en op school. In het taallandschap werd de invloed van de Nederlandse periode duidelijk zichtbaar. Het bestuur plaatste Nederlandstalige borden in de publieke ruimte. Ook de horeca en winkeliers prezen hun menu's en producten aan in het Nederlands. Zelfs de media in Elten kende Nederlandse invloeden.

Velen hebben in de Nederlandse tijd Nederlands geleerd op school of in omgang met de Nederlanders. Dit brengt mij tot de beantwoording van de volgende vraag: 'In hoeverre had het Nederlandse bestuur in Elten invloed op het taalgebruik, de taalcompetentie, communicatie(methoden) en taalattitudes?' Deze vraag kan vooral middels de resultaten van de interviews beantwoord worden. De informanten beheersen het Duits en Nederlands nagenoeg even sterk. Alle vier hebben ze kennis van beide talen en culturen. Zodoende voelen ze zich een beetje tot beide nationaliteiten behorende. De informanten hebben een positieve attitude tegenover zowel sprekers van het Nederlands als Duits en hebben geen tot nauwelijks voorkeur voor het spreken van een van beide talen, maar laten die keuze afhangen van de gesprekspartner. Dit geldt ook voor codewisseling: als de gesprekspartner(s) vaardig zijn in beide talen, wordt er (vaak onbewust) gewisseld tussen de talen. Zowel Nederlands, Duits als dialect vinden de informanten 'mooi' en 'nuttig'. Alleen de vrouwelijke informant vindt het dialect niet 'mooi'. Hierbij wil ik nuanceren dat bovengenoemde resultaten vooral dienen ter illustratie dan als harde data, omdat het slechts om vier informanten ging in dit onderzoek. Naderhand gezien had ik ook nog (minimaal) een Eltense vrouw met Duitse nationaliteit willen interviewen voor een betere balans.

In het theoretisch kader kwam naar voren dat het dialect fungeerde als de lingua franca van

het Duits-Nederlandse grensgebied. Een informant (I3) verklaarde dit dialect nog steeds te gebruiken met familie en vrienden aan beide zijden van de grens. In Elten is er een actieve vereniging van dialectsprekers (*Stammtisch proot platt*), die zich inzet voor het levendig houden en verzamelen van dialectliederen (Reyers, 2002). De vereniging is een vorm van *glocalisation*, de terugkeer naar regionaliteit, die door Denge (2012) werd opgemerkt in het Duits-Nederlands grensgebied. Het dialect dient echter steeds minder vaak als grensoverschrijdend communicatiemiddel. Een andere informant (I4) beweert dat men tegenwoordig de standaardtalen Nederlands en Duits toepast in grensoverschrijdende communicatie. Vooral de Eltenaren die tijdens de Nederlandse periode in Elten woonden, kunnen goed Nederlands, wees de literatuurstudie uit. Voor de jongere generatie, die vaak het dialect niet meer kent of gebruikt, kan receptieve meertaligheid in grensoverschrijdende communicatie een goede optie zijn. Dat het dialect in hoge mate gelijk is aan het Nederlands wordt door meerdere bronnen bevestigd (Terhorst, 2006; Van den Toorn et.al. 1997; Van der Sijs, 2009). Volgens een van de informanten (I2) is als gevolg van de Nederlandse periode in Elten het taalgebruik, vooral het Eltens plat, erg door het Nederlands beïnvloed. Ook voor mij, als spreker van het Nederlands en kenner van het Limburgs, is het lokale dialect vrij goed te begrijpen. Of het dialect van Elten meer gelijkenis vertoont met het Nederlands dan andere dialecten uit nabijgelegen plaatsen die aan de Duitse kant van de grens liggen, is een interessante vraag voor verder onderzoek. Ik concludeer dat het taalgebruik, de taalcompetentie, communicatiemethode en taalattitudes van de generatie die in Elten woonde ten tijde van het Nederlandse bestuur beïnvloed is door intensief taalcontact met het Nederlands.

Daarnaast heb ik onderzocht op welke manier er tegenwoordig nog gevolgen merkbaar zijn van het Nederlandse bestuur in Elten. De Nederlandse invloed werkt door in de motieven van de Eltenaren met betrekking tot studeren of werken over de grens. Deze persoonlijke verhalen heb ik kunnen verzamelen middels de interviews. Na 1963 werd het vak facultatief, maar nog altijd sturen veel ouders hun kinderen naar de Nederlandse les. Daarnaast wordt er nog altijd Koninginnedag en Sinterklaas gevierd en ontvangt men een Nederlandstalige krant. Mijns inziens blijft de Nederlandse invloed in Elten merkbaar door de geografische ligging en de immigratie van Nederlanders die de laatste decennia naar Elten worden getrokken vanwege de financiële voordelen. De houding van de Eltenaren over deze recente toestroom aan Nederlands is verschillend, maar over het algemeen negatief. Volgens de informanten integreren sommigen van hen niet. De Duitse cultuur was en is sterk in Elten ondanks de Nederlandse invloed, beweert een informant (I2). De grens is voor sommigen echt een grens in meerdere opzichten: taal, cultuur, sociaal leven, werk et cetera. Wel is er sprake van een beïnvloeding van de Duitse en Nederlandse cultuur waardoor er in Elten een typische grenscultuur heerst.

In de toekomst vermindert wellicht de grens als (taal)barrière dankzij de Euregio, die ten doel stelt de samenwerking tussen Duitse en Nederlandse gemeenten te bevorderen. Welk taalbeleid de Euregio hanteert en welke consequenties er zijn voor de taal en communicatie in het grensgebied, vormt naar mijn mening een interessant vraagstuk voor toekomstig onderzoek. Om samen te werken is het van belang dat Duitsers en Nederlanders receptieve kennis hebben van elkaars talen en culturen, omdat er vele verschillen zijn aan weerszijden van de grens. Nederland had dan historisch gezien nauwe banden met het graafschap Kleef, de staatsgrens heeft deze gelijkheid en kennis van taal en cultuur doen verdwijnen, hoewel Elten nog altijd een beetje ‘oranje’ kleurt.

Bibliografie

- Athmer, J. H. (1950). *Het drostambt Elten: resultaten van een onderzoek ingesteld op verzoek van de landdrost Dr. A. Blaauwboer*. Assen.
- Axmacher, W. (1997). *Elten, die letzten 100 Jahre. 1987-1997*. Emmericher Geschichtsverein & Verschönerungsverein Elten: Emmerich.
- Axmacher, W. (red.) (2005). *Verschönerungsverein Elten 1897 e.V. stellt sich vor.* Emmerich: Massing GmbH.
- Beerkens, R (2010). *Receptive Multilingualism as a Language Mode in the Dutch-German Border Area*. Münster.
- Berns, J. B. (2002). *Zuid-Gelderse dialecten*. Den Haag: Sdu.
- Boekholt, P. T. F. M., & Booy, E. P., de. (1987). *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Boves, T. & Gerritsen, M. (1995). *Inleiding in de Sociolinguïstiek*. Utrecht: Het Spectrum.
- Bruijfel, M. (1901). *Het dialect van Elten-Bergh*. Proefschrift, Universiteit Utrecht.
- Cajot, J. (1995). Zwischen Brabant und Westfalen: Kleverländisch? In: Cajot, J. Kremer, L., Niebaum, H. (red.) *Lingua theodisca: Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft: Jan Goossens zum 65. Geburtstag*. Band 1, p. 405-418. Münster: Niederlande-Studien.
- Cornelissen, G. (1989). *Das Niederländische am Niederrhein: Stationen einer sprachgeschichtlichen Entwicklung vom 14. bis 19. Jahrhundert*. Universität Duisburg Linguistic Agency.
- Cornelissen, G. (1995). Kleverländisch/Kleverlands heute. Funktionsverlust, Funktionsersatz, Funktionsteilung. In: Cajot, J. Kremer, L., Niebaum, H. (red.) *Lingua theodisca: Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft: Jan Goossens zum 65. Geburtstag*. Band 1, p. 633-640. *Geburtstag*. Münster: Niederlande-Studien.
- De Plek (podcast), radioprogramma Woord, VPRO. (15 september 1996). Gevonden op: <http://weblogs.vpro.nl/radioarchief/category/zonder-categorie/page/2/>
- Denge, M. ter. (2012). *Linguae Intergermanica: The Use of Low Saxon, English, Dutch, German, and Receptive Multilingualism in Northern Dutch – Northern German Communication* (Masterscriptie), Universiteit Utrecht. Gevonden op: <http://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/254986/Martin%20ter%20Denge%20-%20Linguae%20Intergermanica.pdf?sequence=1>
- Elten in Duitsland centraal (audio-cd), VARA, (n.d. 1973).
- Gerritsen, M. (1995). Van rijks grens naar dialectgrens: een onderzoek rondom de Nederlands-Duitse staatsgrens. In: Cajot, J. Kremer, L., Niebaum, H. (red.) *Lingua theodisca: Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft: Jan Goossens zum 65. Geburtstag*. Band 1, p. 623-632. Münster: Niederlande-Studien.

Gerritsen, M. (1999). Divergence of dialects in a linguistic laboratory near the Belgian-Dutch-German border: Similiar dialects under the influence of different standard languages. In: *Language variation and change*, vol. 11, nr. 1, p. 43-65.

Gies, L. (1950). voorw.: A. Blaauboer. *Elten*: V.V.V. te Elten. 's-Heerenberg: Verwajien:

Giesbers, C.H.E. (2001). *Dialektgebrauch und Dialektattitüde in Groesbeek und Kranenburg* (Doctoraalscriptie) Katholieke Universiteit Nijmegen.

Giesbers, C.H.E., Hout, R.W.N.M. van & Bezooijen, R.A.M.G. (2005). Dialect op de grens van twee talen. Een onderzoek naar dialectgebruik en attitude in het Kleverlands. In: *Taal en Tongval*, 57, 61 - 88.

Giesbers, C. H. E., Vriend. F. de, Hout: R.W.N.M. van, Bosch, L.F.M. ten, (2008). The Dutch-German border: relating linguistic, geographic and social distances. In: *International Journal of Humanities and Arts Computing*, vol. 2. p. 119-134.

Giesbers, C.H.E. (2008). Dialecten op de grens van twee talen. Dialectologische en sociolinguistische onderzoek (Proefschrift). Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen. [Laatst gevonden op 10-06-2014, URL: <<http://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/67849>>]

Goossens, J. (1968). *Wat zijn Nederlandse dialecten?* Groningen: Wolters Noordhoff.

Grenscorrectie na een half jaar. Elten vriendelijke gestemd tegenover de Nederlanders (. In: Utrechts Nieuwsblad (14-11-1949), pag. 1 van 8. Gevonden op: [<http://www.hetutrechtsarchief.nl/collectie/kranten/un/1949/1114>]

Hahn, R. (2001). A language of Netherlands. [Gevonden op: <http://www.ethnologue.com/language/lim>]

Het Spoor Terug (podcast), radioprogramma Cheerio, VPRO. (14 maart 1989). Gevonden op: <http://weblogs.vpro.nl/radioarchief/category/zonder-categorie/page/2/>

Hinskens, F.L.M.P. (1993). *Dialect levelling in Limburg: structural and sociolinguistic aspects: een wetenschappelijke proeve op het gebied van de letteren*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.

Hinskens, F. L.M.P. (2004). *Nieuwe regenboogkleuren: jonge typen niet-standaardtaal en hun taalkundig belang*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam. [Laatst bezocht op 1 juli 2014, DOI: < <http://depot.knaw.nl/9158/1/rede.pdf>>].

Hinskens, F. L.M.P., Hoppenbrouwers, C. & Taeldeman, J. (red.) (1993). Dialectnivellering en regiolectvorming. In: *Taal en tongval*, vol. 46, p. 40-61.

Hinskens, F.L.M.P., Kallen, J.L. & Taeldeman, J. (2000). Merging and drifting apart. Convergence and divergence of dialects across political borders. In: *International Journal of the Sociology of language*, vol. 145, p. 1-28.

Knepper, J. (1949, 23 april). *Elten wird Niederländisch*. *Landesgeschichte* 23. April 1949. [Laatst gevonden op 5-02-2014, URL: <http://www.landtag.nrw.de/portal/WWW/Webmaster/GB_II/II.1/Oeffentlichkeitsarbeit/Informationen.jsp?oid=97971>]

Koolhaas, M. (2013, 1 augustus). *Wij eisen Duits grondgebied op. Elten en Tuddereren 50 jaar geleden "Heim ins Reich"*.

[Laatst gevonden op 5-02-2014, URL: <http://www.geschiedenis24.nl/nieuws/2009/april/Wij-willen-Duits-grondgebied.html>]

Locher, T. J. G. (1945). *Nederland en het komende Duitsland: een pleidooi tegen annexatie*. Amsterdam: Meulenhoff.

Meyerhoff, M. (2006). *Introducing Sociolinguistics*. London/New York: Routledge.

Miedema, H. T. J. (1960). *Bruijel en de grensdialecten van Elten en Bergh.* Zuidlaren: Hertz.

Nieuwenhuijsen, P.M. (1995). *Taal. Een kennismaking*. Bussum: Coutinho.

Reyers, H. (2002). *Moije Döntjes worde selte – moor niet bej ons in Elte*. Stammtisch “proot platt” Elten (Niederrhein). Emmerich: GmbH.

Rijksoverheid. Talen in Nederland. Erkende talen. Gevonden op: [\[http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/erkende-talen/talen-in-nederland\]](http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/erkende-talen/talen-in-nederland)

Scholtmeijer, H. (2008). Hoe staat het met het Nederlandse dialect? In: Sijs, N. van der, Stroop, J. & Weerman, F. (red.) *Wat iedereen van het Nederlands moet weten en waarom*, p. 211-219. Amsterdam: Uitgeverij Prometheus.

Sijs, N. van der, Willemyns, R., Vries J. de, en Burger, P. (2009). *Het verhaal van het Nederlands. Een geschiedenis van twaalf eeuwen*. Amsterdam: Bert Bakker.

Smits, H. (2012). *Landjepik : de Nederlandse annexatie van Duitsland, 1945-1949*. Meppel: Just Publishers.

Spolsky, B. (2009). *Language Management*. Cambridge: Cambridge University Press.

Terhost, T. (2006). *Leben zwischen zwei Grenzen. Elten unter niederländischer Auftragsverwaltung 1949-1963* (Masterscriptie, Universiteit Münster).

Terhorst, T. (2008). *Als wir bei Holland kamen ... Elten unter niederländischer Auftragsverwaltung 1949-1963*. Verlag des Historischen Vereins für Geldern und Umgegend e.V., Geldern.

Thije, Jan D. ten, (2006). Receptieve meertaligheid in een Nederlands - Duitse teambespreking. Koole, T., J. Nortier, J. & Tahitu, B. (red.), *Artikelen van de vijfde Sociolinguïstische Conferentie*. Delft, p. 490-503.

Thije, J. D. ten (2010). Lingua receptiva als bouwsteen voor de transnationale neerlandistiek. Themanummer van *Internationale Neerlandistiek*, 54-62.

Thije, J.D. ten (2013). Lingua Receptiva (LaRa), *International Journal of Multilingualism*, 10:2, 137-139. [Gevonden op: URL http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14790718.2013.789519#.U9ix8_1_vcA]

Toorn, M.C. van den, Pijnenburg, W., Leuvensteijn, J.A. van, Horst, J.M. van der (red.) (1997). *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Vrankrijker, A.C.J, de. (1946). *De grenzen van Nederland: overzicht van wording en politieke tendenzen*. Amsterdam: Contact.

Wardhaugh, R. (2010). *An Introduction to Sociolinguistics* (6th ed.). Oxford: Riley-Blackwell.

Zamoyski, A. (2008). *De ondergang van Napoleon en het Congres van Wenen*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.

Zeegers, C. (20-10-2013). De heen- en weergrens van Elten. In: *Trouw*. Gevonden op: [<http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/3478912/2013/07/20/De-heen-en-weergrens-van-Elten.dhtml>]

Verantwoording beeld

Titelpagina: Bord Elten1963 : ‘ab 1. Aug. Wieder Deutsch’

Fotograaf: Ben van Meerendonk/Algemeen Hollands Fotopersbureau

Gevonden op: <http://www.geheugenvannederland.nl/?nl/items/IISG02:30051001470068>

1. Oorlogsaffiche: annexatie! Bron: VPRO archief, 23 maart 2013: Gevonden op: <http://weblogs.vpro.nl/radioarchief/files/2013/03/landjepik.jpg>
2. Het Kleverlands dialectcontinuüm. Bron: Giesbers (2008).
3. Het Rheinmaasländisch. Bron: *Hantsche Atlas zur Geschichte des Niederrheins* (2004). Essen . Gevonden op: <http://www.r-steger.de/sprachen.html>
4. Grenscorrectie bij Elten, 1949. Bron: Terhorst (2008).
5. Graffiti ‘deutsch’ op de fontein, Elten 1949.
Gevonden op:
<http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/start/48/weergave/detail/tstart/0/q/zoekterm/Elten/>
6. Het politieke systeem in Elten. Bron: Terhorst (2008).
7. Bekendmaking grenscorrectie in Elten. Bron: Terhorst (2006).
8. Tandarts, Elten (1957).
Gevonden op:
<http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/start/10/weergave/detail/tstart/0/q/zoekterm/Elten%201957>
9. Winkel van Nelle’s koffie: van nelle kwaliteit!’ in Elten (1963)
Gevonden op:
[<http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/weergave/detail/start/4/tstart/0/q/zoekterm/Elten%201963>]
10. Marechausseekazerne villa "Erika" te Elten 1955. foto van Wieger Steenberg
Gevonden op: http://www.marechausseesporen.nl/pagina_brig_elten.htm
11. Bord bij café, Elten (1949).
Gevonden op:
<http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/start/15/weergave/detail/tstart/0/q/zoekterm/Elten%201949>
<http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/start/60/weergave/detail/tstart/0/q/zoekterm/Elten/>
12. Grenspost van Elten (1959)
Gevonden op:
http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/weergave/detail/start/0/tstart/0/q/zoekterm/Elten%20Spaarnestad/f/Geografisch_trefwoord/Elten
13. Rijksgrens Nederland, Elten na halfjaar ‘correctie’, (1949).
Gevonden op:

[\[http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/start/38/weergave/detail/tstart/0/q/zoekterm/Elten\]](http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/start/38/weergave/detail/tstart/0/q/zoekterm/Elten)

14. ANWB wegwijzer, serie correctiegebied Elten (1963).

Gevonden op:

<http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/q/zoekterm/Elten%201963>

15. Elten, uitgave V.V.V. te Elten (1950), eigen foto van originele publicatie.

16. Elten, uitgave V.V.V. te Elten (1950), eigen foto van originele publicatie.

17. Elten (1963). Nederlandse verkeersborden worden opgeruimd.

Gevonden op:

<http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie/zoeken/start/10/weergave/detail/tstart/0/q/zoekterm/Elten%201963>

Bijlagen

Bijlage 1 Interview

In het interview zal ik vragen naar uw talenkennis van het Nederlands, Duits en het dialect in Elten. Verdere vragen gaan over uw taalgebruik, waar en hoe vaak u in aanraking komt met deze talen en tot slot uw attitudes ten opzichte van deze taal en de sprekers.

Daarna zal ik vragen stellen over uw mening en ervaringen tijdens de Nederlandse periode in Elten op het gebied van taal. Dit deel van het interview geeft u de gelegenheid om uw eigen verhaal te vertellen.

Ten eerste zal u worden gevraagd naar enkele persoonlijke gegevens en uw talige achtergrond. Met uw gegevens zal vertrouwelijk worden omgegaan.

Interview – Algemene gegevens

Naam: _____

Leeftijd: _____

Ik woon in Elten sinds: _____

OF: Ik heb in Elten gewoond: van _____ tot _____

Geboorteplaats: _____

Nationaliteit(en): _____

Ik ben opgegroeid in: _____

Ik ben naar de basisschool gegaan in: _____

Ik ben naar de middelbare school gegaan in: _____

Taalkennis en scholing

---

1. Welke talen beschouwt u als uw **moedertaal/moedertalen**?

- Nederlands
- Duits
- Dialect van Elten (anders .....
- Anders, nl.: _____

2. Spreken uw **directe familieleden** één of meerdere van deze talen?
(Geef aan welke relatie (bv. ouder(s), partner, kind(eren), broer/zus))

- Nederlands _____
- Dialect, namelijk: _____
- Duits _____
- Anders, nl.: _____

3. Welke talen zou u graag aan **uw kinderen** doorgeven / of heeft u aan u kinderen geleerd
(een of meer talen/dialecten)? En waarom?

_____

4. Hoe heeft u **Nederlands** geleerd?

- Thuis (ouders)
- Op de basisschool/ middelbare school/ het hoger beroepsonderwijs/ door bijscholing
- Door omgang met mensen
- Anders, nl. _____

5. Hoe heeft u **Duits** geleerd?

- Thuis (ouders)
- Op de basisschool/ middelbare school/ het hoger beroepsonderwijs/ door bijscholing
- Door omgang met mensen
- Anders, nl. _____

6. Hoe heeft u **dialect** geleerd?

- Thuis (ouders)
- Op de basisschool/ middelbare school/ het hoger beroepsonderwijs/ door bijscholing
- Door omgang met mensen

o Anders, nl. _____

7. Is **taal** een belangrijke factor geweest om te wonen in Duitsland of Nederland?

Zo ja, leg uit _____

7a. Is taal een factor geweest in de uw (of uw ouders) beslissing of u naar een Nederlandse of Duitse basisschool/middelbare school/eventuele vervolgopleiding ging? Leg uit.

Taalcompetentie

---

9. In hoeverre is de volgende stelling op u van toepassing?

“Ik kan in deze talen doorsnee gesprekken voeren op een vloeiende en spontane wijze.”

Taal	Op mij van toepassing	In kleine mate op mij van toepassing	Niet op mij van toepassing
Nederlands			
Duits			
Dialect			
Anders (vul in):			

10. In hoeverre is de volgende stelling op u van toepassing?

“Ik kan kranten en boeken lezen in deze taal.”

Taal	Op mij van toepassing	In kleine mate op mij van toepassing	Niet op mij van toepassing
Nederlands			
Duits			
Dialect (mits van toepassing)			
Anders (vul in):			

11. In hoeverre is de volgende stelling op u van toepassing?

“Ik kan TV-programma's/films en voordrachten volgen in deze taal.”

Taal	Op mij van toepassing	In kleine mate op mij van toepassing	Niet op mij van toepassing
Nederlands			
Duits			
Dialect (m.v.t.)			
Anders (vul in):			

12. In hoeverre is de volgende stelling op u van toepassing?

“Ik kan in deze taal persoonlijke verhalen schrijven/vertellen over ervaringen en indrukken die ik heb opgedaan.”

Taal	Op mij van toepassing	In kleine mate op mij van toepassing	Niet op mij van toepassing
Nederlands			
Duits			
Dialect			
Anders (vul in):			

Blootstelling

---

14. Hoe vaak en waar krijgt u te maken met **Nederlands**?

	Dagelijks	Wekelijks	Maandelijks	Jaarlijks	Zelden/nooit
In Elten					
Thuis					
Op het werk					
In de media					
Familie/vrienden					
Anders:					

15. Hoe vaak en waar krijgt u te maken met het **dialect van Elten**?

	Dagelijks	Wekelijks	Maandelijks	Jaarlijks	Zelden/nooit
In Elten					
Thuis					
Op het werk					
In de media					
Familie/vrienden					
Anders:					

16. Hoe vaak en waar krijgt u te maken met **Duits**?

	Dagelijks	Wekelijks	Maandelijks	Jaarlijks	Zelden/nooit
In Elten					
Thuis					
Op het werk					
In de media					
Familie/vrienden					
Anders:					

16b. Hebt u ooit **bewust** gekozen voor een bepaalde baan vanwege de taal/talen die vereist was/waren voor de functie?

16c. Zou een baan in Nederland (als u in Duitsland woont) u afschrikken vanwege de taal of om een andere reden?

Communicatiemethoden (taalmodus)

17a. Gebruikt u in uw **moedertaal** wel eens woorden of zinnen van twee of meer talen? Zegt u bijvoorbeeld: ‘*Heute* is het mooi weer’ (woordniveau), of : ‘*Morgen bin ich wieder da, dan kom ik even koffie drinken*’ (zinsniveau). Vul in: nooit/zelden, soms of vaak.

Language mode: Ik gebruik...	Duitse woorden in mijn moedertaal	Dialect woorden in mijn moedertaal	Nederlandse woorden in mijn moedertaal	Geen woorden van andere talen in mijn moedertaal
Algemeen	Zelden/soms/vaak	Zelden/soms/vaak	Zelden/soms/vaak	Zelden/soms/vaak
In communicatie met Eltenaren				
In communicatie met Duitsers				
In communicatie met Nederlanders				
In communicatie met mensen uit de omgeving van Elten (ook van over de grens)				
In communicatie met familie/vrienden				

17b. Houdt u zich wel eens bewust bezig met uw taalgebruik wanneer u gesprekken aangaat met een spreker van een bepaalde taal? Merkt u bijvoorbeeld dat u juist het taalgebruik van de ander overneemt (aanpast) of dat u meer aan uw eigen taalgebruik vasthoudt?

17c. Gebruikt u wel eens uw eigen moedertaal en uw gesprekspartner een andere moedertaal (bijv. Nederlands en Duis), zodat u beide de taal spreekt waar u zich comfortabel bij voelt, maar de ander prima begrijpt? Of gebruikt u in dat geval beide een andere gemeenschappelijke taal, zoals het Engels?

Attitude

---

18. In de volgende tabel staan meningen over Nederlands, Duits en dialect van Elten. Geef aan in hoeverre u deze meningen deelt.

	Volledig eens	Eens	Geen mening	Oneens	Volledig oneens
Ik vind Nederlands mooi					
Ik vind Duits mooi					
Ik vind het dialect van Elten mooi					
Ik heb graag contact met Nederlandssprekenden					
Ik heb graag contact met sprekers van het dialect van Elten					
Ik heb graag contact met Duitssprekenden					
Ik vind mijn kennis van het Nederlands voldoende					
Ik vind mijn kennis van het Duits voldoende					
Ik vind mijn kennis van het dialect van Elten voldoende					
Duitsers in Elten hebben gemiddeld een goede kennis van het Nederlands					
Duitsers in Elten hebben gemiddeld een goede kennis van het dialect in Elten					
Nederlanders in Elten hebben gemiddeld een goede kennis van het Duits					
Nederlanders in Elten hebben gemiddeld een goede kennis van het dialect in Elten					
Ik vind het nuttig Nederlands te kennen					
Ik vind het nuttig Duits te kennen					
Ik vind het nuttig om het dialect van Elten te kennen					

20. Heeft u een voorkeur voor een bepaalde taal, bijvoorbeeld wanneer u boeken leest, muziek

luistert, de krant leest, tv kijkt etc., OF hangt dat vooral af van andere factoren zoals de omgeving (bijv. uw gezin of de media)?

21. Heeft u een voorkeur voor een bepaalde taal, bijvoorbeeld wanneer u over vroeger vertelt, een gesprek met een vriend van vroeger hebt, telefoneert met familie, brieven/kaarten of e-mails schrijft etc., OF hangt dat af vooral af van de ander/de ontvanger?

22. Heeft u nog opmerkingen over uw ervaringen met de communicatie tussen sprekers van het Duits, Nederlands, dialect of andere taalvariëteiten? Of nog andere opmerkingen?

Einde

Interview – vragen

Het volgende deel van het interview gaat over uw persoonlijke ervaring tijdens de Nederlandse periode in Elten tussen 1949 en 1963 en de eventuele gevolgen hiervan. De vragen dienen ter opening van het gesprek over een bepaald aspect van het onderwerp. Het gaat vooral om uw verhaal en uw mening hierover, ik vraag niet in hoeverre u feiten kent. Let op: de talige en communicatieve aspecten staan wederom centraal.

Toestemming voor opname:

Zou ik uw toestemming mogen hebben om dit deel van het interview op te nemen?

Naam:

Handtekening:

Attitude

Voelt u zich op de eerste plaats Eltenaar/Duitser/Nederlander/Europeaan/anders .....?

En op de tweede plaats: Eltenaar/Duitser/Nederlander/Europeaan/anders .....?

Welke houding had u ten opzichte van de Nederlanders in Elten tijdens de Nederlandse periode? En ten opzichte van de Duitsers?

Overheid

Welke indruk hebt u gekregen van de Nederlandse bestuurders/vertegenwoordigers?

Vul in: zeer mee oneens - oneens - neutraal – eens – zeer mee eens) of n.v.t.

Democratisch _____

Onpartijdig _____

In het belang van de Eltenaren _____

In welke talen: Duits/Nederland/beide talen communiceerde de Nederlandse bestuurders met de bevolking?

Hoe ging dat schriftelijk? Duits/Nederland/beide talen

En mondeling, bijvoorbeeld op het gemeentehuis? Duits/Nederland/beide talen

In welke taal communiceerden de docenten met de kinderen op school?
Duits/Nederland/beide talen

Werd de bevolking in duidelijke taal op de hoogte gebracht van het Nederlandse beleid? En van de teruggave aan Duitsland?
Ja/nee, op welke manier. _____

Media

Was er sprake van veel Duitse en Nederlandse media tijdens de Nederlandse periode? Hoe is dat nu, vooral aandacht van Duitse media?

Was er ook lokale media, een dorpskrant? Welke krant werd er veel gelezen?

Welke radio en tv-zenders ontving men in Elten tijdens de Nederlandse periode: naast Duitsland 1 ook Nederland 1?

En ontvangt men nu Nederlandse zenders?

Welke krant leest men nu?

Landschap/straatzicht

Waren er Nederlandstalige straatnaamborden? (Bergstraße werd Bergstraat?)
Ja/nee, welke _____

Waren er Nederlandstalige borden op straat te zien? Ja, bijvoorbeeld _____

Waren er tweetalig borden in uw herinnering? Ja, bijvoorbeeld _____

Toerisme

Kwam u wel eens in aanraking met toeristen? In welke taal communiceerde u met hen?
Ja/nee, taal: _____

Waren er tweetalige menukaarten/drankkaarten in de horeca in Elten? Hoe is dat nu?
Ja/nee, taal: _____

Waren er Nederlandstalige brochures, affiches, posters etc.? Bijvoorbeeld op het VVV-kantoor te Elten?
Ja/nee, taal: _____

School

Was het Nederlands verplicht tijdens de Nederlandse periode?
Hoe stond men tegenover de verplichting om Nederlands te leren?

Hebt u Nederlands taalonderwijs genoten (in Elten)? Hoe zag dat eruit?
Waren er Nederlandse docenten? Was het Nederlands zijn/haar moedertaal?

Werk

Hebt u tijdens de Nederlandse periode in Elten gewerkt?
Zo ja, waar? Binnen of buiten Elten? _____
In welke taal communiceerde u met jouw collega's en/of met externen? Taal: _____

Werkten uw ouders tijdens de Nederlandse periode in Elten of buiten Elten?
Ja/nee, waar: _____
In welke taal communiceerden uw ouders met collega's en/of met externen? Taal: _____

Speelde taal in uw werk (of het werk van uw ouders) een belangrijke rol?
Ja/nee, op welke manier? _____

Familie en vrienden

Woonde u familie in Nederland, Duitsland of beide tijdens de Nederlandse periode? En nu?
Ja/nee/gedeeltelijk _____

Had u vooral vrienden in Nederland, Duitsland of in beide landen tijdens de Nederlandse periode? En hoe is dat nu?
Ja/nee/gedeeltelijk _____

Ging u tijdens de Nederlandse periode naar familie of vrienden in Duitsland? Was het makkelijk om naar Duitsland te gaan? En hoe zat dat voor Nederland? Had u een grenspas?
Ja/nee, _____

Einde interview

Nogmaals ontzettend bedankt voor uw medewerking aan dit interview.
Als u vragen of opmerkingen heeft over het interview of benieuwd bent naar de uitkomst van mijn onderzoek, stuurt u mij dan een e-mail naar noelle.steeghs@hotmail.com

Hartelijk groeten,
Noëlle Steeghs

Bijlage 2 Transcripten

De bijlagen worden niet getoond in de digitale versie vanwege privacyredenen.